

UNIVERZA V LJUBLJANI
EKONOMSKA FAKULTETA

DIPLOMSKO DELO

TURČIJA NA POTI V EVROPSKO UNIJO

Ljubljana, februar 2004

DAMJAN SINIGOJ

Izjava

Študent Damjan Sinigoj izjavljam, da sem avtor tega diplomskega dela, ki sem ga napisal pod mentorstvom prof. dr. Zarjana Fabjančiča in dovolim objavo diplomskega dela na fakultetnih spletnih straneh.

V Ljubljani, dne _____

Podpis: _____

KAZALO

1. UVOD	1
2. PREDSTAVITEV TURČIJE IN NJENE ZGODOVINE	3
2.1 PREDSTAVITEV TURČIJE	3
2.2 ZGODOVINA ANATOLIJE DO USTANOVITVE REPUBLIKE	3
2.3 ROJSTVO REPUBLIKE, REFORME IN NOVEJŠA ZGODOVINA	5
3. TURČIJA IN EVROPSKA UNIJA	8
3.1 DNEVNIK TURŠKEGA PRIBLIŽEVANJA EVROPSKI UNIJI	8
3.2 POROČILA EVROPSKE KOMISIJE O NAPREDKU TURČIJE	11
3.3 POMOČ TURČIJI PRI NJENEM VKLJUČEVANJU V EU	13
3.4 TRGOVINSKI IN INVESTICIJSKI ODNOSI MED EU IN TURČIJO	14
4. EKONOMSKE ZNAČILNOSTI TURČIJE	16
4.1 RAZVOJ SODOBNEGA GOSPODARSTVA TURČIJE	16
4.3 RAZVITOST, KMETIJSTVO IN REGIONALNI RAZVOJ	21
4.3.1 EKONOMSKA RAZVITOST TURČIJE	21
4.3.2 TURŠKO KMETIJSTVO V EVROPSKI UNIJI	22
4.3.3 REGIONALNI RAZVOJ	23
4.3 INFLACIJA, JAVNI IN ZUNANJI DOLG	26
4.3.1 INFLACIJA	26
4.3.3 JAVNI DOLG	27
4.3.2 MEDNARODNA DIMENZIJA: ZUNANJA POMOČ IN ZUNANJI DOLG	28
4.4 DEMOGRAFSKE ZNAČILNOSTI	30
5. POLITIČNE IN GEOGRAFSKE ZNAČILNOSTI TURČIJE	32
5.1 GEOGRAFSKA LEGA TURČIJE	32
5.2 PRISPEVEK TURČIJE K EVROPSKI VARNOSTI	34
5.2.1 TURČIJA IN NJENA VLOGA PRI OBRAMBI EVROPE	34
5.2.2 TERORIZEM	35
5.3 ODNOSI Z GRČIJO IN PROBLEM CIPRA	37
5.4 PROBLEM MANJŠIN IN SPOŠTOVANJA ČLOVEKOVIH PRAVIC	40
5.4.1 PROBLEM MANJŠIN	40
5.4.2 SPOŠTOVANJE ČLOVEKOVIH PRAVIC	42
6. SKLEP	45
7. LITERATURA IN VIRI	48

1. UVOD

To diplomsko delo nastaja na pragu največje širitve Evropske unije (EU) v njeni 50-letni zgodovini, saj bo ta medse sprejela kar deset novih članic. Za odgovor na vprašanje, čemu širitev Evropske unije, si lahko pogledamo Smithovo tezo, ki pravi, da je širitev trga osnovni dejavnik povečevanja delitve dela in ima torej strukturni učinek na razvoj, obenem pa je obseg trga pomemben tudi z vidika povpraševanja, saj večje povpraševanje omogoča večjo proizvodnjo. A vzrokov za širitev je zagotovo še veliko. Enega najdemo tudi v samem nastanku te integracije. Evropa si je namreč po stoletjih vojn med njenimi državami želela miru in stabilnosti. Z začetkom povezovanja evropskih držav ji je to tudi uspelo. Tako se s širjenjem te integracije povečuje tudi območje miru, stabilnosti in prosperitete.

Maja tega leta bo EU medse prvič sprejela tudi vzhodnoevropske države. Romunija in Bolgarija, ki še nista uspeli zaključiti predpristopnih pogajanj, pa pričakujeta, da jih bosta zaključili do leta 2007. Tako bo med kandidatkami ostala le še največja izmed njih - Turčija. Konec tega leta bo Evropska unija odločila, ali je Turčija dovolj napredovala v svojih političnih, pravosodnih in gospodarskih reformah, da je mogoče sprejeti natančnejši urnik njenega vstopanja v Unijo. Ta odločitev bo vsekakor zgodovinska, saj bo določila, ali edina demokratična in sekularna muslimanska država na Bližnjem vzhodu lahko najde svojo prihodnost v Evropi ali pa jo bo morala iskati kje drugje.

Republika Turčija je 29. oktobra 2003 praznovala 80 let od rojstva nove države. Zgodba Turčije je nedvomno zgodba o uspehu z naslovom »Izgradnja demokratične in sekularne države na ruševinah nekega cesarstva«, ki se je začela s pomočjo vizionarja Mustafa Kemala Atatürka. Z njim se je začelo tudi turško potovanje v Evropo, saj je ta s svojim prihodom na oblast v vrednote države vnesel korenite spremembe. Če je bilo Osmansko cesarstvo zatiralec mnogih narodov, ki se je širil s silo, potem je sodobna Turčija v vrednotah podobna ostalim evropskim državam, saj je njena vizija »Mir doma in mir zunaj doma«. Atatürk je povsem spremenil državo: razvil je demokratičen in sekularni politični sistem, vpeljal svobodno trgovino in izboljšal socialni sistem. Tudi po njegovi smrti leta 1938 se vrednote prebivalcev te države niso spremenile in ostajajo enake do danes. Turčija želi postati varna, miroljubna, stabilna in prosperitetna država z enakomernim regionalnim razvojem. Kljub temu da kar 97% njenega ozemlja leži v Aziji, se je že davnega leta 1959 odločila zaprositi za članstvo v Evropski gospodarski skupnosti, saj je v njej videla svojo prihodnost. Javna podpora v Turčiji v smeri Evrope je čedalje bolj jasna (okrog 80% prebivalcev jo podpira), saj so tako vlada kot parlament, javni in zasebni sektor pripravljeni sprejeti spremembe potrebne za sprejem v Unijo. A v letu 2003, ko Turčija praznuje 80-letnico rojstva republike in z njo moderne države, še vedno neuspešno trka na evropska vrata.

V tem diplomskem delu skušam ugotoviti, zakaj Turčija do danes ni uspela vstopiti v Evropsko unijo, kdaj jo lahko pričakujemo kot polnopravno članico in kakšna bi bila njena vloga v tej do sedaj tako uspešni integraciji. Splošno sprejeta teza je, da mnogi socialno-ekonomski problemi,

ki se pojavljajo v sedanjosti, izvirajo iz svojih zgodovinskih korenin. Zato v drugem poglavju svoje delo po predstavitvi države nadaljujem s pregledom zgodovinskega ozadja Turčije, saj se bodo v njem že nakazali vzroki mnogih problemov, ki so in še vedno zavirajo sprejem Turčije v Evropsko unijo. Mlada republika se je namreč znašla na mostu med zahodno Evropo, Sovjetsko zvezo, ZDA in Vzhodom. Odločila se je, da se odpravi proti Zahodu - Evropi in ZDA. Ta usmeritev pa ji je povzročala vrsto notranjih konfliktov, ki so vodili do mnogih trenj v 20. stoletju in celo do treh vojaških udarov (1960-61, 1971-73, 1980-83).

V tretjem poglavju se osredotočam k povezavi med EU in Turčijo. Poglavje začnem s kronološkim pregledom približevanja Turčije integraciji v EU. Nadalje predstavljam kriterije za članstvo in povzemam poročila o napredku te države, ki jih od leta 1998 Evropska komisija pripravlja vsako leto. V teh poročilih se bo pokazalo, zakaj komisija do sedaj Turčiji še ni priznala izpolnjevanja vseh kriterijev za članstvo. Ob tem Unija kandidatkam tudi finančno pomaga, zato omenjam, koliko pomoči je Turčija v času vključevanja že prejela in kakšni so načrti za prihodnja leta. Poglavje pa zaključujem s kratkim pregledom trgovinskih in investicijskih odnosov med Unijo in Turčijo.

Cilj četrtega poglavja je ugotoviti, ali je Turčija gospodarsko že dovolj napredovala, da izpolnjuje gospodarski del kriterijev za članstvo v Uniji. Poglavje začnem s kratkim pregledom ekonomskega razvoja Turčije od ustanovitve republike leta 1923. Njen ekonomski razvoj je bil namreč precej drugačen od zahodnoevropskega in v njem se bodo pokazale korenine problemov, s katerimi se Turčija še danes spopada. V nadaljevanju pa se podrobneje posvečam izbranim ekonomskim problemom in poskušam ugotoviti, ali bi ti lahko negativno vplivali na celotno Unijo.

Ekonomski problemi bi s članstvom Turčije vplivali na celotno Unijo, vendar pa Evropska unija ni le ekonomska integracija, temveč tudi politična. Zato komisija pri sprejemanju novih članic zahteva tudi izpolnjevanje političnih kriterijev. Na podlagi poročil komisije se zato v petem poglavju posvečam izpostavljenim političnim problemom. Poleg teh precej prostora namenjam tudi geografski legi Turčije. Njena specifična geografska lega ima namreč tako ekonomske kot politične posledice in je zato pomemben faktor pri sprejemanju te države v Evropsko unijo.

V šestem sklepnem delu pa povzemam celotno delo in poskušam napovedati, kakšna bo prihodnost Turčije, predvsem pa kdaj jo lahko pričakujemo kot polnopravno članico Evropske unije in kakšna bo njena vloga v tej integraciji.

2. PREDSTAVITEV TURČIJE IN NJENE ZGODOVINE

2.1 PREDSTAVITEV TURČIJE

Republika Turčija (*Türkiye Cumhuriyeti*) je skoraj 780.000 km² velika država na jugovzhodu Evrope, ki leži na dveh kontinentih – Evropi in Aziji (glej prilogi 1 in 2). Oba dela ločujeta ožini Bospor in Dardanele, ki hkrati povezujeta Črno morje s Sredozemskim. Evropski del – Trakija - predstavlja le 3% ozemlja države, preostali del (97%) njenega ozemlja pa leži v Aziji, na polotoku Anatolija. To je med 900 in 1200 metri visoka stepska planota, ki jo na severu obdaja Pontsko gorovje, na jugu gorovje Taurus (tu izvirata izjemno pomembni reki Tigris in Evfrat), na vzhodu pa Armensko višavje z najvišjim vrhom Ararat (5165 metrov). V zahodnem delu države se hribovje počasi spušča proti obalam Egejskega morja, kjer so ob rekah široke rodovitne ravnine. Turčija meji na Grčijo, Bolgarijo, Gruzijo, Armenijo, Azerbajdžan, Iran, Irak in Sirijo. Zaradi neugodne lege jo večkrat prizadenejo večji potresi.

Turčija je razdeljena na 79 provinc in upravno središče Ankaro. Denarna enota je turška lira (*Türk lirası*). Zakonodajno telo je 550-članska Velika narodna skupščina (*Büyük Millet Meclisi*), ki jo za petletni mandat volijo državljani na volitvah po modificiranem proporcionalnem sistemu. Predsednika države za sedemletni mandat izvoli parlament. Predsednik imenuje premiera, ki sestavi vlado, potrdi pa ju parlament.

Država šteje 70 milijonov prebivalcev, ki so po državi poseljeni redko in neenakomerno (v povprečju živi 83 prebivalcev na km²). To prebivalstvo pa je zelo mlado. Število prebivalcev se je od leta 1927 povečalo za skoraj petkrat, v zadnjih letih pa se je ta rast precej upočasnila, čeprav je še vedno visoka. Po 2. svetovni vojni se je začelo močno preseljevanje v urbana območja, kjer danes živi že skoraj 70 odstotkov prebivalcev¹. Turki govorijo jezik uralsko-altajske družine, kamor spada tudi madžarščina in finščina. Narodnostne manjšine nimajo uradnega statusa, čeprav Kurdi, ki živijo predvsem v jugovzhodni Anatoliji, predstavljajo kar 20% vsega prebivalstva. Ostale manjšine pa predstavljajo večinoma Armenci in Arabci. Skoraj vsi prebivalci so muslimani (suniti)², v državi pa živi še okoli dvajset tisoč Židov in okoli dvesto tisoč kristjanov, največ pravoslavcev. V tujini (večinoma v državah EU) dela več kot milijon turških emigrantov (Države kandidatke: Turčija, 2003).

2.2 ZGODOVINA ANATOLIJE DO USTANOVITVE REPUBLIKE

Anatolija je zibelka civilizacije, saj so prve civilizacije tu obstajale že od desetega tisočletja pred našim štetjem: Asirci, Sumerci in Hetiti. Po propadu cesarstva Hetitov so Anatolijo preplavili grški in perzijski zavojevalci, ki so se pomešali z avtohtonimi plemeni. Sredi četrtega stoletja pr. n. št. si jo je prisvojil Aleksander Veliki iz Grčije in v njej pustil velik pečat. Bil je prvi izmed

¹ Po popisu iz leta 2000 so bila največja mesta: Istanbul (9 milijonov), Ankara (3 milijone) in Izmir z dvema milijonoma prebivalcev (Special Report: Turkey, 2003, str. 4).

² Država je edina sekularna demokracija med več kot 50 republikami z večinskim muslimanskim prebivalstvom, kljub sekularnosti pa njena zastava izraža izvor njene kulture: je rdeča s polmesecem – simbolom muslimanske vere.

mnogih voditeljev, ki so poskušali združiti zahodne in vzhodne civilizacije, a je po njegovi smrti njegovo cesarstvo propadlo. Rimski imperij se je na ozemlje Anatolije razširil v 2. stoletju pr. n. št. in ta predel poimenoval Mala Azija. Leto 330 je cesar Konstantin umirajoče se cesarstvo razdelil na dva dela, sam pa se preselil v takratni Bizanc in tam ustanovil glavno mesto vzhodnega dela cesarstva. Tako sta se rodila Konstantinopol in Bizantinsko oziroma Vzhodno-rimsko cesarstvo, ki je tu domovalo vse do 15. stoletja (Brosnahan, Yale, 1999, str. 13-27).

Domovina Turkov je stepska osrednja Azija, kjer so od petega tisočletja pr. n. št. živeli kot nomadi od živinoreje, lova in vojske. V 10. stoletju so začeli prodirati proti zahodu, kjer so se srečali z mohamedanskimi rodovi in sprejeli islamsko vero. Prva prava turška država je bil Seldjuški turški imperij (1037-1109), ustanovljen v Perziji. Ta je v največjem obsegu obsegal današnjo Turčijo, Iran in Irak. V to obdobje spada tudi zgodovina križarskih vojn, ki so našle povod v seldjuškem ogrožanju krščanskega Konstantinopla. Vrhunec teh je bilo zavzetje in plemba Konstantinopla v četrth križarskih vojnah (1202-4). V poznem 13. stoletju je moč Bizanca padla, kar so izkoristili turški narodi, ki so se pomikali proti zahodu, bežeč pred mongolskimi narodi, ki so pritiskali iz vzhoda. V okolici Burse se je rodilo novo turško cesarstvo, imenovano po njegovem prvem neodvisnem vladarju Osman Gaziju (*Osmanlı İmparatorluğu*). Osmanov sin Urhan I. je razširil njegove meje preko Male Azije do Bosporske ožine, Bursa pa je po njenem zavzetju postala glavno mesto. Urhanov sin Sulejman je leta 1353 pri Galipoliju postavil prvo turško postojanko v Evropi, ki je služila za začetek vojnih pohodov proti Evropi. Do leta 1421 je cesarstvo poleg Anatolije obsegalo Madžarsko in večino jugovzhodne Evrope. Ogrska je tako tri stoletja branila krščansko Evropo pred južnimi osvajalci. To obdobje ti narodi pomnijo kot izjemno kruto, saj so Turki v mnogih vpadih na ta ozemlja za seboj puščali opustošene pokrajine in trupla ter s seboj odvažali nešteto ujetnikov (Gruden, 1992, str. 322-7).

Leta 1453 je enaindvajsetletni Sultan Mehmet II Fatih (osvajalec) zavzel Konstantinopol in s tem dokončno porazil rimsko cesarstvo³. Mesto je preimenoval v *İstanbul*, ki je postal glavno mesto cesarstva. Doba vladanja Sultana Selima I (1512-1520) je predstavljala uvod v zlata leta cesarstva. Izjemen vojskovodja in pretkan voditelj je razširil meje cesarstva do Sirije, Palestine, Arabije in Egipta. Njegov sin Sulejman Veličastni (1520-1566) pa je cesarstvo razširil še do Libije, Alžirije in Tunizije ter ga pripeljal vse do vrat Dunaja (glej prilogo 3). A Sulejmanovi nasledniki niso bili dorasli vodenju tako velikega imperija, zato se je po letu 1585 začel počasen zaton cesarstva. Leta 1832 je bila ustanovljena Kraljevina Grčija, dvigovali pa so se tudi ostali podjarmljeni narodi. Na to območje so se vmešali evropski velikani, ki so si v želji po surovinah in novih trgih želeli polastiti delčkov propadajočega se imperija. Mnogi sultani so se zavedali, da se mora cesarstvo modernizirati, če hoče preživeti. Tako se je v 19. stoletju modernizirala vlada, vojska, šole in družba. Spisana je bila tudi prva ustava v osmanski zgodovini (Mango, 1983, str. 35). A vse to ni uspelo preprečiti propada cesarstva. V tem okolju se je rodilo združenje Mladih Turkov, ki so se zavzemali za reforme poznane na Zahodu. V letu 1908 so prevzeli oblast in začeli obdobje ustavne monarhije. Ob izbruhu prve svetovne vojne pa so naredili usodno napako

³ Zavzetje Konstantinopla je eden izmed krivcev za Kolumbovo odkritje Amerike, saj je bila s tem Svilnata pot do Indije prekinjena in Evropa je morala najti drugo pot.

s tem, da so se v želji po ohranitvi cesarstva postavili na stran Nemčije in držav centralne osi. Njihov poraz je pomenil tudi dokončen propad osmanskega cesarstva (30. oktober 1918, ko je bilo podpisano premirje v Mudrosu). Osmanska zgodovina je bila po eni strani del evropske, a po drugi strani se z njo nikoli ni povsem združila. Turška prisotnost je – vsaj v določenem obdobju – za Zahod predstavljala nevarnost, kateri se je bilo potrebno upirati. A po drugi strani je bilo to cesarstvo za Zahod neka zanimivost. Tako sta se za osmansko družbo zanimala Marx in Engels⁴, kot tudi Rosa Luxemburg v njeni analizi imperializma.

Leta 1919 so bili Istanbul in mnogi predeli Anatolije okupirani (predvsem s strani Grčije, Italije, Velike Britanije in Francije), muslimanski Turki pa pregnani v majhne neplodne stepske predele. Grki so že od neodvisnosti leta 1831 sanjali o rojstvu novega grškega cesarstva, podobnega bizantinskemu. Med prvo svetovno vojno so zavezniki Grčiji ponudili osmansko mesto Smyrna (današnji Izmir), ki so ga Grki 15. maja 1919 tudi zavzeli. Tega poraženi Turki niso mogli sprejeti, zato se je pod vodstvom odpuščenega osmanskega generala *Mustafa Kemala* (1881-1938) 19. maja 1919 začel upor, vojna za neodvisnost in obenem tudi revolucija⁵. Ta se je končala leta 1922 in na ruševinah propadlega cesarstva rodila novo turško državo. Uspeh v tej vojni pa je Mustafa Kemal spremenil v nacionalnega heroja (Schick, 1987, str. 3-4).

2.3 ROJSTVO REPUBLIKE, REFORME IN NOVEJŠA ZGODOVINA

Vojna za neodvisnost se je končala z Lausannskim mirovnim sporazumom 24. julija 1923 med zavezniki in novo turško vlado, ki je Turčiji priznal današnje meje. 29. oktobra istega leta je bila proglašena republika z glavnim mestom Ankaro in Mustafa Kemal kot prvim predsednikom. Rodilo se je prozahodno usmerjeno gibanje imenovano *kemalizem*⁶. Mustafa Kemal je na osmansko državo gledal s prezirom, njene sultane celo žalil in primerjal z norci in potratneži, ki so zasledovali le osebne cilje in zanemarjali državo. Zato je bil sultanat takoj ukinjen, člani osmanske dinastije pa izgnani. Mustafa Kemal je osnoval stranko *Republikanska ljudska stranka* (Cumhuriyet Halk Partisi - CHP), ki je bila do leta 1946 edina dovoljena stranka; to obdobje zato imenujemo enostrankarsko obdobje (Schick, 1987, str. 4-5).

Eden najpomembnejših ciljev Mustafa Kemala in njegove stranke je bila ločitev religije od države. Feredža in fes sta bila odpravljena (1925), leta 1926 je bila uveljavljena mednarodna ura in gregorijanski koledar, ki je nadomestil luninega (islamskega). Izboljšal se je tudi položaj žensk. Mnogoženstvo je bilo odpravljeno, poroka pa je za priznanje morala biti izvedena v civilni obliki. Ženske so dobile pravico do volitev in pravico do izvolitve v parlament (1934). Arabsko pisavo je leta 1928 zamenjala latinica, s čimer naj bi se izboljšala izjemno nizka pismenost (10%). Leta 1931 je stare enote mere in teže nadomestil standardizirani metrski

⁴ Glej, na primer, članek: Engels, 1978.

⁵ Upor je bil usmerjen tudi proti sporazumu iz Sèvres leta 1920, ki bi razkosal cesarstvo. Ta vojna je bila tako usmerjena tako proti zahodnim velikanom, ki so vsilili razdelitev osmanskih teritorijev, kot tudi proti ostalim etničnim skupinam cesarstva (neturški narodi so namreč imeli željo po osamosvojitvi) in proti sultanovi vladavini.

sistem, ki je olajšal trgovino in ekonomske transakcije. Leta 1934 je bil vpeljan zakon priimka, ki ga prej niso poznali. Mustafa Kemalu je turški parlament namenil priimek Atatürk – oče Turkov. Ločitev vere od države pa je bila uradna leta 1938, ko je bil v ustavo dodan člen, ki govori, da je Turčija laična (sekularna) država (The Republic of Turkey, 2003a).

Mustafa Kemal Atatürk je državo vodil vse do svoje smrti 10. novembra 1938. Nasledil ga je *İsmet İnönü*, katerega največji uspeh je bil, da je Turčijo v drugi svetovni vojni uspel obdržati na nevtralnih straneh. Kljub temu da v vojni ni aktivno sodelovala, pa jo je ta ekonomsko prizadela enako kot ves svet. V času İnönü-jevega predsedovanja se je Turčija odmaknila od politike kemalistov, tako v notranjih kot v zunanjih odnosih. Kasnejši rodovi republike na Osmansko cesarstvo niso več gledali z zaničevanjem, temveč celo s ponosom. Transformacija je vključevala tako osnivanje večstrankarskega sistema na politični fronti kot sprejem liberalizacije v ekonomski politiki ter ukinitve nevtralnosti v zunanjih odnosih – tako se je pričelo tudi turško prijateljevanje z ZDA, ki je še danes zelo močno. Turčija je ena izmed ustanoviteljic Združenih narodov, leta 1949 se je pridružila Svetu Evrope, leta 1950 pa namenila 4500 vojakov za podporo Južni Koreji in s tem interesom Zahoda. Ta poteza ji je tudi pripomogla k sprejemu v zvezo NATO leta 1952. Leta 1950 je na volitvah zmagala *Demokratska stranka* (Demokrat Partisi - DP), s čimer se je končalo obdobje enostrankarskega sistema. Nova stranka je prinesla desetletno obdobje ekonomskega napredka, ko se je življenjski standard ljudi močno izboljšal: gradile so se ceste, mnoge vasi pa so prvič dobile vodo in elektriko. Rodil se je interes po tujem kapitalu, pospešila se je uporaba kmetijske mehanizacije, širila se je trgovina in razvoj industrije (Schick, 1987, str. 58). Konec petdesetih let je nastopila kriza v obliki nižje gospodarske rasti in visoke inflacije. Vodilna DP je problem skušala rešiti s čedalje bolj absolutističnim vodenjem, kar je pri ljudeh rodilo upor. V obrambo demokracije je vojska 27. maja 1960 izvedla državni udar. Rezultat vojaškega udara je bila nova ustava in ustanovitev državne planske organizacije, ki naj bi nadzorovala makroekonomska gibanja. Nova civilna oblast je surovo obračunala s pripadniki DP. Trije voditelji stranke so bili usmrčeni z obešanjem, večina poslancev pa obsojena na dolgoletne zaporne kazni. Leta 1961 je bila ustanovljena nova stranka, *Stranka pravičnosti* (Adalet Partisi - AP), ki je imela vodilno vlogo v politiki Turčije v šestdesetih in sedemdesetih letih (The Republic of Turkey, 2003a).

Študentske demonstracije, ki so se začele v Franciji leta 1968 in se razširile po celem svetu, so vplivale tudi na Turčijo. Hkrati so se zaradi naraščajočega delavskega prebivalstva razvili sindikati in z njimi delavska gibanja ter demonstracije. Naraščajoče nasilje je 12. marca leta 1971 vodilo v nov vojaški udar. Vojska je oblast vrnila v civilne roke oktobra 1973, s tem da je dovolila nove svobodne volitve, na katerih je zmagala prerojena *Republikanska ljudska stranka* pod vodstvom *Büilent Ecevit*a. Slednji je leto kasneje ukazal vojaško intervencijo na Cipru (Mango, 1980, str. 259-60). Naftne krize, ekonomski problemi ter neuspešne koalicije so v sedemdesetih letih vodile v novo krizo. V državi je začel vladati kaos in nemiri, ki so terjali več kot 5000 življenj, zato je 12. septembra 1980 oblast z nekrvavim vojaškim udarom znova

⁶ Kemalizem ima 6 glavnih točk: sekularizem, republikanstvo, populizem (neupoštevanje razredne delitve), nacionalizem, etatizem (vpliv države na gospodarstvo) in reformizem oziroma nadaljnje prilagajanje države (Mihajlovič, 2000, str. 10).

prevzela vojska pod vodstvom generala *Kenan Evrena* in ustavila krizo v turškem socialnem, ekonomskem in političnem življenju. General Kenan Evren je bil novembra 1982 izvoljen za predsednika republike. Oktobra 1981 je bila ustanovljena Posvetovalna skupščina (Consultative Assembly), ki je leta 1982 pripravila osnutek nove ustave⁷. Ta je precej omejila osebno svobodo iz ustave leta 1961, a je bila hkrati liberalno usmerjena (Mango, 1983, str. 31).

Z ustanovitvijo novih političnih strank je sledilo novo strankarsko obdobje. Na volitvah leta 1983 in 1987 je največ glasov prejela *Domovinska stranka* (Anavatan Partisi - ANAP) pod vodstvom *Turgut Özala*, ki je postal predsednik vlade (leta 1989 izvoljen za predsednika države, po njegovi smrti 1993 pa ga je nadomestil *Süleyman Demirel*). Izvedle so se mnoge reforme, ki so pospešile gospodarsko rast in rešile problem kroničnega zunanjetrgovinskega primanjkljaja. Izboljšalo se je tudi sodelovanje z evropskimi državami, njena nevtralnost do iransko-iraške vojne pa je omogočila povečanje trgovine z obema državama. V devetdesetih letih se je Turčija pod vodstvom različnih vlad aktivno vključevala v reševanje svetovnih problemov, tako na primer, v zalivski vojni, vojni v Bosni, Somaliji itd. (The Europa World Yearbook, 2003, str. 4133).

Po burnih političnih devetdesetih letih je bila leta 1999 ustanovljena 57. vlada pod vodstvom *Bülent Ecevit*a, predsednika vodilne *Stranke demokratične levice*⁸. Leto kasneje pa je bil izvoljeni deseti predsednik, in sicer *Ahmet Necdet Sezer*. Na začetku je bila Ecevitova vlada zelo uspešna, saj je sprejela vrsto reform v okviru približevanja Evropski uniji. Kasneje pa ostareli in bolni 77-letni Ecevit ni mogel več učinkovito voditi države, saj so njegovo vlado zapuščali mnogi ministri. Izvajanje reform potrebnih za vstop v EU je bilo prepočasno, zato je tudi sam leta 2002 privolil v predčasne volitve, na katerih je prepričljivo (363 sedežev v parlamentu) zmagala prozahodno usmerjena islamistična *Stranka za pravico in razvoj* (Adalet ve Kalkınma Partisi) *Recep Tayyip Erdoğan*a⁹, katera nadaljuje z izvajanjem reform in približevanjem k Evropski uniji. Nova enostrankarska vlada si je zastavila velike načrte: odprava gospodarsko-socialne krize, rešitev ciprskega problema in pridružitve Turčije Evropski uniji. Poleg tega v Turčiji z izvolitvijo AK vidijo edinstveno priložnost za spravo med islamom in demokracijo. Stranka pa tudi obljublja dokončen poraz močnega birokratskega aparata, ki morda še bolj kot generali in verski fanatiki preprečuje spremembe v Turčiji (Kramžar 2002).

⁷ Državljeni so jo na referendumu potrdili s kar 91,4% glasov. Volitev so se morali obvezno udeležiti vsi volivci, vsa propaganda proti predlagani ustavi je bila prepovedana, Nacionalni varnostni svet pa je zagrozil s podaljšanjem vojaške oblasti, če bi bila ustava zavrnjena (Amnesty International, 1989, str. 3).

⁸ Leta 1987 je Ecevit postal predsednik *Stranke demokratične levice* (Demokratik Sol Parti – DSP), potem ko so volivci na referendumu preklicali prepoved političnega delovanja več kot 200 politikov iz leta 1981 (The Europa World Year Book, 2003, str. 4133).

⁹ Stranka za pravico in razvoj je naslednica prepovedanih *Stranke blaginje* in pozneje *Stranke kreposti* premiera *Necmettina Erbakana*, ki ga je po enem letu odstranila z oblasti vojska z zakulisnim udarom leta 1997 (Pudgar, 2002a). Erdoğan je kot župan Istanbula slovel po upravnih in reformnih sposobnostih, vendar pa mu je ustavno sodišče prepovedalo vstop v parlament, ker naj bi se pred osmimi leti pregrešil zoper zakone posvetne države in spodbujal versko sovraštvo. Erdoğan so zaradi navajanja radikalnih versko obarvanih stihov obsodili na deset mesecev zapora, kjer je prebil 4 mesece. Zato je na začetku vlado vodil Abdullah Gül. V začetku leta 2003, ko se mu je iztekla petletna prepoved političnega delovanja, si je Erdoğan na ponovljenih volitvah v provinci Siirt pridobil sedež v parlamentu in posledično marca prevzel mesto predsednika vlade, Abdullah Gül pa je sedaj zunanji minister (Pudgar, 2002b).

3. TURČIJA IN EVROPSKA UNIJA

3.1 DNEVNIK TURŠKEGA PRIBLIŽEVANJA EVROPSKI UNIJI

Turčija se je že od ustanovitve republike obračala proti Evropi. Tako je že leta 1959 zaprosila za članstvo v takratni Evropski gospodarski skupnosti (EGS). Po podpisu *Pridružitvenega sporazuma (Ankara agreement)* s šestimi članicami ustanoviteljicami 12. septembra leta 1963 (v veljavi od 1. decembra 1964) pa je dobila status pridružene članice EGS. V tem sporazumu je bilo določeno 8-letno pripravljalo in kasneje prehodno obdobje, po katerem naj bi bila država pripravljena za vstop v Skupnost. Kmalu se je ta načrt izkazal za nerealnega, zato je bil 23. novembra 1970 dodan protokol, ki je začel veljati 1. januarja 1973. Ta je predvideval 22-letno prehodno obdobje. Turčija je namreč imela še povsem nerazvito gospodarstvo, močno avtoritarno politično tradicijo in šibko civilno družbo, zato je morala v tem obdobju sprejeti vrsto reform potrebnih za uspešno vključitev v Evropsko skupnost.

V pridružitvenem sporazumu in njenemu protokolu so bili predstavljeni glavni cilji v njihovih medsebojnih odnosih, kot na primer pospeševanje ekonomskih odnosov. Dva izmed navedenih ciljev sta bila tudi ustanovitev carinske unije ter prosto gibanje delavcev, vendar pa zaradi socialno-ekonomskih razlogov ta cilj do danes še ni bil dosežen. Namesto tega pa je Skupnost Turčiji namenila dodatno obrambno pomoč v višini 100 milijonov dolarjev letno. Turčija se je s to kršitvijo sporazuma sprijaznila, saj je vedela, da bi težko dosegla drugačno odločitev, hkrati pa se je zavedala, da je zanjo pomembnejši širši cilj polnopravnega članstva (Turkey and the EU, str. 18 in Brown, 1988, str. 72).

Po vojaškem državnem udaru leta 1980 je bil ukinjen *Pridružitveni svet EGS-Turčija*, ki je bil ustanovljen leta 1963, kot tudi vsa finančna pomoč Turčiji, a je že leta 1986 Turčija ponovno postala pridružena članica. Za članstvo v EGS je Turčija znova uradno zaprosila 14. aprila 1987. Leto kasneje je Evropska komisija predložila negativno mnenje o turški prošnji z argumentom, da Turčija ne izpolnjuje v zadostni meri kriterijev za članstvo (kršenje človekovih pravic, visoka inflacija, odvisnost od podeželskega prebivalstva in nezadostna skrb za socialno varnost), čeprav pa ji po drugi strani priznava pravico do članstva (The Europa World Year Book, 2003, str. 4143). Zato je komisija sklenila pospešiti sodelovanje, ki bi Turčijo postopno približalo Skupnosti. Strani sta nadaljevali z vzajemnim zniževanjem carinskih stopenj ter s pogajanjem, ki so vodila k ustanovitvi carinske unije. Ta je bila ustanovljena 6. marca 1995 (v veljavi od 31. decembra 1995) s sklepom pridružitvenega sveta EU-Turčija, ki je odprl meje za prost pretok blaga in kapitala z izjemo kmetijskih izdelkov, za katere naj bi bile carine (kvote) ukinjene leta 2005. Da je lahko carinska unija polno zaživela, je morala Turčija sprejeti večji del evropskega pravnega reda (*acquis communautaire*): harmonizirala je carinske tarife in trgovinsko politiko z evropsko, pa tudi uredbe povezane s konkurenco in varovanjem intelektualne, industrijske in trgovinske lastnine. Carinska unija je spodbudila turške industrialiste k izboljšanju proizvodnje in izdelkov, da bi lažje tekmovali z evropskimi konkurenti. Ob tem je EU Turčiji priznala, da se je izkazala s svojo sposobnostjo spoprijeti se z izjemno močno konkurenco, saj je Turčija edini

primer države, ki je odprla svoj trg EU pred polnim članstvom, ne da bi bila deležna večje finančne pomoči.

Aprila 1997 je pridružitveni svet EU-Turčija sprejel odločitev, da je Turčija primerna kandidatka za članstvo v EU. Zato je marca leta 1998 komisija pripravila dokument *Evropska strategija za Turčijo* (European strategy for Turkey), ki naj bi pomagal Turčiji pri izvajanju reform. Glavni elementi predpristopne strategije za Turčijo vključujejo približevanje zakonodaje in sprejemanje *acquis*, širjenje carinske unije na storitveni sektor in kmetijstvo kot tudi večjo sodelovanje med EU in Turčijo. Strategija je bila na naslednjem Evropskem svetu v Cardiffu, 15. in 16. junija 1998 tudi sprejeta. V odgovor je 17. julija istega leta Turčija sprejela svoj dokument z naslovom *Strategija za razvoj odnosov med Turčijo in EU – Turški predlogi*, ki v večini sovпада z dokumentom komisije. Poudarja pa tudi: hitrejše sproščanje trga za kmetijske proizvode, prost pretok storitev, kapitala in ljudi, koordinacijo ekonomskih in socialnih politik, polno harmonizacijo zunanjetrgovinske politike in jasen finančni program za pomoč Turčiji v tem tranzicijskem obdobju. Novembra 1998 je komisija objavila prvo poročilo o turškem napredku proti vključitvi in pri tem uporabila enako metodologijo kot za Mnenja o državah srednje in vzhodne Evrope (Turkey and the EU, 2001, str. 23).

Tristrankarska vlada pod vodstvom premiera *Bülent Ecevit*a, ki je sestavil vlado junija 1999, je še dodatno pospešila sprejemanje reform v Turčiji. V prvih sedmih mesecih je uzakonila 104 zakone in sprejela pomembne spremembe v Ustavi: odstranitev vojaških sodnikov iz sodišč državne varnosti, poostrene kazni za mučenja, sprememba bančnih zakonov, povišanje upokojitvenih let na 58 oziroma 60 let s ciljem izboljšanja socialnega sistema, pospeševanje privatizacije, ipd. (Turkey and the EU, 2001, str. 15).

V drugem poročilu, 13. oktobra 1999, je Evropska komisija Turčiji priznala formalni status kandidatke. Vendar pa je hkrati poudarila, da se pogajanja ne bodo začela, vse dokler Turčija ne izpolni vseh političnih kriterijev. Evropski svet v Helsinkih decembra 1999 je bil prelomen, saj je Turčiji formalno priznal status kandidatke za pristop k Evropski uniji. O Turčiji je v 12. odstavku zaključkov zapisal: «*Evropski svet pozdravlja pozitivni razvoj Turčije, ki je opisan v zadnjem poročilu komisije, kot tudi nadaljnje prizadevanje države za izpeljavo reform potrebnih za izpolnjevanje kopenhagenskih kriterijev. Turčija se lahko vključi v Unijo pod enakimi pogoji kot ostale države kandidatke. Turčija bo bila, enako kot ostale kandidatke, deležna koristi iz predpristopne strategije za lažje sprejemanje reform. Prav tako bo imela možnost sodelovanja v programih Unije kot tudi v srečanjih med državami kandidatkami in Unijo v okviru pristopnega procesa. Sestavljeno bo Pristopno partnerstvo, ki bo določilo prioritete, na katere se mora osredotočiti v okviru izpolnjevanja političnih in ekonomskih kriterijev skupaj z nacionalnim programom za sprejem *acquis*. Prav tako bo vzpostavljen primeren nadzor. Svet tudi poziva komisijo, da predstavi enoten okvir za koordiniranje vseh virov finančne pomoči*» (EU Institutions Press Releases, 2000).

Novembra 2000 je komisija pripravila dokument *Pristopno partnerstvo*, medtem ko je Turčija pripravila *Nacionalni program za sprejem *acquis**. Ta dokument pokriva vse vidike družbe in

omenja obvezne reforme na področju spoštovanja človekovih pravic s ciljem izpolnjevanja političnih kopenhagenskih kriterijev kot tudi ekonomske reforme ustrezne zahtevam IMF. 14. februarja leta 2001 je Evropski parlament sprejel resolucijo za turško *Pristopno partnerstvo* za članstvo v EU in odločil, da se Turčijo sprejme v instrumente za finančno pomoč državam kandidatkam, konkretno v SAPARD in ISPA. S tem je bilo zgrajeno zakonsko in finančno ogrodje za pripravo Turčije na sprejem v EU. Po mnenju komisarja zadolženega za širitev, Günter Verheugena, je bil ta korak pri približevanju Turčije EU najpomembnejši v zadnjem desetletju (Turkey and the EU, str. 24).

Tayyip Erdoğan, predsednik zmagovite stranke predčasnih volitev novembra 2002, se je takoj po volilni zmagi podal v pravo diplomatsko ofenzivo, da bi Turčiji na decembrskem vrhu Evropske unije v danski prestolnici zagotovil konkreten datum pridružitvenih pogajanj. Najprej se je odpravil v Italijo, nato Grčijo, nato pa še v vse pomembnejše države Unije. Grčijo je obiskal s ciljem pokazati Uniji, da se za državi začena novo obdobje, ko bosta dokončno rešili medsebojne spore. S to diplomatsko ofenzivo je želel v zadnjem trenutku izboljšati podobo evrazijske regionalne sile v Uniji (Pudgar, 2002c). Dejansko se je kasneje izkazalo, da je bil kopenhagenski vrh, ki je potekal 12. in 13. decembra leta 2002 prelomen¹⁰. Poleg tega, da je dal zeleno luč za sprejem desetih kandidatk srednje, vzhodne in južne Evrope, je hkrati priznal Turčiji, da izvaja reforme v smeri izpolnjevanja političnih kriterijev in sprejel sklep, da bo Evropski svet decembra leta 2004 na podlagi predlogov Komisije odločil, ali Turčija izpolnjuje kriterije za članstvo. V tem primeru se EU zavezuje, da bo v letu 2005 odprla pogajanja s Turčijo. Do takrat imata obe strani precej dela. Naloga Turčije je, da izpolni vse kopenhagenske kriterije, kar poskuša doseči z raznovrstnimi reformami. Na drugi strani pa je glavna naloga EU, da pripravi državljane članic na to, da bodo sprejeli medse takšno državo. Med mnogimi državljani zahodne Evrope namreč še vedno prevladuje negativno mnenje o tej državi, saj Turčijo še vedno vidijo v luči evropskega bolnika iz 19. stoletja, oziroma jo vidijo kot nezahodno in neevropsko. Zato je glavna naloga predstavnikov Unije, da njihove prebivalce seznani z aktualno sliko te države: kot demokratično, hitro razvijajočo se republiko s sekularnim režimom in izrazito prozahodno usmerjenim prebivalstvom. Na omenjenem vrhu so prav tako določili, da bo EU v pomoč vključevanju Turčije okrepila proces natančnega pregledovanja zakonodaje, da bo carinska unija razširjena in poglobljena in da bo EU občutno povečala predpristopno finančno pomoč Turčiji.

Solunski Evropski svet junija 2003 je pohvalil prizadevanja nove turške vlade za nadaljevanje sprejemanja reform in njen trud za izpolnjevanje političnih kopenhagenskih kriterijev, čeprav je ostalo še veliko dela. V pomoč Turčiji pri doseganju kriterijev za članstvo je Evropski svet pred kratkim sprejel revidirano *Pristopno partnerstvo*, ki določa precejšnje povečanje finančne pomoči (Regular Report 2003, str. 6).

¹⁰ Pred vrhom se je oglašil tudi ameriški predsednik George Bush, ki je omenil, da bi bilo Ankari treba določiti datum za začetek pogajanj z EU in s tem požel kritiko, da se vmešava v notranje zadeve Unije. S tem je javno izrazil podporo Turčiji pri njenem vključevanju v Unijo.

3.2 POROČILA EVROPSKE KOMISIJE O NAPREDKU TURČIJE

Članstvo v Evropski uniji je odprto za vse evropske države, ki bi si želele vstopiti v to integracijo in izpolnjujejo določene kriterije. Tako je Evropska komisija predložila negativno mnenje o turški prošnji za članstvo v letu 1987 z argumentom, da Turčija teh kriterijev ne izpolnjuje (kršenje človekovih pravic, visoka inflacija, odvisnost od podeželskega prebivalstva in nezadostna skrb za socialno varnost). Leta 1992 je s podpisom Maastrichtske pogodbe nastala Evropska unija. Na sestanku Evropskega sveta v Kopenhagenu junija 1993 so voditelji članic EU določili natančne kriterije za članstvo v tej integraciji, ki so dveh vrst: *gospodarski* in *politični*. Tako se od kandidatke iz vidika gospodarskih kriterijev zahteva delovanje tržnega gospodarstva, ki se je sposobno spoprijeti s konkurenčnimi pritiski in tržnimi silami EU. Z vidika političnih kriterijev pa se zahteva: stabilnost institucij, ki zagotavljajo demokratično razvoj, načela pravne države, spoštovanje človekovih pravic ter spoštovanje in zaščito manjšin. 6. člen Amsterdamske pogodbe namreč navaja, da je Unija ustanovljena na principih svobode, demokracije, spoštovanju človekovih pravic ter osnovnih svoboščin in na vladanju prava. Leta 1995 je Evropska komisija izdala Belo knjigo o notranjem trgu in z njo postavila zakonodajo, ki jo morajo države kandidatke sprejeti v okviru *acquis communautaire*. Sem spada tudi modernizacija javne uprave (predvsem izkoreninjenje korupcije, ki se pojavlja zaradi nizkih plač v javnem sektorju in preobsežnega birokratskega nadzora v ekonomiji) in pospeševanje sodstva (Regular Report 1998, str. 9 in 22). Na podlagi teh kriterijev temeljijo vsa poročila, ki jih Evropska komisija objavlja vsako leto oktobra oziroma novembra.

Prvi dve poročili o napredku Turčije, novembra 1998 in oktobra 1999, sta bili skoraj identični. V njih je komisija v sklopu političnih kriterijev izpostavila nepravilnosti pri delovanju javne avtoritete, predvsem problem kršenja človekovih pravic in pravic manjšin. Še posebno je izpostavila problem jugovzhodne regije, od koder so prihajala najštevilčnejša pričevanja o tovrstnih kršenjih. V tem sklopu je kritizirala pomanjkljiv civilni nadzor nad vojsko, ki je največji kršitelj človekovih pravic. Turški vladi je sicer priznala trud (ta je leta 1995 začela proces demokratičnih reform) za izboljšanje spoštovanja človekovih pravic, a hkrati opozorila, da se v praksi ni nič spremenilo. Prav tako je Turčijo opozorila, da mora rešiti spore s sosednjimi državami, in sicer na miren način v skladu z mednarodnim pravom. Na drugi strani je bila ocena o izpolnjevanju ekonomskih kriterijev ugodnejša, saj je Turčiji priznala delovanje tržnega, liberaliziranega in rastočega gospodarstva, ki se je tudi s pomočjo carinske unije precej moderniziralo. Kritiko pa je namenila makroekonomski nestabilnosti, neustreznosti finančnega sektorja, regionalno neuravnoteženi razvitosti države in zelo počasnem sprejemanju evropskega pravnega reda (*acquis communautaire*), še posebno na področju kmetijstva (Regular Report 1998, str. 53-4 in 1999, str. 46-7).

Novembra 2000 je komisija objavila tretje redno poročilo o napredku Turčije, kjer je ugotovila, da je Turčija sprejela vrsto instrumentov v okviru mednarodnih človekovih pravic. Vseeno pa je dejansko stanje ostalo nespremenjeno, saj so se mučenja in trpinčenja še vedno pojavljala, zato je sklenila, da Turčija še vedno ne izpolnjuje političnih kriterijev. Kritična je bila tudi do problema

korupcije. Opozorila je tudi, da razvijanje tržnega gospodarstva še ni končano, čeprav je velik del turške ekonomije dovolj močan, da bi se lahko spoprijel s konkurenčnimi pritiski in tržnimi silami v EU. Izpostavila je predvsem potrebo po prestrukturiranju v bančništvu, kmetijstvu in državnih podjetjih. Kritična pa je bila tudi do počasnega sprejemanja *acquis*, na drugi strani pa priznala, da so vidni znaki makroekonomske stabilizacije (Regular Report 2000, str. 72-4).

V naslednjem rednem poročilu novembra 2001 je komisija pozdravila ustavna dopolnila, ki jih je parlament sprejel mesec pred objavo poročila. Ti amandmaji so bili namreč pomemben korak k izboljšanju spoštovanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin, položaja manjšin ter omejitvi smrtne kazni. Hkrati pa je opozorila, da je potrebno še veliko dela, da se bi ta dopolnila izvedla tudi v praksi. Še vedno je bila kritična do zaostajanja jugovzhodne regije ter pomanjkljivega civilnega nadzora nad vojsko. Na ekonomskem področju pa je znova opozorila na makroekonomsko nestabilnost in finančno krizo, ki sta ustavili okrevanje gospodarstva. Tudi sprejemanje *acquis* je bilo na mnogih področjih nezadostno (Regular Report 2000, str. 96-99).

Poročilo oktobra 2002 je ugotovilo, da je dal helsinški vrh leta 1999 velik zagon turškim naporom v sprejemanju reform. Komisija je pohvalila tudi izboljšanje razmer v jugovzhodni regiji, kjer je bilo krizno stanje ukinjeno v še preostalih dveh provincah, čeprav so od tam še vedno prihajala posamezna poročila o mučenjih in trpinčenjih. Odstranjene so bile določene omejitve pri radijskem in televizijskem oddajanju, toda še vedno so ostale omejitve svobodnega izražanja, še posebno v pisanih besedilih, kot tudi omejitve pri verskem izražanju in svobodi združevanja. Komisija je Turčiji sicer priznala, da podpira nadaljnje pogovore glede Cipra, a jo hkrati opozorila, da bi morala še bolj pritisniti na vodje ciprskih Turkov, da bi ti sprejeli mirovni predlog. Na splošno je ugotovila, da je Turčija na dobri poti k izpolnjevanju političnih kriterijev. Na gospodarskem področju je komisija ugotovila, da se je delovanje tržne ekonomije še izboljšalo, vendar pa so še vedno prisotne posledice zadnjih finančnih kriz. Izboljšala se je tudi finančna disciplina in transparentnost javnega sektorja, inflacijski pritiski so se zmanjšali in sprejete so bile pomembne reforme na področju finančnega trga in liberalizacije glavnih trgov, kot so kmetijstvo in energija. Prav tako se je zmanjšalo vmešavanje politike v gospodarstvo, kar je v preteklosti povzročalo ekonomsko nestabilnost (Regular Report 2002, str. 137-143).

V najnovejšem poročilu novembra 2003 komisija Turčiji priznava, da je v preteklem letu pokazala veliko odločnost v izvajanju reform. Prav tako je izvedla pomembne korake k njegovi implementaciji, tako da lahko vsi prebivalci te države uživajo osnovne človekove pravice v skladu z evropskimi standardi. Reforme so bile izvedene tudi na zelo občutljivih področjih, kot so: svoboda govora, demonstracij, kulturnih pravic in civilnega nadzora nad vojsko. Vlada je uvedla pomembne reforme tudi v preglednosti javnih služb s ciljem boja proti korupciji. Reforme pa so še vedno potrebne pri večji samostojnosti sodstva ter v smeri približevanja delovanja sodišč evropskim standardom, še posebno glede pravic do odvetnika in poštenega sojenja. Prav tako priznava, da je Turčija storila velik korak v borbi proti mučenju in trpinčenju, saj je število primerov teh dejanj strmo upadlo. Na drugi strani svobodno izražanje verskega prepričanja še vedno ostaja problem, saj se Turčija na tem področju še ni približala evropskim standardom. Nova zakonodaja je ukinila prepoved radijskega, televizijskega oddajanja in šolanja

v drugih jeziki razen turščine, toda praktični učinki so bili bolj skopi. Situacija v jugovzhodni regiji se je izboljšala, potem ko je Turčija ukinila krizno stanje. Prav tako komisija priznava večjo zagnanost Turčije pri reševanju problema Cipra in izboljšanje odnosov z Grčijo. Na splošno lahko iz tega poročila razberemo, da komisija Turčiji delno že priznava izpolnjevanje političnih kriterijev, čeprav jo po drugi strani opozarja, da ima še veliko dela pri enakomerni implementaciji izvedenih reform po celi državi. Z vidika gospodarskih kriterijev komisija ugotavlja, da je Turčija izboljšala delovanje tržne ekonomije, čeprav po drugi strani ostaja problem makroekonomske nestabilnosti, ki pa se je vendarle izboljšala z nadaljevanjem upadanja inflacijskih pritiskov in modernizacijo tržnih regulacij in institucij. Okrepljen je bil tudi nadzor nad finančnim sektorjem, postavljeni pa so bili tudi temelji za moderno zakonodajo o tujih investicijah. Hkrati priporoča Turčiji, da nadaljuje s stabilizacijo inflacije in s privatizacijo, predvsem državnih bank in podjetij. Kar se tiče prilagajanja *acquis*, je to v določenih poglavjih že zelo napredno (predvsem poglavjih povezanih s carinsko unijo), na drugih pa je potrebno še veliko dela (Regular Report 2003, str. 132-7).

3.3 POMOČ TURČIJI PRI NJENEM VKLJUČEVANJU V EU

Kandidatke se v procesu prestrukturiranja gospodarstev in spreminjanja regulativ v okviru sprejemanja *acquis* soočajo s precejšnjimi finančnimi stroški. Zato je za uspešno prestrukturiranje državne ureditve in gospodarstva nujna zunanja pomoč. Začetek finančne pomoči za Turčijo predstavlja Pridružitveni sporazum iz leta 1963. Do vzpostavitve carinske unije (1964-1995) je tako ta kandidatka v okviru štirih *Finančnih protokolov*, *Dopolnilnega protokola* in *Posebnega paketa pomoči* za pospeševanje socialnega in ekonomskega razvoja iz EU prejela skupno za 1,5 milijarde ECU, 78 milijonov nepovratnih sredstev in 927 milijonov nizkoobrestnih kreditov. V okviru carinske unije (1995-1999) ji je EU namenila skupno za 393 ECU nepovratnih sredstev in 557 milijonov ECU kreditov, od katerih je bilo 340 milijonov danih v okviru *New Mediterranean Policy (MEDA)*, 205 milijonov v okviru *MEDA-I* in 12 milijonov v obliki rizičnega kapitala. Poleg tega je Komisija leta 1999 Turčiji po katastrofalnem potresu¹¹ namenila poseben sklop pomoči, ki je bil neodvisen od ostalih programov. Obsegal je 35 milijonov nepovratnih sredstev in 600 milijonov kreditov, imenovanih *TERRA (Turkey Earthquake Relief and Rehabilitation Aid)*.

V obdobju po helsinškem vrhu leta 1999 je Evropska komisija sprejela več sklepov za povečanje finančne pomoči Turčiji, vsa sredstva pa naj bi bila predpristopno usmerjena. EU naj bi tako v obdobju 2000-2006 namenila 899 milijona evrov pomoči v okviru *MEDA-II* ter 1,47 milijarde evrov kreditov EIB. Komisija je tudi določila okroglo vsoto 150 milijona evrov v pomoč turškim strukturnim reformam, ki se izvajajo v sodelovanju z IMF in Svetovno banko (Turkey and the EU, 2001, str. 31-2).

¹¹ Potres z močjo 7,8 po Richterju je imel središče v Izmitu. Umrlo je 17.100 ljudi, 44.000 pa je bilo ranjenih. Isto področje je novembra istega leta prizadel še en potres z močjo 7,2 in za seboj pustil 800 mrtvih.

Decembra 2001 je Evropski svet sprejel *Uredbo za predpristopno finančno pomoč Turčiji*. Po tej uredbi se bo finančna pomoč v obdobju 2004-2006 osredotočila na pomoč turškim naporom za izpolnitev kopenhagenskih kriterijev in s tem v mnogočem nadomešča pomoč, ki so jo druge kandidatke prejele iz PHARE, ISPA in SAPARD¹². Postopki za načrtovanje in izvrševanje so enaki tistim v programu PHARE in kot pri vseh kandidatkah bo pomoč razdeljena na dva glavna naslova: *razvoj institucij in investicije*. Prav tako je Turčija upravičena do pomoči Evropske investicijske banke (EIB) in je tako skupno upravičena do sredstev petih programov: *EuroMed II Posojila za sredozemske države, Sredozemsko partnerstvo, Poseben sklop pomoči za popotresno rekonstrukcijo in saniranje in Predpristopna strategija*. Turčija je tako skupno za različne programe v obdobju 1995-2002 prejela 954 milijona evrov nepovratnih sredstev. Poleg tega pa je v obdobju 1992-2001 prejela za 1395 milijonov posojil, v obdobju 2000-07 pa naj bi prejela za 6,4 milijarde posojil EIB. Samo v letu 2002 je prejela 560 milijonov evrov posojil EIB za večje investicijske projekte. Komisija je marca 2003 predstavila sporočilo o poglobitvi pristopnega partnerstva za Turčijo. V tem sporočilu je predlagala precejšnje povečanje v finančni pomoči za obdobje 2004-2006. Ta naj bi obsegala 250 milijonov evrov v letu 2004, 300 milijonov v letu 2005 in 500 milijonov v letu 2006, skupaj torej 1050 milijonov evrov (Regular Report 2003, str. 7-10).

Poleg tega pa se Unija v sklopu priprav na integracijo zaveda pomena sodelovanja kandidat v programih Unije. To sodelovanje pomaga novim članicam in njenim državljanom spoznati se z evropskimi politikami in načini delovanja. Helsinški Evropski svet (1999) je Turčijo povabil, naj sodeluje v vseh programih, ki so odprti kandidatkam. Trenutno Turčija sodeluje v naslednjih programih Unije: *Podjetja in podjetništvo, e-Content, Boj proti diskriminaciji, Enakost med spoloma, Boj proti socialni izključenosti, Ukrepi na področju zaposlovanja, Nov program javnega zdravstva in Šesti program za raziskovanja*. Predpristopna finančna pomoč pomaga pri pokrivanju dela stroškov sodelovanja v teh programih in agencijah. V teku so priprave za sodelovanje v mnogih drugih programih: *Inteligentne energije, IDA, Fiscalis 2007 in Customs 2007* (Turkey and the EU, 2001, str. 25 in Regular Report 2003, str. 7).

3.4 TRGOVINSKI IN INVESTICIJSKI ODNOSI MED EU IN TURČIJO

EU je brez dvoma najpomembnejša trgovinska partnerica Turčije. Poleg tega so se s carinsko unijo Turčiji odprli še drugi trgi s skupno 700 milijoni potencialnih potrošnikov. Že pred uvedbo carinske unije je bila Turčija med desetimi najpomembnejšimi trgovinskimi partnericami EU. Skupna trgovina je bila tako v letu 1995 skoraj 28 milijard dolarjev. Že prvo leto carinske unije (leto 1996) se je skupna trgovina povečala za 30%, na 36,4 milijard dolarjev. Bolj umirjen trend rasti pa je ostal vse do danes. Delež trgovine z EU v skupni zunanji trgovini Turčije je tako že dosegel 50%.

¹² Program PHARE je dobrih 10 let star program, ki finančno pomaga državam srednje in vzhodne Evrope pri tranziciji v tržno ekonomijo. Letni proračun tega programa je 1,5 milijarde evrov. Leta 2000 sta bila dodana še dva programa, ki podvajata to pomoč: ISPA, ki namenja 1 milijardo letno investicijam in transportu, ter SAPARD, ki namenja 500 milijonov evrov letno kmetijskemu in podeželskemu razvoju (Turkey and the EU, str. 25).

Tabela 1: Zunanja trgovina Turčije v '000 dolarjev ter delež trgovine z EU, 1994-2002

Leto		1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
	Skupno	18.105	21.636	23.224	26.261	26.974	26.558	27.775	31.334	36.059
IZVOZ	v EU	8.274	11.099	11.566	12.263	13.487	14.341	14.499	16.106	18.570
	v EU (%)	45,7	51,3	49,8	46,7	50,0	54,0	52,2	51,4	51,5
	Skupno	23.270	35.709	43.627	48.559	45.921	40.671	54.503	41.399	51.554
UVOZ	iz EU	10.285	16.855	23.079	24.862	24.063	21.393	26.597	18.298	23.457
	iz EU (%)	44,2	47,2	52,9	51,2	52,4	52,6	48,8	44,2	45,5
	Skupno	41.375	57.345	66.851	74.820	72.895	67.229	82.278	72.733	87.613
OBSEG	EU	18.559	27.954	36.428	37.125	37.550	35.734	41.096	34.404	42.027
	EU (%)	47,2	48,7	51,8	49,6	51,5	53,1	49,9	47,3	48,0
	Skupno	-5.165	-14.073	-20.403	-22.298	-18.947	-14.113	-26.728	-10.065	-15.495
SALDO	EU	-2.011	-5.756	-11.513	-12.599	-10.576	-7.052	-12.098	-2.192	-4.887
	EU (%)	38,9	40,9	56,4	56,5	55,8	50,0	45,3	21,8	31,5

Vir: Turkey and the EU, str. 26 in State institute of Statistics Turkey:

[URL: <http://www.die.gov.tr/english/SONIST/DISTICIST/221203.xls>].

S carinsko unijo se je uvoz iz držav EU povečal za 37%, izvoz pa le za 4%, zato se je močno povečal zunanji deficit z EU. Ta je do danes ostal visok, čeprav je med leti precej nihal. Deficit je v letu 1999 padel zaradi padca v zunanji trgovini. Podobno je bilo tudi leto 2001, ko je uvoz zaradi velike finančne krize močno padel, medtem ko je izvoz še vedno rasel. Zato se je tudi zunanji deficit močno zmanjšal. Delež v zunanji trgovini Turčije se je po letih spreminjal, a vseskozi ostal okoli 50%. Ta odstotek pa se bo ob bližajoči se širitvi EU seveda še močno povečal. Leta 2002 je izvoz v EU predstavljal 51,5% (18,6 milijarde) celotnega izvoza Turčije. V izvozu so bile najpomembnejši industrijski produkti: oblačila, tekstil ter avtomobili in avtomobilski deli. Z ukinitvijo carin na tekstil je Turčija postala ena izmed dveh največjih evropskih dobaviteljic tekstila. Na drugi strani je uvoz iz držav EU znašal 23,5 milijarde evrov in predstavljal 45,5% celotnega uvoza. Najpomembnejši produkti v uvozu so bili stroji ter železo in jeklo. Turčija je šesti največji uvoznik iz EU. Med kandidatki je višje le Poljska, ki je na četrtem mestu. Med izvoznici pa je na desetem mestu, za Poljsko (7), Madžarsko (8) in Češko (9). Največja trgovinska partnerica med državami EU je Nemčija, za njo pa si sledijo Velika Britanija, Francija in Nizozemska.

Leta 1999 je bilo 67,5% vseh NTI v Turčiji iz držav EU. Medtem ko je bilo leta 1988 le 1000 podjetij iz EU z investicijami v Turčiji, jih je bilo do leta 1999 že 5000, nova pa prihajajo še hitreje. Kljub vsemu so bile tuje investicije pod pričakovanji, zato naj bi se zaradi čedalje bolj liberalne politike še povečevale. (Highlights of the Turkish Economy, 2000, str. 3-7 in Regular Report 2003, str. 8). Pričakovati je, da se bodo investicije z začetkom pogajanj in še posebno s članstvom močno povečale. Turčija je namreč hitro razvijajoči se trg, toda mnoga podjetja v državah Unije čutijo averzijo do te države, češ da ni dovolj stabilna. S tem ko ji bo komisija priznala stabilnost, se bodo tudi ta podjetja usmerila v investicije v to državo in s tem seveda pomagale k še hitrejši rasti. Turčija ima glede na zahodne evropske države precej cenejšo delovno silo, zato lahko pričakujemo, da se bo trend preseljevanja obratov v Turčijo v prihodnje povečal. Podjetja iz zahodne Evrope bodo tu obrate odpirala tudi zato, da bodo bližje novim trgov – Turčiji, Bližnjemu vzhodu in Aziji.

4. EKONOMSKE ZNAČILNOSTI TURČIJE

4.1 RAZVOJ SODOBNEGA GOSPODARSTVA TURČIJE

Motor gospodarstva zgodnje republike je bilo brez dvoma kmetijstvo. Eden sloganov Atatürkove avtoritativne dobe je bil »kmet je gospodar dežele« (Schick, 1987, str. 39). Turčija (z izjemo kurdskega dela) ni nikoli imela fevdalnega režima, propadlo cesarstvo pa je za seboj pustilo številne majhne kmetije, ki so bile, kot vsa zemlja, v državni lasti. Kmetijska produkcija je bila državi zadostna, s presežki pa so trgovali že takrat – tudi s pomočjo železnic, ki so jih zgradili britanski, francoski in nemški koncerni. Kmetijstvo je bilo izrednega pomena za razvoj gospodarstva, saj se je v njem akumuliral kapital, ki je bil osnova za razvoj industrije (Schick, 1987, str. viii). Leta 1925 je Atatürk ukinil desetino (s tem je vlada izgubila kar tretjino letnega prihodka) in uvedel subvencije kmetijstvu, kar je omogočalo 10-12% večjo prodajo kmetijskih izdelkov. Hkratna mehanizacija je začela pravo agrarno revolucijo, ki je rezultirala v skokovitih povečanjih proizvodnje (za 115% v letih 1923-29), še posebno v glavnih izvoznih žetvah: bombažu in tobaku. Letu 1929 je sledila kriza, ki je povzročila velik padec cen in izvoza ter posledično tudi uvoza države. Vlada je situacijo delno rešila s programom, ki je vključeval podpore kmetom in prehod na proizvodnjo predvsem pšenice, s precejšnjim znižanjem cen železniškega transporta, kot tudi davkov na živino, razvojem državnih kmetij, ipd. (Schick, 1987, str. 272-3).

Po vojni so ZDA kot vodilna gospodarska sila želele urediti nov ekonomski red. Tako so osvobojenim evropskim državam vsilile misel, da je edini pravi režim le prosta tržna ekonomija. V okviru primerjalnih prednosti so ZDA Turčijo videle kot izvoznico kmetijskih dobrin, še posebno žitaric, ki bi hranila Evropo v povojni obnovi, in kot trg za izvoz industrijskih izdelkov zahodnih držav. Poleg teh pritiskov so bili tudi notranji pritiski, ki so klicali k svobodni zunanji trgovini na temeljih kmetijskih izdelkov. Na tem je temeljil tudi Marshallov plan, ki je priznal pomen investicij v kmetijstvo: predvsem traktorizacija (75% vseh investicij v stroje), povečevanje obdelovalnih površin in notranje migracije so pripomogle k velikemu porastu kmetijske proizvodnje. V šestdesetih pa se je predvsem povečevala uporaba umetnih gnojil in investicije v namakalne sisteme, tako da se je površina namakalnih polj v letih 1949-73 več kot podvojila. Toda nestabilnost svetovnega povpraševanja po kmetijskih izdelkih in posledično problemi zunanje menjave so sredi petdesetih pokazali prve slabosti tega sistema¹³. Dohodki iz izvoza, ki je temeljil popolnoma na kmetijskih dobrinah, so namreč postali nezadostni za pokritje uvoznih potreb (dražjih industrijskih izdelkov), poleg tega pa se je njegova rast ustavila zaradi vse manjšega širjenja obdelovalnih površin, medtem ko so cene kmetijskih izdelkov padale. Kljub razvoju industrije je vladajoča stranka še vedno težila h kmetijstvu kot glavnemu izvozniku in infrastrukturnim investicijam. Posledica je bilo veliko zadolževanje v tujini in

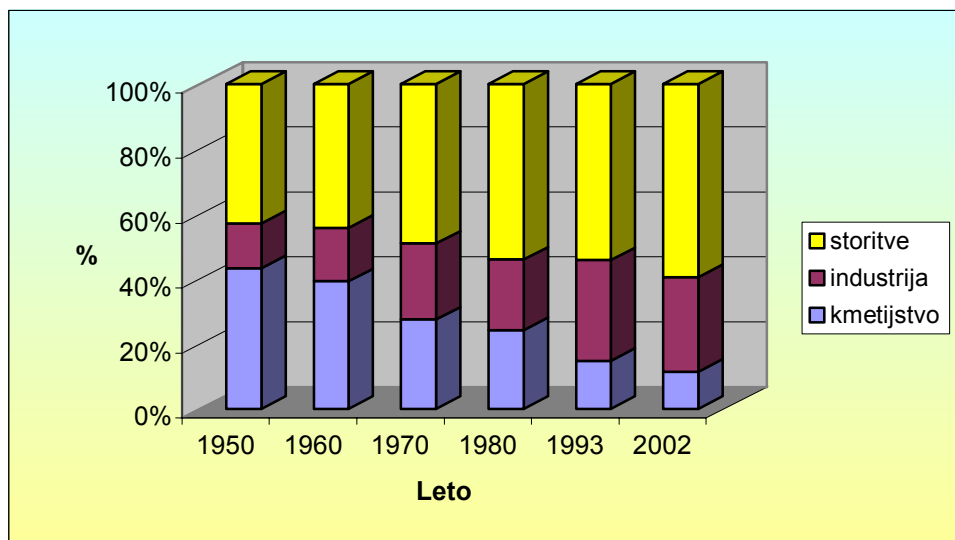
¹³ Problemi bi se zelo verjetno pokazali že prej, vendar pa si je Turčija v času vojne nabrala veliko deviz, ki so se potem počasi izčrpavale. Poleg tega je bil na začetku uvoz potrošnih dobrin še majhen. V veliko pomoč je bil tudi Marshallov plan, ki je Turčiji priznal pomen investiranja v mehanizacijo kmetijstva in zato omogočil močna posojila. Pozitivne posledice pa je imela tudi Korejska vojna, ki je zaradi skoka cen kmetijskih izdelkov močno izboljšala turške pogoje menjave - TOT (Schick, 1987, str. 294).

inflatorno financiranje dolga. Rastoča kriza je v letu 1960 pripeljala do vojaškega udara. Eden prvih ukrepov vojaške vlade je bil ustanovitev *Državne planske organizacije* (Devlet Plânlama Teşkilâtı), ki naj bi nadzorovala makroekonomska gibanja in skrbela za pravila o razdelitvi glavnih ekonomskih virov: deviz in javnih posojil. V obdobju 1960-80 je postala najbolj pomembna ekonomska politika *uvozu nadomestna industrija* (import substitution industrialization – ISI), ki je delovala pod močno državno zaščito. Tako se je doma začela proizvodnja mnogih izdelkov, ki so se pred tem uvažali. Največjo rast je imel sektor trajnih potrošnih dobrin in ostala lahka industrija, kot na primer tekstilna, prehrabena in predelava tobaka. Glavnino uvoza so predstavljale kapitalske dobrine in delno vmesni proizvodi, medtem ko so bili največji del izvoza še vedno kmetijski produkti. Posledica nezadostnega izvoza je bil velik zunanjetrgovinski primanjkljaj in pomanjkanje deviz. Ker mednarodna pomoč in posojila niso mogli več pokrivati te izgube, se je Turčija zatekla k strogim nadzorom zunanje trgovine (Schick, 1987, str. 269-286).

Z razvojem industrije se je še okrepil fenomen urbanizacije, mestne ekonomije in industrijskega razreda. Mestni emigranti so na eni strani predstavljali poceni in rastočo delovno silo za mestno industrijo, na drugi pa vir povpraševanja. Med leti 1940-70 se je tako mestno prebivalstvo skoraj početrilo. Razvijali so se tudi sindikati, ki so leta 1962 pridobili pravico do stavke. Posledično so se plače precej povečale. V istem času je bila uzakonjena socialna varnost in pokojnine. Tako se je rodilo demokratično okolje znotraj moderniziranega sektorja turške ekonomije. Sledil je 'boom' šestdesetih let, ko je bila gospodarska rast visoka, inflacija pa nizka. Probleme z zunanjim dolgom so delno rešili emigrantski delavci v Evropi. V sedemdesetih letih je bilo v Evropi skoraj milijon turških delavcev, ki so na leto v Turčijo nakazali milijardo dolarjev. Medtem ko se je v letih 1960-73 industrija povečevala za 10,2% letno, je ta odstotek v sedemdesetih začel padati (8,3% v letih 1973-76 in 2,1% v letih 1976-79). Gospodarstvo je hitro tonilo v krizo. Del vzroka najdemo v manjšem pritoku deviz emigrantskih delavcev in dolarjev iz ZDA ter seveda v naftnih krizah (Schick, 1987, str. 300-2). Četrty petletni plan, ki se je začel leta 1979 ni uspel preprečiti hudih ekonomskih problemov v obliki visoke inflacije, padca domače porabe, naraščajoče brezposelnosti, negativne gospodarske rasti in devalvacije turške lire (Kenk, 1996, str. 13).

Po vojaškem udaru leta 1980 je novo izvoljeni predsednik vlade, *Turgut Özal* (1983 in 1987) začel popolno transformacijo gospodarstva - iz povsem državno vodene in navznoter usmerjene v izvozno usmerjeno ekonomijo, ki bi temeljila na prostih tržnih silah. Tako se je začel proces liberalizacije gospodarstva: poenostavitev administracije, spodbujanje konkurence in privatnega sektorja, liberaliziranje zunanje trgovine ter kapitalskih in deviznih transakcij ter menjalnih tečajev. Poudarek je bil tudi na razvoju denarnega in kapitalskega trga (ustanovitev istanbulske borze je bila osnova finančne liberalizacije). Namesto uvozne substitucije, ki se je zaradi strukturne nezadostnosti izkazala kot neustrezna, se je pospeševal izvoz. Namesto da bi promovirali petrokemično in jeklarsko industrijo, so promovirali delovnointenzivne panoge, ki so uporabljale predvsem domače surovine. Reforme so bile uspešne, saj so se investicije povečale, družbeni proizvod pa je beležil visoko rast – predvsem s pomočjo rasti v industriji.

Slika 1: Prispevki posameznih sektorjev k bruto nacionalnemu proizvodu Turčije, 1950-2002

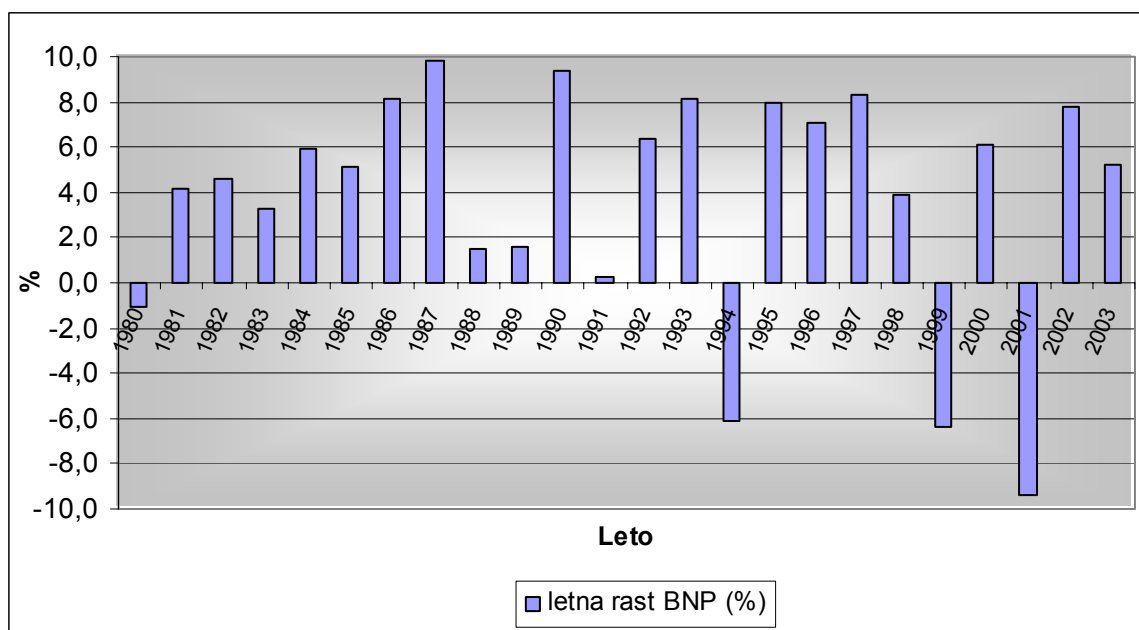
Vir: Tabela 1 v prilogi 4; Schick, 1987, str. 295 in Regular Report 1998 in 2003.

Po stabilni in hitri rasti od osemdesetih dalje je turška industrija postala izjemno močna. Medtem ko so pred letom 1980 v izvozu prevladovali kmetijski proizvodi, so po tem letu to vlogo prevzeli industrijski (delež kmetijskih proizvodov v izvozu je danes le še okrog 13%). Prispevek kmetijstva k BNP je od 40% v letu 1950 padel na 22% v letu 1980 in 11,5% v letu 2002. Na drugi strani se je delež industrije v nacionalnem proizvodu povečal iz 19,0% (leto 1980) na 29,5% (leto 2002). Ekonomijo danes obvladuje storitveni sektor, saj v nacionalni proizvod prispeva okroglih 60%, kar pa je še vedno manj kot v razvitih državah. V storitvenem sektorju sta najpomembnejši veji gradbeništvo (turška podjetja imajo sklenjenih veliko gradbenih pogodb v tujini) in turizem, ki se je začel razvijati po letu 1983, ko je bila sprejeta politika za razvoj turizma. Od takrat prihodki od turizma rastejo povprečno 17% letno in so že dosegli mejo 10 milijard dolarjev letno (Turčija je že na 19. mestu na lestvici najbolj obiskanih turističnih destinacij na svetu). A turizem ima po mnenju ministra za turizem Erkana Mumcuja še ogromne potencialne rasti (Special Report: Turkey, 2001, str. 3). Pričakovati je, da bo turizem po vključitvi Turčije v Unijo dobil velik zagon, saj so danes mnogi turisti še vedno skeptični do varnosti te države, s članstvom pa se bo to mnenje vsekakor spremenilo.

S pomočjo programa liberalizacije, rasti industrije in raznih strukturni reform je Turčija od osemdesetih dalje najhitrejša rastoče gospodarstvo v Evropi s hitro razvijajočim se finančnim trgov, dinamičnim podjetniškim razredom, hitro rastočo industrijo in energično potrošniško družbo. Povprečna rast je bila v obdobju liberalne ekonomije (1983-2003) skoraj 4% letno, kar je več kot v drugih državah OECD. Danes je Turčija 16. največje gospodarstvo na svetu in je že članica G-20. Po ocenah Svetovne banke bo do leta 2020 postala že ena izmed desetih največjih gospodarstev. Že desetletje ima urejene tudi finančne trge: *Istanbul Stock Exchange* ima tako tehnološko infrastrukturo kot tisti v Zürichu ali Milanu. Še več, istanbulski finančni trgi sedaj služijo tudi vzhodni Evropi in centralni Aziji. Istanbul namreč gosti *Federation of Euro-Asian Stock Exchanges*, kar je še en primer vloge mosta, ki ga ima ta država (Turkey and the EU, 2001, str. 81).

Turčija je največji predelovalec med Italijo in Indijo: prideluje veliko vrst kmetijskih proizvodov in je največji izvoznik kmetijskih produktov in predelane hrane, mesečno pa izvaža tudi za 2,5 milijarde dolarjev industrijskih dobrin. Je eden največjih evropskih dobaviteljev tekstila (37% turškega izvoza), oblačil in hladilnikov. Izvaža tudi osebna vozila, tovornjake, avtobuse, traktorje in avtomobilske dele, elektronske dele, železo in jeklo, steklo in keramiko, zlatino ipd.. V obdobju 1991-1997 se je zunanja trgovina podvojila. Najpomembnejša trgovinska partnerica je Nemčija (17%), sledijo ZDA (10%), Italija, Francija, Velika Britanija in Nizozemska (Bambič, 1999, str. 29).

Slika 2: Realna letna rast bruto nacionalnega proizvoda Turčije v letih 1980-2003

Vir: Tabela 2 v prilogi 5; <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/english/Ekolar/Eko12-ing.xls>, *2003 je rast v prvih devetih mesecih.

Makroekonomska nestabilnost (inflacija in zadolževanje) je Turčijo od osemdesetih dalje večkrat pahnila v krizo. Tako je kriza nastopila leta 1994 zaradi dolgoročnih napak in visoke inflacije. Kombinacija vzhodnoazijske krize konec leta 1997 in ruske finančne krize leta 1998 je negativno vplivala tudi na turško gospodarstvo. Tako je ekonomija leta 1999 zašla v recesijo. Medtem je na oblast prišla Ecevitova vlada, ki je z reformami skušala zmanjšati težo obresti, ki jih država plačuje na dolg javnega sektorja, izboljšati transparentnost in ekonomsko učinkovitost. Osrednjo težo je imel program privatizacije gospodarstva, s pomočjo katere je država delno pokrila javni dolg. Gospodarstvo je v letu 2000 znova oživel; predvsem s pomočjo gradbeništva in z njim povezano industrijo (popotresna obnova) ter s pomočjo investicij v energijo in telekomunikacije, ki so bile stimulirane s privatizacijo (Turkey and the EU, 2001, str. 85-91). Zaradi dveh finančnih zlomov novembra 2000 in februarja 2001 je turška ekonomija doživela največji šok po drugi svetovni vojni. Ozadje tega šoka pa je bila vsekakor slaba politika, prepočasno sprejemanje reform v smeri liberalizacije in privatizacije ter problem javnih financ. Prav tako pa tudi špekulativni napadi na turško liro, ki je tako februarja 2001 izgubila 50% vrednosti v primerjavi z dolarjem. Zato je vlada Ecevita sprejela program ministra za ekonomijo Kemala Derviša, ki je

načrtoval radikalno ekonomsko spremembo – predvsem ločitev politike in ekonomije ter reforme bančnega sektorja. Program sta podprla tudi IMF in Svetovna banka s posojilom, vrednim 15,7 milijarde dolarjev (Special Report: Turkey, 2001, str. 1).

Dervišov program se je izkazal za uspešnega, toda ne dovolj, saj je vlada Ecevit propadla in so bile razpisane predčasne volitve. Nova enostrankarska vlada Tayyip Erdoğana se zaveda pomena reform za večjo stabilizacijo in izogibanje podobnim krizam tudi v prihodnje, zato pripravlja nove gospodarske, finančne in socialne ukrepe. Ti so usmerjeni v nadaljnjo privatizacijo državnih podjetij (privatizacija obsega tudi telekomunikacije, letalske prevoznike, železarne in petrokemično industrijo), liberalizacijo energetskega sektorja, povečanje državnih prihodkov z davčnimi reformami, borbo proti brezposelnosti, podporo malim podjetnikom in kmetom, izboljšanje infrastrukture s pospešeno gradnjo cest, modernizacijo bančnega sektorja, ipd. (Pudgar 2002c, str. 4). Tuje investicije so v obdobju 1995-2000 predstavljale komaj 0,5% BDP, kljub temu da je bila leta 1995 zakonodaja o tujih investicijah iz leta 1954 precej liberalizirana. Nova vlada se zaveda pomena tovrstnih investicij za nadaljnjo gospodarsko rast (tuje investicije so vir nove tehnologije in večje konkurence), zato je junija 2003 zakonodajo še dodatno liberalizirala in zaščitila tuje investitorje (tako se je npr. davek od dobička pravnih oseb zmanjšal iz 44 na 37%). K povečanju investicij pa naj bi znatno pripomogle tudi zgoraj omenjene reforme, izvedene na praktično vseh področjih gospodarstva (Special Report: Turkey, 2003, str. 2).

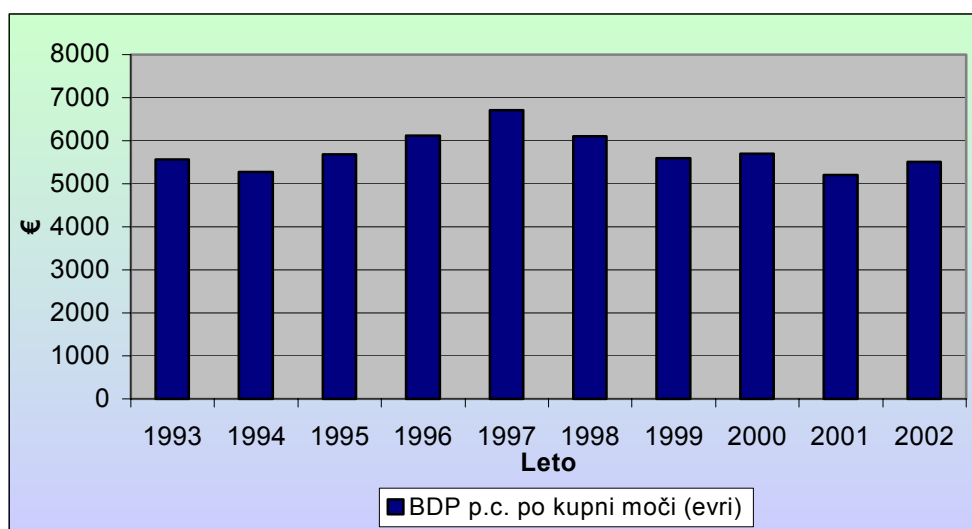
Seveda se omenjene reforme izvajajo tudi v želji po izpolnjevanju kriterijev za članstvo v Evropski uniji. Z vidika dveh gospodarskih kopenhagenskih kriterijev morajo kandidatke zagotavljati delovanje tržnega gospodarstva, ki se je sposobno spoprijeti s konkurenčnimi pritiski in tržnimi silami evropskega notranjega trga. Na podlagi zgornjega pregleda bi lahko rekli, da Turčija vsaj načeloma ta dva pogoja večinoma izpolnjuje. Turčija je za razliko od večine ostalih pristopnic že davno uvedla tržno gospodarstvo. Korenine turškega nacionalnega kapitalizma namreč segajo vsaj v zadnja leta osmanskega cesarstva, razvoj kapitalizma pa se je nadaljeval tudi po ustanovitvi republike. S pomočjo reform izvedenih od osemdesetih dalje pa v precejšnji meri izpolnjuje tudi Agendo 2000, ki obsega: liberalizirane cen in trge, urejen zakonski sistem (skupaj z industrijsko in intelektualno lastnino), harmonizirano ekonomsko politiko, dobro razvit finančni sektor in brez večjih omejitev pri vstopu ali izstopu iz trgov. Cene so v Turčiji razen nekaj omejitev prosto gibljejo. Trgovina je že dolgo liberalizirana, še posebno pa po uvedbi carinske unije z EU. Z njo je bila v večini urejena tudi zakonska podpora varovanja industrijske in intelektualne lastnine. Tudi ekonomska politika je liberalizirana, finančni sektor se hitro razvija. Turška lira je že dolgo konvertibilna. Prav tako ima dobro razvit privatni sektor s prostim vstopom in izhodom. Turčija se je ob ustanovitvi carinske unije z EU morala prilagoditi hujši konkurenci s prestrukturiranjem, pri čemer se ni mogla zanašati na izdatno pomoč EU. Pri tem ji je Unija priznala, da je bila uspešna in tudi v poročilih komisija namiguje na to, da se je Turčija sposobna spoprijeti s konkurenčnimi pritiski in tržnimi silami EU. A po drugi strani opozarja na vztrajno makroekonomsko nestabilnost (najpomembnejši vzrok krhkosti gospodarstva so javne finance), regionalno neuravnotežen razvoj, problem kmetijstva ipd. V nadaljevanju tega poglavja se zato posvečam vzroku in razvoju teh problemov in poskušam narediti projekcijo, kako bi ti vplivali na Evropo kot celoto, če bi Turčija postala država članica.

4.3 RAZVITOST, KMETIJSTVO IN REGIONALNI RAZVOJ

4.3.1 EKONOMSKA RAZVITOST TURČIJE

Turško gospodarstvo ima visok trend rasti. Družbeni proizvod na osebo je bil leta 1980 le 1570 dolarjev, do leta 1996 se je skoraj podvojil (na 2895 dolarjev), do leta 2002 pa zaradi kriznih let malce upadel (na 2584 dolarjev oziroma 2800 evrov). Vseeno pa Turčija ostaja najrevnejša država kandidatka, oziroma ima podobno razvitost kot Romunija in Bolgarija. Ob upoštevanju paritete kupne moči, ki upošteva različni nivo cen med državami, je družbeni proizvod na osebo istega leta znašal 5500 evrov oziroma komaj 23% povprečja razvitosti evropske petnajsterice, ki je 24.000 evrov. Pri tem je zaskrbljujoč podatek, da se v zadnjem desetletju družbeni proizvod na osebo po tej metodi sploh ni povečal. Vzrok najdemo predvsem v precenjenosti domače valute, ki ni sledila visoki inflaciji, kot tudi v močni prisotnosti sive ekonomije.

Slika 3: Bruto družbeni proizvod Turčije po pariteti kupne moči v evrih, 1993-2002

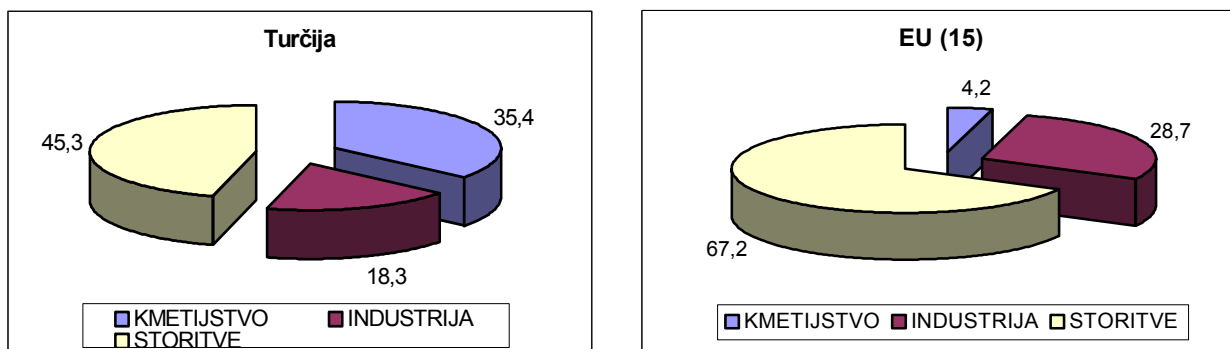
Vir: Tabela 3 v prilogi 6; Regular Report 1998 in 2003.

Širitev EU maja letos povečuje število njenega prebivalstva za tretjino, skupni družbeni proizvod samo še za desetino, evropski proračun pa komajda za nekaj desetink odstotka (Kovač, 2003). Pričakovati je, da bo podobno ob vstopu Turčije, kar pomeni, da bodo morale sedanje članice veliko denarja nameniti Turčiji v pomoč njenemu razvoju. Zato lahko razumemo nasprotovanje mnogih držav članic, še posebno največjih plačnic v proračun, do sprejema tako revne države v Unijo. Pričakujemo lahko, da Turčija še dolgo ne bo prestopila praga 75% evropskega povprečja razvitosti, četudi bomo ob njenem članstvu morali upoštevati prispevek novih članic k evropskemu povprečju. Zato bo še dolgo upravičena do sredstev iz strukturnih skladov. Hkrati bi Turčija ob vstopu precej znižala povprečje Unije. Zato bi mnoge države zaradi njenega vstopa presegle to mejo in ostale brez teh sredstev. Torej lahko sklenemo, da je majhna razvitost Turčije ena izmed ovir pri njeni integraciji v Unijo, saj bi se že tako velik problem ekonomske kohezije še povečal.

4.3.2 TURŠKO KMETIJSTVO V EVROPSKI UNIJI

V pregledu razvoja sodobnega gospodarstva smo videli, da je bil kmetijski sektor do nedavnega največji zaposlovalec v Turčiji in imel največji prispevek v družbenem proizvodu in izvozu. Kljub temu da je njegov pomen od osemdesetih močno padel, je kmetijski sektor še vedno izjemno pomembna veja gospodarstva, tako z vidika proizvodnje, zaposlovanja kot zunanje trgovine. Turčija je danes ena izmed sedmih držav neto izvoznic hrane na svetu. Žetveni pridelki prispevajo 55% v kmetijskem sektorju, živina 34%, ostalo pa predstavljajo gozdovi in aquakulture. Turčija je ena najbogatejših botaničnih regij na svetu: tu je dom več kot 10.000 vrstam rastlin, 3.000 od teh jih najdemo le v Turčiji. Je največji svetovni proizvajalec lešnikov in velik pridelovalec žitaric, bombaža, sadja in zelenjave, sladkorja iz sladkorne pese, rozin, čaja in tobaka. Produkcija kmetijstva raste povprečno s 3% na leto in ima še velike potenciale rasti, ki so pogojeni s sistemom namakanja in podobnimi investicijami. Pomembno je tudi ribištvo. Letni ulov znaša 543.900 ton, kar je enako 8% produkcije v EU. S tem je Turčija za Španijo in Francijo tretja v sredozemski regiji (Turkey and the EU, 2001, str. 9 in 155).

Slika 4: Delež zaposlenih v kmetijskem sektorju v Turčiji in Evropski uniji leta 2001

Vir: Tabela 4 v prilogi 7; Agriculture in the European Union: Statistical and Economic Information 2002.

Grafikon 4 kaže, da je bilo v letu 2001 v Turčiji kar tretjino aktivne delovne sile oziroma 7 milijonov ljudi zaposlenih v kmetijskem sektorju. To je mnogo več kot v EU, kjer se je le dobre 4% delovno aktivnega prebivalstva preživljalo s to dejavnostjo. Med kandidatkami za vstop v Unijo je bila le Romunija po tem podatku bolj kmetijska država, saj je bilo v tem sektorju zaposlenih kar 44% delovno aktivnih prebivalcev. Medtem ko je v istem letu v evropski petnajsterici kmetijstvo povprečno prispevalo le 1,7% k družbenemu proizvodu, je v Turčiji ta odstotek znašal kar 11,5%. Delež kmetijskih izdelkov v celotnem izvozu je bil 13,2%, v EU pa 6,1%. Med kandidatkami je bila Turčija edina država s pozitivno zunanjo bilanco glede kmetijskih proizvodov (1,9 milijarde evrov presežka), medtem ko je imela EU kot celota 199 milijonov primanjkljaja.

Turčija je torej še vedno kmetijska država. V svojem odgovoru na prošnjo za članstvo leta 1988 je EU zapisala, da Turčija ni primerna kandidatka tudi zaradi prevelike odvisnosti od podeželskega prebivalstva. Zato je morala Turčija izvesti reforme tudi na področju kmetijstva.

Še vedno pa jo čaka veliko dela pri sprejemu evropskega pravnega reda (*acquis*) na tem področju in pri približevanju kmetijske politike *skupni kmetijski politiki - CAP*, kar je tudi ena izmed zahtev, ki jih komisija omenja v svojih poročilih. V skladu s tem mora ukiniti trenutno subvencijsko politiko (ta davkoplačevalce stane 3% BNP letno) in jo nadomestiti s sistemom neposredne pomoči namenjene najrevnejšim kmetom. Spremeniti pa mora še preostalo zakonodajo na tem področju, tako da bo CAP sprejela v svojo kmetijsko politiko (Turkey and the EU, 2001, str. 148-9).

Vendar pa kmetijstvo z razvojem industrije in storitvenega sektorja v Turčiji izgublja na pomenu, kar se kaže tudi v zmanjševanju deleža zaposlenih v tem sektorju. Medtem ko je bilo še v letu 1993 44,5% zaposlenih v tem sektorju, je ta delež imel visok trend padanja in se tako do leta 2002 zmanjšal na 33,2%. Tako se Turčija spopada s podobnim problemom kot druge razvijajoče se države, kjer podeželje zaostaja na račun industrializacije. Tudi v EU je kmetijstvo eden izmed večjih problemov, zato mu v okviru skupne kmetijske politike namenja kar 40% proračuna. Tako je ta politika Unijo v letu 2003 stala kar 46 milijard evrov. Ob vstopu novih članic, ki ne bodo v veliki meri povečale proračuna Unije, se bodo ta sredstva morala iz dosedanjih članic delno prerazdeliti na nove, ki imajo še večji kmetijski sektor. Zato so države, ki sedaj prejemajo največ sredstev, nenaklonjene širitvi EU. Sprejetje tako velikih kmetijskih držav kot sta Romunija in Turčija v EU bo povzročilo vrsto ekonomskih problemov in krizo CAP. Takrat še EGS se je namreč konec osemdesetih let srečevala s problemi, ki so jih s svojo vključitvijo prinesle manj razvite sredozemske države: Grčija (1981), Španija in Portugalska (1986), ki so se s svojim pretežno kmetijsko orientiranim gospodarstvom težko prilagajale industrializiranim zahodnoevropskim državam (Brown, 1988, str. 72). Res pa je, da so ravno zaradi sprejetja v Unijo te države ogromno pridobile in bile deležne hitrega razvoja. EU in Poljska sta se več let pogajali glede kmetijskih subvencij, saj petina vseh Poljakov dela v kmetijstvu. Dogovorili sta se o kmetijski pomoči v vrednosti 25-40% zahodne ravni. Podobno bo verjetno s Turčijo. Pogajanja na tem področju bodo vsekakor zahtevna in dolgotrajna. S tem se bo datum turškega polnopravnega članstva zamaknil še dalje v prihodnost. Evropska unija se sooča s problemom, da je določenih vrst kmetijskih izdelkov preveč, zato razdeljuje kvote med države. Da se ne bi z vstopom Turčije v Unijo ta problem še povečal, bosta strani morali doseči dogovor o razvoju produktov, ki jih v EU primanjkuje, poleg tega pa bi EU preko Turčije presežne kmetijske proizvode lahko izvažala v razvijajoče se vzhodne države.

4.3.3 REGIONALNI RAZVOJ

Turčija je razdeljena na 79 provinc in 7 geografskih regij. Štiri regije so obalne (Marmara, črnomska, egejska in sredozemska regija), ostale tri pa so gorske (Osrednja Anatolija, Vzhodna Anatolija in Jugovzhodna Anatolija), kot je razvidno v prilogi 8. Razvoj Turčije je neenakomeren: v bolj razviti zahodni (industrijski) polovici je več vlaganj in novih delovnih mest, medtem ko ostaja revni vzhodni (kmetijski) del nerazvit. V tem delu države je lepo vidno medsebojno delovanje ekonomskih in varnostnih vprašanj, saj je predvsem problem Kurdov do nedavnega zaviral razvoj jugovzhodne Anatolije. Ta predel države naj bi bil dolgo celo namerno

prepuščen zaostajanju, da bi se tam živeči Kurdi preseljevali v druge dele države in se asimilirali s Turki.

Neenakomerni regionalni razvoj pa ima korenine tudi v kmetijstvu. Ob koncu kmetijskega 'booma' je namreč nastopilo obdobje mestne industrializacije. Zacvetela so bogata mesta, predvsem vzhodna Anatolija pa je zaostajala. Močno turško ekonomijo še vedno vlečejo severozahodna in zahodne regije ter večja mestna središča kot so Istanbul, Ankara in Izmir. Na drugi strani se vzhodne regije srečujejo z nižjim proizvodom na osebo, višjo brezposelnostjo in slabšo pismenostjo. Vzroke temu najdemo tudi v fevdalnem načinu življenja Kurdov v vaseh, topografiji in podnebjju, v številnih razpršenih podeželskih naseljih in relativni oddaljenosti od visoko povpraševalnih trgov.

Tabela 2: Struktura BDP, BDP p.c. v dolarjih in stopnja neto migracije po regijah v Turčiji leta 1996 primerjano s povprečjem Turčije

REGIJA	STRUKTURA BDP				BDP p.c. (\$)	Rast BDP (%)	Stopnja neto Migracije (%)
	kmetijstvo	industrija	gradbeništvo	storitve			
Turčija	16,9	25,2	5,8	52,1	2888	7	-
Marmara	7,8	33,9	5,8	52,5	4163	7,5	69 (Istanbul 99)
Egejska	20,5	25,3	6,4	47,8	3414	7,7	26
Sredozemlje	23,8	19,4	5,1	51,7	2766	5,5	21
Črno Morje	27	20	5,6	47,4	2110	10,3	-54
Osrednja Anatolija	16	17,6	6,4	60	2804	5,2	-17
Vzhodna Anatolija	25,2	13,2	6	55,6	1286	3,4	-102
Jugovzhodna Anatolija	30,8	18,8	4,2	46,2	1580	7,1	-33

Vir: State Institute of Statistics: [URL:<http://www.die.gov.tr/english/ISTATIS/ESG2/f.htm>].

Tabela 2 sicer ne obsega najnovejših podatkov, a vseeno kaže realno sliko regionalnega razvoja Turčije. V letu 1996 so imele vse regije pozitivno rast, a je bila ta po regijah precej neenakomerna. Na eni strani je nadpovprečno rast imela črnomska regija, na drugi pa vzhodna Anatolija precej pičlo. Na splošno podatki kažejo, da je najrevnejša ravno slednja regija, katere družbeni proizvod na osebo ne doseže niti polovico povprečja države. Je tudi najbolj kmetijska regija, saj ta panoga prispeva skoraj tretjino k družbenemu proizvodu. Ekonomskim kazalcem primerna je tudi negativna migracija (-102%). Na drugi strani je daleč najbolj razvita regija Marmara in še posebno najbogatejša provinca države – Istanbul. Ta provinca je še vedno rastoče industrijsko in storitveno (predvsem finančno) središče države. Temu primeren je tudi kazalec stopnje neto migracije: 69% v regiji in kar 99% v provinci Istanbul.

Turčija se s problematiko neenakomernega razvoja bori s pomočjo sektorskega in regionalnega planiranja. Ustanavlja regionalne oddelke *Državnega urada za planiranje*, ojačuje administrativne vezi med centralnim in lokalnimi enotami, povečuje učinkovitost pri izvajanju letnih programov in regionalnih planov. Dolgoročni načrti pa vključujejo izgradnjo osnovne infrastrukture (ceste, elektrika in šole) do vseh koncev države (Turkey and the EU, 2001, str. 154). S pomočjo teh programov se tudi vzhod države počasi razvija. Nekoč izolirana mesta tako

danesh zaradi kvalitete in hitre dostave polnijo naročilnice veleblagovnic v Hamburgu in Madridu. Območje okrog rek Tigris in Evfrat, ki predstavljajo velikost vseh držav Beneluxa skupaj, postaja velik vrt zahvaljujoč ogromnim projektom hidroelektrarn in namakalnih sistemov. Turčija pa podpira tudi tuje investitorje, ki vlagajo v regionalni razvoj (Turkey, 1998, str. 5).

Eden največjih mejnikov v regionalnem razvoju je bila vsekakor zmaga nad teroristično organizacijo PKK leta 1997, ki je odprla pot rekonstrukciji in ekonomskemu razvoju jugovzhodne Anatolije. Jugovzhodna Anatolija je predvsem ravninska pokrajina, ki je zaradi pomanjkanja padavin in neugodne lokacije trgov začela izgubljati na pomenu. *Projekt Jugovzhodna Anatolija* (Güneydoğu Anadolu Projesi - GAP), katerega začetki sicer segajo že v zgodnja osemdeseta leta, je trenutno največji projekt med Evropo in Azijo¹⁴. Regijski projekt obsega province: Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Mardin, Siirt, Şanlıurfa in Şırnak. Projekt, ki pokriva 32.000 km² površine, je vreden 32 milijard dolarjev in naj bi ustvaril kar 3,2 milijona novih delovnih mest. Namen tega projekta je približati nerazvit in pogosto nezanimiv del države na nivo razvitosti ostalih regij. GAP uporablja vode Evfrata in Tigrisa za namakanje polj v Mezopotamiji. Leta 1994 so bili odprti 22-kilometrski dvojni vodni tuneli Urfa, ki namakajo ravnino Harran z vodo iz Evfrata. S tem so skoraj puščavsko pokrajino preoblikovali v eno najbolj plodovitih kmetijskih ozemelj v Turčiji. Ko bo do leta 2010 končano vseh 22 jezov in z njimi povezani namakalni kanali, se bo namakalna površina povečala za 50%. Tako bo regija postala izvoznik bombaža, koruze, ječmena, čičerike, leč, lešnikov in sadja.

Drugi del GAP predstavlja energetski projekt 19 hidroelektrarn, ki bodo električnemu omrežju dodale 7,476MW. Največji projekt je Atatürkov jez, ki je šesti največji na svetu. Do leta 1998 se je z njegovo in pomočjo drugih tovrstnih projektov električni output podvojil, hkrati pa odprl pot namakanju 60.000 hektarov kmetijskih površin v ravnini Harran. Investicije pa še zdaleč niso končane, saj se nanašajo tudi na industrijo, transport, turizem, telekomunikacije, zdravstveno nego, šolstvo, urbano in ruralno bivanje ter infrastrukturo. Denar za te projekte pa je Turčija večinoma prispevala sama (Turkey, 1998, str. 22). Zato lahko rečemo, da je velik del javnega deficita države investicijsko pogojen.

Za kmetijstvom so strukturne operacije (namenjene ekonomski in socialni koheziji EU) drugi največji odhodek evropskega proračuna. V proračunu za leto 2003 so predstavljali tretjino vseh izdatkov, oziroma skoraj 34 milijard evrov. V sklopu evropskih regionalnih in kohezijskih skladov EU namenja sredstva regijam, ki zaostajajo v razvoju - ne dosega 75% povprečja EU (ciljno področje I), regijam s prevladujočo industrijo v zatonu (ciljno področje II) in podeželskim regijam (ciljne regije Vb). Kot smo že ugotovili, bo Turčija kot celota uvrščena v ciljno področje I, saj nobena regija ne dosega 75% povprečja EU. Medtem ko se ne sooča s problemom industrije v zatonu (za razliko od vzhodnoevropskih držav), pa bo velik del države uvrščen v ciljno regijo Vb, saj je večji del države pretežno podeželski in se sooča s problemom brezposelnosti in zaostajanja gospodarstva. Torej bo tudi v sklopu te politike sprejem Turčije za sedanje članice zelo drag.

¹⁴ Primerjamo ga lahko z namakalnim projektom, ki je v dvajsetih letih prejšnjega stoletja Kalifornijo spremenil v rodovitno kmetijsko območje.

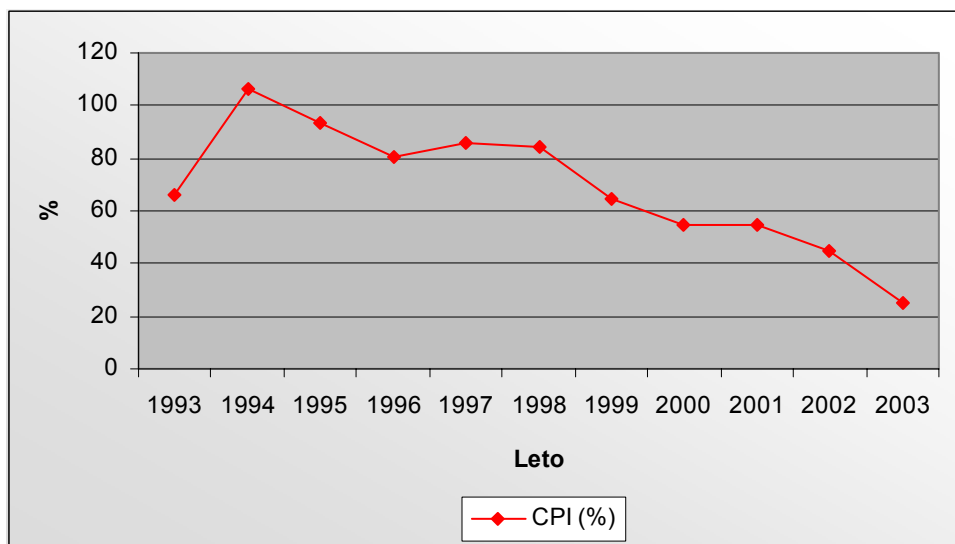
4.3 INFLACIJA, JAVNI IN ZUNANJI DOLG

V svojih poročilih komisija, ko govori o izpolnjevanju gospodarskih kriterijev, največ kritik namenja makroekonomski nestabilnosti Turčije: visoki inflaciji ter javnemu in zunanjemu dolgu. Zaradi makroekonomske nestabilnosti Turčija še zdaleč ne izpolnjuje maastrihtskih konvergenčnih kriterijev za uvedbo skupne valute evra (inflacija ne sme presegati povprečja treh držav z najnižjo inflacijo za več kot 1,5% točke, dolgoročna obrestna mera ne sme presegati tiste v državah z najnižjo inflacijo za več kot 2% točke, država pa mora biti dve leti v sistemu skupnega drsenja ERM2, ko ne sme devalvirati ali revalvirati svoje valute; dva fiskalna kriterija pa sta: javni deficit v mejah 3% BDP in javni dolg v mejah 60% BDP).

4.3.1 INFLACIJA

Turčija se predvsem od konca sedemdesetih let dalje spopada z visoko inflacijo. Ta je prizadela tudi gospodarsko rast in s tem upočasnila turško približevanje ekonomski razvitosti EU. Problem inflacije je tudi ta, da je sredstva preusmerila iz investicij v nova delovna mesta k špekulativnim in arbitražnim dejavnostim. Izvor inflacije najdemo v primanjkljaju državnega proračuna, v ustvarjanju presežne količine denarja v obtoku ter v naraščanju cen državnih proizvodov in storitev z namenom zmanjšanja primanjkljaja državnega proračuna (Kenk, 1996, str. 23).

Slika 5: Gibanje inflacije v zadnjem desetletju, merjeno z indeksom cen potrošnih dobrin (CPI)

Vir: Tabela 5 v prilogi 9; Regular Report 1998, 2003 in State Institute of Statistics:

[URL: <http://www.die.gov.tr/ENGLISH/SONIST/TUKETICI/cpi0104.htm>].

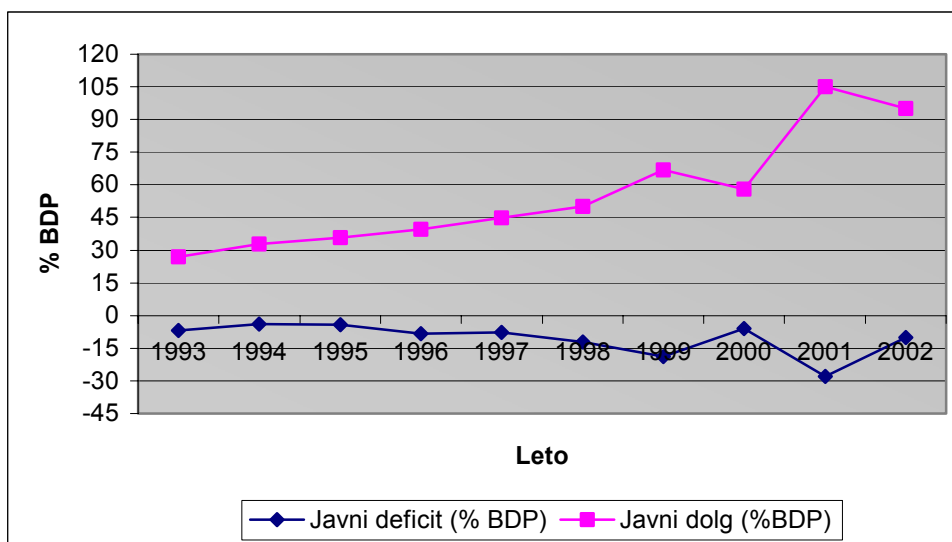
Trend kaže, da se inflacija po kriznem letu 1994 - še posebno pa od sredine leta 1998 - zmanjšuje. Temu primerno se zmanjšujejo tudi obrestne mere. Triletni program dezinflacije, ki ga je podprl tudi triletni stand-by sporazum z IMF iz decembra 1999, je nameraval zmanjšati inflacijo na 25% do konca leta 2000 in 10-12% do konca leta 2001 in 5-7% do konca leta 2002. Ta cilj sicer še zdaleč ni bil dosežen, a trend vsekakor nakazuje, da je bil ta program uspešen pri

zmanjševanju inflacije. Slika 5 v prilogi 9 kaže, da se je mesečna inflacija od aprila 2002 ves čas zmanjševala in tako decembra 2002 na letni ravni znašala 45%, decembra 2003 pa le še 25,3%. Optimisti pričakujejo, da se bo inflacija v tekočem letu že približala enomestni številki. V tem primeru inflacija v Turčiji ne bo več povzročala makroekonomske nestabilnosti. To je zelo pomemben podatek, saj bi makroekonomska nestabilnost Turčije negativno vplivala na celotno EU in bi zato še naprej zavirala sprejem te države v Unijo.

4.3.3 JAVNI DOLG

Po makroekonomski teoriji je javni dolg povezan z inflacijo in finančnim stanjem države. Javni dolg se lahko financira v tujini, pri državljanih ali z monetizacijo tega. Turčija je v preteklosti precejšnji del javnega dolga financirala z monetarno ekspanzijo, s čimer pa je nastala visoka inflacija. Javni dolg so povečevale tudi visoke obresti, s katerimi je država skušala ustaviti rast inflacije (Kenk, 1996, str. 13, 25). Tega so povečevale tudi državna gospodarska podjetja, saj so bila transferna plačila iz državnega proračuna v glavnem namenjena za kritje izgub teh podjetij. Deficit na področju financiranja investicij državnih podjetij je bil v glavnem financiran s strani centralne banke – torej infaltorno. Zato je bil državni sektor eden od ključnih problemov inflacije v Turčiji (Senjur, 1988, str. 15).

Slika 6: Javni deficit in javni dolg Turčije kot deleža BDP, 1993-2002

Vir: Tabela 6 v prilogi 10; Regular Report 1998 in 2003.

Problem javnega deficita je bil delno rešen leta 1985 z uvedbo DDV-ja, saj je ta izboljšal pobiranje davkov. Javni deficit se je tako začel gibati okrog 2% nacionalnega proizvoda. Trend javnega deficita devetdesetih pa vseeno ne kaže upadanja – ravno nasprotno. Potres leta 1999 je povečal vladne izdatke in hkrati zmanjšal davke in druge prihodke. Tako se je javni deficit povečal na 19%, javni dolg pa na 67% BDP. Istega leta je turške vlada sprejela program za zmanjšanje tega deficita s pomočjo strožje finančne politike: povišanje osebnega davka in davka pravnih oseb, povišanje davkov na vozila in lastnino, davek na račun mobilnih telefonov, ipd. Povečali so se tudi drugi davki, tako na primer standardna mera DDV (iz 15 na 17%). Te ukrepe

je spremljala tudi trša dohodkovna politika: tako naj bi plače naraščale v okviru pričakovane inflacije in ne več pretekle. Tudi depreciacija lire naj bi prosto sledila inflaciji. Ti ukrepi skupaj s prihodki iz naslova privatizacije naj bi po načrtih vlade javni dolg do leta 2002 zmanjšali na 55% (Turkey and the EU, 2001, str. 88-90). Te načrte pa je močno prekrižala finančna kriza leta 2001, ko je javni deficit dosegel skoraj 30% in s tem pognal javni dolg preko meje 105% BDP. Leto kasneje se je situacija že malce izboljšala, saj je javni deficit znašal 10%, javni dolg pa je padel na 95% BDP. Podatki za preteklo leto še niso znani, tako da je zaenkrat težko ugotoviti, kakšen trend bo imel javni dolg v prihodnosti. Verjeti pa je, da se bo ta z zmanjševanjem obresti (zaradi padanja inflacijske stopnje) z borbo proti korupciji, privatizacijo in podobnimi reformami v prihodnosti izboljšal. Pri tem je vredno omeniti, da je nova vlada zaustavila večji del investicij in se osredotočila na zmanjševanje preteklega dolga.

4.3.2 MEDNARODNA DIMENZIJA: ZUNANJA POMOČ IN ZUNANJI DOLG

V dvajsetih letih Turčija predvsem zaradi sprejetega Lausannskega sporazuma ni mogla uvesti protekcionistične carinske politike. Ekonomija je ostala odprta svetovnim tokovom in bila zato ob svetovni ekonomski krizi 1929-30 močno prizadeta; samo v letu 1929 so se tako pogoji menjave Turčije znižali za 15%. Kot smo že ugotovili, so po drugi svetovni vojni turško zunanjo politiko in gospodarstvo zaznamovala pogajanja z ZDA, ki so potekala v okolju naraščajoče hladne vojne in bila usmerjena v ojačanje ameriškega vpliva v Evropi. Sledila je Trumanova doktrina (3. marca 1947), leto kasneje pa se je Turčija pridružila *Mednarodni banki za obnovo in razvoj* (IBRD) in *Mednarodnemu denarnemu skladu* (IMF). Septembra tega leta se je Turčija priključila *Organizaciji za evropsko ekonomsko sodelovanje* (OEEC) ustanovljeni za izvajanje Marshallovega plana, ki je kasneje postala *Organizacija za ekonomsko sodelovanje in razvoj* (OECD). Hkrati je podpisala bilateralni ekonomski sporazum z ZDA in bila sprejeta v *Svet Evrope*. Pod pritiskom teh organizacij se je poudarek državnih investicij iz industrije prenesel v kmetijstvo in cestno infrastrukturo ter k boju proti omejevanju mednarodne trgovine. Stranka na oblasti (CHP) se je čedalje bolj obračala k velikim zunanjim posojilom kot glavni opori razvoju države. V letih 1946-50 je Turčija tako dobila za 391 milijonov dolarjev mednarodne pomoči in kreditov, večino v okviru Marshallovega plana (Schick, 1987 str. 336-40).

A rast kmetijstva je zaradi slabega vremena po letu 1953 strmo upadla in turški zunanjetrgovinski deficit je začel nenadzorovano rasti (glej prilogo 11): do konca leta 1956 se je tako povečal na milijardo dolarjev in milijardo in pol leto kasneje. Leta 1958 je skupna zadolženost presegla 10% BNP, zato je Turčija izvedla vrsto ukrepov, ki so jih zahtevali IMF in zahodni investitorji. Po vojaškem udaru leta 1960 so ZDA podprle nov režim s 400 milijoni vrednim posojilom. Temu je sledila še dodatna zunanja pomoč, hkrati pa je prva skupina turških delavcev odšla v Nemčijo, katerim so se kasneje pridružili še mnogi in s svojimi nakazili igrali ključno vlogo pri reševanju problema pomanjkanja deviz¹⁵. Ob podpori obsežnih zunanjih pomoči se je izvoz povečeval, a po precej nižji stopnji kot uvoz. Tako je bil zunanjetrgovinski

¹⁵ Delavska nakazila so se iz 70 milijonov dolarjev v letu 1965 povečale na 141 milijona v letu 1969 in 273 milijona v letu 1970 (Schick, 1987, str. 307).

deficit dejansko financiran z mednarodnimi posojili in se - namesto da bi se manjšal - stalno povečeval. Prihajajoče devize so bile čedalje bolj uporabljane za neproduktivne namene in s tem se je ustvarjala osnova za prihajajoče krize (Mango, 1980, str. 262).

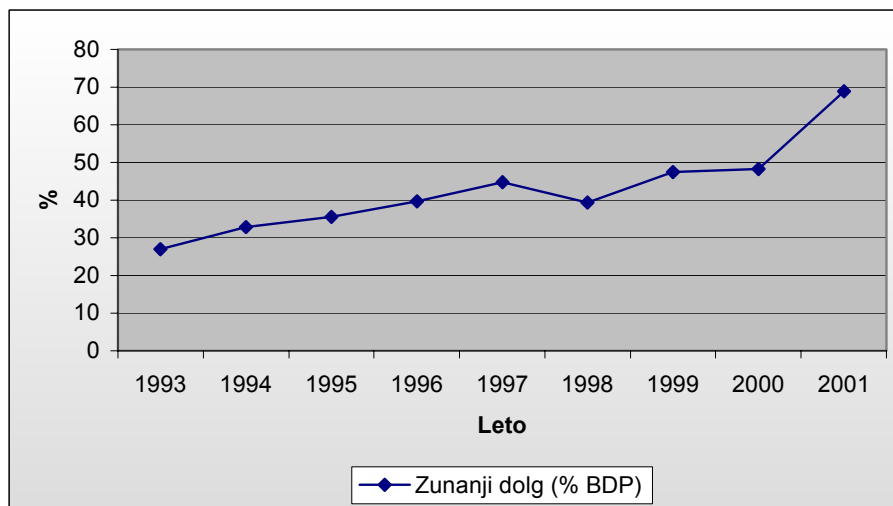
Cilj prvega petletnega plana (1963-67) *Državne planske organizacije* je bil doseči 7% letno rast in osamosvojitve od finančne pomoči iz tujine. A načrti se niso uresničili. Do zgodnjih sedemdesetih let so se namreč že pokazale slabosti uvozu nadomestne proizvodnje, saj so predelovalci industrijskih izdelkov svoje surovine morali kupovati na domačem trgu, kjer je bila cena tudi do nekajkratna tisti na svetovnem trgu. Število delavcev-emigrantov se ni več povečevalo in z njimi tudi ne pritok prepotrebnih deviz. Hkrati se je moč sindikatov povečala, ti pa so postavljali čedalje bolj politične zahteve. Posledica rasti socialnih razlik in politiziranih konfliktov je bilo povečanje izdatkov države. Politiki so se zatekali h kratkoročnim kreditom na evrodolarskem trgu po zelo visokih obrestnih merah. To je že tako slabo situacijo bilance plačil še poslabševalo z novimi primanjkljaji (Mango, 1983, str. 38). Naftna kriza leta 1973 je Turčijo neposredno prizadela preko dramatičnega porasta cen nafte, ki jo je uvažala. Prizadela pa jo je tudi posredno preko inflacije v razvitejših kapitalističnih državah in posledično višjih cenah uvoznih dobrin, kot tudi preko recesije v zahodni Evropi, ki je rezultirala v nezaposlenosti in padcu delavskih nakazil. Položaj tekoče plačilne bilance s tujino se je leta 1973 začel zaostrovati, saj je deficit iz 769 milijonov poskočil na več kot 2 milijardi dolarjev, še dodatno pa v letu 1977 na 3,1 milijarde dolarjev. Do druge plačilnobilančne krize je prišlo v letu 1980¹⁶, ko je deficit ponovno presegel 3 milijarde dolarjev. To pot je Turčija sanirala plačilno bilanco z ekstremnim povečanjem izvoza (50%) v letu 1981 in s povečanjem uvoza (zaradi olajšanja domače proizvodnje). Leta 1984 je bil tuji dolg že 21 milijard dolarjev, naslednje leto 25 milijard in konec leta 1986 31 milijard dolarjev (Senjur, 1988, str. 18-25).

Zunanjetrgovinska kriza se je tako poslabšala, da je Turčija leta 1980 morala pristati na varčni paket IMF. Po vojaškem udaru pa je nova vlada sprejela svoj paket ukrepov: vloga države je bila zmanjšana, cilj industrializacije pa preusmerjen iz uvozu nadomestne proizvodnje k promociji izvoza. Ti programi so bili sprejeti tudi v IMF in OECD. Sprejet je bil triletni stand-by sporazum z IMF v vrednosti 1650 milijonov dolarjev. Pomoč pa je pritekla tudi iz držav OECD in Evropske skupnosti. V zadnjih dveh desetletjih Turčija, ki je medtem postala velika trgovinska država, s pomočjo turističnih prihodkov in delavskih nakazil nekako uspeva uravnotežiti tekoči račun plačil. Leta 1999 sta kombinacija potresa v Izmitu in kriza v ekonomiji prizadeli uvoz, ki se je zmanjšal za 11,4% (na 40,7 milijard dolarjev) glede na prejšnje leto. Zmanjšal se je tudi izvoz, in sicer za 1,1%, predvsem zaradi skoraj razpolovitve izvoza v bivšo SZ, medtem ko se je izvoz v EU povečal za 5,9%. Deficit tekočega računa je znašal 1,4 milijarde dolarjev in se do leta 2000 povečal na skoraj 10 milijard zaradi investicijsko pogojenega skoka v uvozu. Posledično se je v tem letu skokovito povečal tudi zunanji dolg, in sicer na skoraj 70% BDP (Turkey and the EU, 2001, str. 87). V letu 2001 se je tekoči račun zopet popravil in bil celo

¹⁶ V osemdesetih smo govorili o dolžniški krizi držav v razvoju, ko se je več držav v razvoju (Argentina, Brazilija, Mehika, Peru, Sudan, Turčija in Zaire) soočalo z velikimi težavami pri odplačevanju dolga. Problem je ležal predvsem v nezadostnem izvozu, ki je povzročal zunanji primanjkljaj. Hkrati pa je močno zadolževanje in z njim povezano plačevanje obresti in amortizacije dolgov zaviralo domače investicije (Schick, 1987, str. 333).

pozitiven (3,4 milijarde dolarjev), v letu 2002 pa je bil zopet negativen (-1,5 milijarde dolarjev). Pri tem moramo opozoriti, da so tekoči račun reševale predvsem pozitivne neto storitve, ki so blažile visok zunanjetrgovinski deficit. Za zdaj je težko napovedati, kako se bo zunanji dolg gibal v prihodnosti. Vsekakor pa bo nova vlada imela še veliko dela na tem področju.

Slika 7: Zunanji dolg Turčije kot delež bruto družbenega proizvoda, 1993-2001

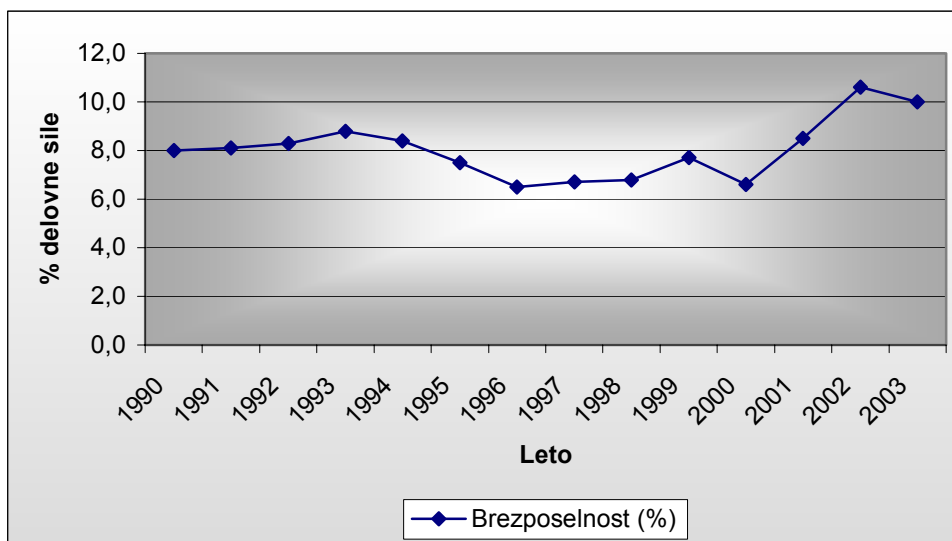
Vir: Tabela 8 v prilogi 11; Regular Report 1998 in 2003.

Videli smo, da je vzroke inflacije iskati tudi v visokem zunanjem in javnem dolgu. Slednja sta torej pomembna tvorca makroekonomske nestabilnosti in zato oviri k sprejemu v EU. Turčija se je – kot vse kandidatke – zavezala, da bo poskušala izpolniti Maastrichtske kriterije, katerih za sedaj še zdaleč ne izpolnjuje. Priznati pa ji moramo, da se vsaj pri inflaciji dokaj hitro približuje stabilnosti. Zato makroekonomska stabilnost ne bi smela biti izgovor za odlašanje pogajanj.

4.4 DEMOGRAFSKE ZNAČILNOSTI

V zadnjih petnajstih letih se je prebivalstvo Turčije povečevalo v povprečju za milijon na leto in tako v letu 2003 preseglo mejo 70 milijonov. Projekcije kažejo, da bo Turčija do leta 2015 celo presegla velikost največje članice Nemčije. Seveda med članicami Unije vlada zaskrbljenost do sprejema tako velike države, kot je Turčija, in znotraj katere obstajajo tako velike ekonomske razlike med posameznimi regijami. Problem bi se lahko pojavil pri sistemu odločanja, saj bi Turčija kot velika država imela veliko težo pri odločanju v politiki Unije. Trenutna pogajanja o novi ustavi namigujejo, da je področje odločanja v institucijah EU zelo občutljivo. Istočasno se zahodnoevropske države bojijo tudi migracijskih posledic, ki bi jih prineslo članstvo. Leta 1963, po sklenitvi sporazuma o pridruženem članstvu, je namreč skoraj dva milijona turških državljanov emigriralo v zahodno Evropo, še posebno v Nemčijo. Ti delavci, takrat sicer za kratek čas zaželeni, pa danes predstavljajo določene socialne probleme. Zato lahko razumemo, da do danes strani nista naredili nobenega napredka pri prostem pretoku delovne sile.

Slika 8: Brezposelnost v Turčiji v %, 1990-2003

Vir: Tabela v prilogi 12; [URL:<http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/english/indicators/indc.htm>].

Druga značilnost prebivalstva Turčije je, da je to najmlajše v Evropi, saj je kar 70% prebivalcev mlajših od 35 let. Polovica vseh prebivalcev pa je mlajša od 25 let (Bambič, 1999, str. 28). V Uniji prevladuje zaskrbljenost, da bi sprejem Turčije v EU in odprtje mej povzročilo pravi val mlade turške delovne sile, ki bi zasedla delovna mesta Evropejcem in povzročala socialne krize. Preteklost namreč kaže, da so se turški državljani bolj vajeni seliti kot to velja za zahodne Evropejce. Poleg tega zgornji grafikon kaže, da je privatizacija, ki je bila nujno potrebna za zmanjšanje javnega primanjkljaja, na drugi strani povečevala brezposelnost. To je močno povečala tudi finančna kriza leta 2001 in bankrot štiridesetih izmed stotih turških bank. Še bolj zaskrbljujoče pa je to, česar zgornji graf ne kaže. Brezposelnost je namreč med regijami Turčije precej neenakomerno razpršena in je še posebno visoka v podeželskih območjih, kjer jo je tudi težko ugotoviti. Tu je namreč prisotna tudi močna podzaposlenost. V sedanjih članicah bodo tako delo iskali turški delavci, ki zaradi prestrukturiranja gospodarstva ne najdejo dela, ter tudi taki, ki bodo iskali višji zaslužek, saj so ti v sedanjih članicah mnogo višji kot v Turčiji. Po drugi strani pa bi se z odprtjem mej verjetno zajezil ilegalen pretok predvsem Kurdov iz Turčije v Evropo, kjer delajo ilegalno.

Demografske značilnosti verjetno ne bodo vplivale na začetek pogajanj, saj jih tudi Komisija v svojih poročilih izrecno ne izpostavlja. Toda dejstvo ostaja, da bi val turške delovne sile povzročil vrsto socialnih nemirov in s tem ogrozil EU kot celoto. Zato je pričakovati, da bodo države članice Unije v času pogajanja skušale uvesti karseda dolgo prehodno obdobje za implementacijo Schengenske meje in prostega pretoka ljudi. Pri tem se bodo sklicevale tudi na to, da Turčija meji na problematične države in da se mora zato še toliko bolje pripraviti na Schengensko mejo. Prosta meja bi namreč omogočila tudi lažji pretok terorizma in drog v ostale članice. Zato bodo te značilnosti pogajanja s Turčijo še podaljšale, čeprav je po drugi strani pričakovati, da bo Ankara tu popustila in si ne bo s tem v času pogajanj otežkočala priključitev, saj prost pretok ljudi ni tako pomemben kot ekonomsko povezovanje in sama vrednost biti članica EU.

5. POLITIČNE IN GEOGRAFSKE ZNAČILNOSTI TURČIJE

5.1 GEOGRAFSKA LEGA TURČIJE

Za članstvo v Evropski uniji lahko zaprosi vsaka *evropska*¹⁷ država, ki spoštuje načela svobode, demokracije, spoštovanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin ter vladavine prava. Tu se izpostavi problem definicije pojma Evropa. Geografsko Bosporska ožina ločuje evropski kontinent od azijskega in glede na to, da le 3% turškega ozemlja geografsko leži v Evropi, jo težko štejemo za evropsko državo. A zaradi njene zgodovine, predhodnih mednarodnih sporazumov in članstva v mnogih zahodnih organizacijah ji evropskost težko odrečemo (Buzan in Diez, 1999 v Mihajlovič, 2000, str. 27). Evropa namreč ni le geografski, temveč tudi civilizacijski in vrednostni pojem. Po drugi strani pa Turčijo od pretežno krščanske Evrope ločuje tudi vera in islamski temelji njene kulture. Mnogi Evropejci namreč islamske kulture ne vidijo ob boku s krščansko in mnoge države članice bi v novi ustavi rade videle zapisane judovsko-krščanske korenine evropske kulture. Zato se pojavlja vprašanje, ali je Evropska unija rezervirana le za krščanske države ali je sposobna sprejeti medse tudi – čeprav sekularno in demokratično – islamsko državo. Morda še pomembnejše vprašanje pa je, ali bi bila to lahko napačna poteza, ki bi uničila do sedaj tako uspešno gibanje združevanja Evrope. Med možnimi vzroki propada osmanskega imperija se namreč omenja tudi ta, da je hotel združiti različne religije in etnične skupine, še posebno krščansko Evropo in islamski Vzhod.

Ko govorimo o geografski legi Turčije, nam pride prav turški pregovor, ki primerja neodločnost s problemom biti točno na sredi dveh mošej v času molitve. Postavlja se namreč vprašanje, ali je Turčija najbolj »bližjezhodna od zahodnih držav« ali pa je najbolj »zahodna od bližnjezhodnih držav« (Noyon, 1984, str. 77). Mnogi avtorji, ki so se s tem problemom ukvarjali v osemdesetih trdijo, da bi Turčija to dilemo lahko prekinila s tem, da bi postala most med Zahodom in Bližnjim vzhodom (Mango, 1980; Burrows, 1980; Noyon, 1984), a hkrati se pojavlja vprašanje, če je ta vloga sploh možna, potem ko bi postala članica organizacije, ki je le *evropska* (Burrows, 1980, str. 266). Na koncu vendarle lahko rečemo, da je Turčija evropska država in hkrati most v mnoge regije. Z geopolitičnega vidika ima namreč poseben položaj, saj povezuje Evropo z Azijo. Hkrati pa varuje pomembne ožine, ki povezujejo Črno morje s Sredozemskim. Skupne meje z Balkanom, srednjeazijskimi državami, Iranom, Irakom in Sirijo pomenijo, da je Turčija idealno izhodišče za poslovanje tudi z njimi. Prav tako je Turčija dober vezni člen za poslovanje z osamosvojenimi državami bivše Sovjetske zveze, ki sodijo v turško jezikovno skupino, saj ima v njih zelo velik vpliv – tako politični kot ekonomski.

V trenutnem ozračju boja proti terorizmu sta se Evropa in Rusija močno zblížali in se čedalje bolj zavedata medsebojnega ekonomskega pomena. Turčija bi k nadaljevanju tega trenda vsekakor lahko pripomogla, saj njene vezi do Rusije segajo stoletja v preteklost in je bila vedno pomembna sosedna Sovjetske zveze. Po njenem razpadu se Rusija in Turčija skupaj zavzemata za

¹⁷ Člen O Maastrichtske pogodbe pravi, da lahko članice postanejo le evropske države. Tako je bila leta 1986 prošnja Maroka za članstvo v EU nedvoumno zavrnjena, češ da Maroko ni evropska država.

ohranjanje miru in stabilnosti ter ekonomske prosperitete v celotni regiji. Državi druga drugi predstavljata pomembna ekonomska trga, kar se kaže v mnogih sporazumih s področja energije in ekonomije (kar 60% ruske trgovine prečka turške ožine). Primer teh je sporazum o transportu ruskega naravnega plina po podzemnih plinovodih v Črnem morju (*Blue Stream*). Novembra leta 2001 pa sta v New Yorku državi podpisali *Akcijski načrt za sodelovanje med Turčijo in Rusko federacijo v Evraziji*, ki kaže na željo po še večjem sodelovanju. Podobno ima Turčija prijateljske vezi z novonastalimi državami razpadle SZ in z državami osrednje Azije ter s tem pomaga Evropi pri doseganju oddaljenih točk stare Svilnate poti. Turčija ima na območju bivše SZ sklenjenih za preko 16 milijard dolarjev pogodb, pri čemer izkorišča svoje kulturne in zgodovinske vezi s Kavkazom in osrednjo Azijo. Tako je bila na njeno pobudo ustanovljena *Black Sea Economic Cooperation Region* (BSECR¹⁸), ki združuje države v regiji na področjih kot so: varovanje Črnega morja, telekomunikacije in ekonomski razvoj (Turkey, 1998, str. 17).

Na drugi strani ima Turčija močne zgodovinske in kulturne vezi z državami Bližnjega vzhoda. V prvih desetletjih od ustanovitve republike je Bližnji vzhod kot proizvajalec nafte proizvajal malo, kar je Turčija potrebovala. Poleg tega se je republika v duhu kemalizma tudi kulturno obrnila stran od te regije. V šestdesetih pa se je začela zavzemati tudi za izboljšanje odnosov s temi državami. Čedalje bolj se je zavedala njihovega pomena za trgovino kot tudi pomena ustvarjanja stabilnosti v celotni regiji. Še posebno rast cen nafte po letu 1973 je močno pospešila ekonomske vezi, saj se je ekonomska moč arabskih držav povečala in s tem tudi potrošnja. Zato je tu Turčija videla nov trg za njene proizvode in storitve. Medtem ko so se ZDA, Japonska in Evropa obotavljale pri poslovanju z Arabci in Iranci, se Turki niso. Leta 1976, na višku turškega nezadovoljstva z vojaškim embargom ZDA, se je Turčija pridružila 42-članski *Islamski konferenci* in v Istanbulu gostila srečanje zunanjih ministrov, leta 1982 pa je gostila guvernerje *Islamske banke za razvoj* (Turkey and the EU, 2001, str. 80).

Danes turški pogodbeniki izvajajo številne projekte v skupni vrednosti 30 milijard dolarjev od mrzle Sibirije do vroče Savdske Arabije. Njeni trgovci pa so se že dobro vživeli v vlogo, ki jim jo omogoča geografska lokacija med Evropo in Azijo in morske poti med Črnim in Sredozemskim morjem. Turška vključitev bi evropsko vez s temi regijami nedvomno še okrepila in s tem Evropi odprla vrata na ta velik trg. Te trge EU vsekakor potrebuje, če do leta 2010 želi doseči položaj najmočnejšega svetovnega gospodarstva. Turčija bi s svojimi zvezami lahko občutno pomagala k doseganju tega cilja. Že sedaj se namreč izvajajo trikotna partnerstva vodilnih zahodnih podjetij, turških investorjev in novoosamosvojenih držav Črnega in Kaspijskega morja, ki jih omogočajo ravno turški vezniki s svojimi vezami na teh območjih.

Hkrati Bližnji vzhod in Kaspijsko morje predstavljata kar 70% znanih svetovnih energetskih virov. Najbolj direktna, poceni, tehnološko in okoljsko izvedljiva ter varna transportna pot za te vire do Sredozemlja je ravno pot čez vzhodno Turčijo. Država se je zato vključila v razne transportne projekte, kot na primer energetski koridor Vzhod-Zahod (glej prilogo 13). Naftovodi iz Irana so že zgrajeni. Podobno je izjemnega pomena tudi projekt 1730 km dolgega naftovoda

¹⁸ Poleg Turčije so članice: Albanija, Armenija, Azerbajdžan, Bolgarija, Gruzija, Grčija, Moldavija, Romunija, Rusija in Ukrajina.

za surovo nafto Baku-Tbilisi-Ceyhan (BTC), ki je namenjen tako osrednjeazijski kot azerbajdžanski nafti. Projekt je v fazi gradnje, do leta 2005 pa naj bi v Ceyhanu napolnili prvi tanker s kaspiskim oljem. V letih 2008-2010 bo po tem naftovodu dnevno v Evropo in druge zahodne države priteklo več kot 1 milijon sodčkov. Seveda bodo ti naftovodi močno zmanjšali ekološko nevarno natrpanost turških ožin. Transport kaspiskega olja (iz Azerbajdžana, Kazahstana in Turkmenistana) in drugih virov preko naftovodov bo omogočal večjo diverzifikacijo in varno zalogo tako za rastočo Turčijo kot za vse evropske države (omenjene naftovode bo moč priklopiti tudi na evropske), saj se bo Evropa približala tem energetskim virom (Social Report: Turkey, 2001, str. 4). Tako je Turčija pomemben energetski partner Evropske unije. Njena energetska strategija se prekriva z evropsko, kar odkriva še eno področje sodelovanja med Turčijo in EU.

5.2 PRISPEVEK TURČIJE K EVROPSKI VARNOSTI

5.2.1 TURČIJA IN NJENA VLOGA PRI OBRAMBI EVROPE

EU razvija skupno zunanjo in varnostno politiko in tudi v okviru te bi Turčija lahko imela pomembno vlogo¹⁹. Poleg tega, kot smo videli, bi Turčija lahko Evropi odprla vrata na trge njenih sosednjih regij in s tem močno povečala potencialni trg za ekonomske proizvajalce. Toda ta trg nima posebne vloge, če je nestabilen. Zato si mora Evropa prizadevati za čimvečjo stabilnost po celem svetu. Zanimiv argument za sprejem Turčije v EU je tudi ta, da je vključitev Turčije bistvenega pomena za njeno približevanje Zahodu. Če pa bi jo evropska integracija neupravičeno zavrnila, bi lahko postala žrtev islamističnih sil, kar bi jo oddaljilo od Evrope in približalo Bližnjemu vzhodu, kar bi pomenilo grožnjo stabilnosti evropske jugovzhodne meje.

V osemdesetih se je kot največji argument za turško članstvo v EU omenjal njen prispevek varnosti v zahodni Evropi, čeprav je več argumentov zanikalo to dejstvo. Med temi je bilo prepričanje zahodnoevropejcev, da je Turčija lutka, ki jo po svoje vodijo ZDA, saj so glavni dobavitelj pomoči državi in edina država, ki ima pomembno vojaško navzočnost v Turčiji in si je zato ne predstavljajo kot del evropske integracije. Poleg tega so se zahodnoevropske države osredotočile na grožnjo z vzhoda, pri čemer se je zdela Turčija geografsko preveč oddaljena in tako nebitvena za njihove obrambne interese (Brown, 1988, str. 72). Vseeno je potrebno priznati njeno vlogo v času hladne vojne, saj je prispevala k ustvarjanju nove Evrope. A od osemdesetih so se časi kar precej spremenili. Varšavski pakt je preteklost, Rusija pa postaja Evropi čedalje bolj prijateljska država, zato Turčija v tej vlogi Evropi ni več pomembna. A razpadla SZ je za seboj pustila mnoge novoosamosvojene in nemirne države. Nestabilnost v državah, ki so v evropski sosesčini, bi lahko imela negativne politične in ekonomske posledice tudi v Evropi. V preteklosti je Turčija razvila tesno partnerstvo tako s temi državami, kot z državami osrednje Azije in se aktivno vključevala v reševanje problemov te regije, v katero turška podjetja močno vlagajo (Republic of Turkey - Ministry of Foreign Affairs, 2003b).

¹⁹ Turčija je z 800.000 vojaki druga vojaško najmočnejša država znotraj zveze NATO in bi lahko ogromno prispevala k skupni obrambni politiki EU, če bo do te prišlo.

Drugo nemirno področje je v sami Evropi. Balkan predstavlja Turčiji vez do kontinentalne Evrope. Ta predel Evrope je bil v preteklosti poln konfliktov. Tudi sama osmanska zgodovina je z njim močno povezana in ravno zaradi nje so se med prebivalci te regije in prebivalci Turčije razvile tesne vezi. Turčija se je po drugi svetovni vojni aktivno, celo vodilno, vključevala v konflikte v tej regiji, na primer v Bosni in na Kosovu, in sprožila raznovrstne pobude za stabilizacijo regije. Kot kažejo trenutni politični dogodki na zahodnem Balkanu, bo ta predel še nekaj časa »bolnik Evrope«. Vanj se bo morala Evropska unija tudi v prihodnje aktivno vključevati, pri čemer bi ji lahko bila Turčija s svojimi prijateljskimi vezmi v veliko pomoč.

Turčija se je od konca šestdesetih let do danes aktivno vključevala tudi v problematiko bližnjevzhodne regije. Tudi v primeru zadnje iraške vojne se je Turčija aktivno trudila za mirno rešitev problema, saj je turški premier z namenom preprečiti vojno januarja 2003 obiskal Sirijo, Jordanijo, Egipt, Saudsko Arabijo in Iran. Kljub temu da je na koncu zmagalo orožje, je Turčija pokazala željo pri mirnem reševanju problemov. Turčija se aktivno vključuje tudi v povojno obnovo Afganistana²⁰ in dokončen obračun s talibanskimi teroristi. Hkrati pomaga prebivalcem na kritičnih področjih, kot so zdravstvo, šolstvo, kmetijstvo ter urjenje afganistanskih diplomatov in varnostnega osebja. Turčija na primeru svoje države želi pokazati Afganistancem, da je tudi muslimanska država lahko demokratična in uspešna.

Leta 1948 je bila Turčija edina muslimanska država, ki je priznala Izrael, a je hkrati leta 1967 podprla islamistično skupino v njeni zahtevi po umiku Izraela iz okupiranih arabskih ozemelj. Turčija aktivno sodeluje pri prizadevanjih mednarodne skupnosti za doseg miru na Bližnjem vzhodu, pri čemer izkorišča to, da ima dobre odnose z obema stranema. Tako na prošnjo tako palestinskega kot izraelskega vodstva sodeluje pri *začasni mednarodni prisotnosti v Hebronu* (Republic of Turkey - Ministry of Foreign Affairs, 2003b). Uspeh tega sporazuma je vitalnega pomena za mir ne le v regiji, temveč v celem svetu. Evropska vloga v okviru izraelsko-arabskega spora bi morala biti zato znatno večja, kar bi ji lahko uspelo tudi s pomočjo Turčije, saj je ta na Bližnjem vzhodu postala priznan partner. Dobri politični in ekonomski odnosi Turčije z vsemi državami Bližnjega vzhoda bi se lahko prenesli na Unijo kot celoto. Evropa bi tako postala pomemben subjekt na Bližnjem vzhodu in tako prevzela trenutno vlogo ZDA, ki niso ravno uspešne pri stabilizaciji te regije, ki za Evropo predstavlja pomemben vir surovin in hkrati tudi velik potencialni trg.

5.2.2 TERORIZEM

Dandanes je Evropi in svetu brez dvoma največji sovražnik terorizem. Ravno v času, ko nastaja to delo, je bilo največje turško mesto, Istanbul, znova tarča terorističnih napadov, ki so zahtevali več kot 50 človeških življenj. Napadi sicer niso bili usmerjeni neposredno na Turčijo, a Turčija kot cilj ni bila izbrana naključno. Mnogim terorističnim organizacijam namreč ne gre v račun turško prijateljstvo z zahodnim svetom. Ob teh napadih se je seveda pojavilo vprašanje, kako

bodo vplivali na sprejetje v EU. Med evropskimi politikami ni bilo enakega mnenja. Medtem ko je britanski zunanji minister Jack Straw napovedal, da bodo ti napadi še pospešili turško vključevanje, so drugi svoje nasprotovanje argumentirali z bojaznijo, da bi EU skupaj s Turčijo uvozila tudi terorizem. Evropska komisija je sicer izjavila, da teroristični atentati ne bodo zavlekli že začetega proučevanja prošnje te kandidatke, a po drugi strani je verjeti, da bodo posredno vplivali, saj je eden od pogojev za sprejem v Unijo tudi politična stabilnost. Poleg tega se je v Evropi pojavila bojazen, da bi turška vlada v obupanem boju proti teroristom spet poslala vojake na ulice ali pa zavrla demokratične procese; to bi bilo za mnoge v Evropi dokončno znamenje, da Turčija ne sodi v EU.

Turčija se je v preteklosti spopadala z mnogimi terorističnimi organizacijami, tako z marksističnimi organizacijami, ekstremističnimi desničarji, islamskimi fundamentalisti in z armenskim terorizmom. Marxisti so bili dejavni predvsem v sedemdesetih in osemdesetih letih. Tudi armenski terorizem je bil najbolj dejaven v sedemdesetih, ko so ti izvajali atentate na turške diplomate, njihove družine in osebe po vsem svetu. Povezali so se tudi s *Kurdsko delavsko stranko* (Partiya Karkeren Kurdistan – PKK), ki jo je leta 1978 ustanovil *Abdullah Öcalan*. Ta teroristična organizacija je v svojem 30-letnem delovanju Turčiji prinesla veliko gorja. Sicer je svoje aktivnosti usmerila predvsem na vzhodni del države, toda prizadeta je bila celotna Turčija. PKK se financira z organiziranim kriminalom (preprodaja drog in orožja, izsiljevanje, tihotapljenje ljudi in pranje denarja). PKK tihotapi morfij in heroin iz azijskih držav preko Turčije v zahodne države. Po podatkih britanske varnostne agencije naj bi PKK dostavljala kar 40% heroina prodanega v EU (Turkey and the EU, 2001, str. 74-6). Seveda obstaja logična bojazen, da bi popolno odprtje mej med Turčijo in EU te dejavnosti lahko še okrepilo in zamajalo varnost celotne Evrope. Po drugi strani pa PKK izgublja svojo moč, saj je bila Turčija od leta 1997 zelo uspešna pri borbi proti terorizmu – še posebno februarja leta 1999, ko so turške specialne enote v Nairobiju prijele njenega voditelja. Ta dogodek predstavlja prelomni trenutek v turškem boju proti zelo kruti obliki separatističnega terorizma, ki je zahteval 50.000 življenj (tudi med preprostimi kurdskega vaščani, ki so podpirali demokratično izvoljeno vlado v Turčiji). Februarja 2000 je PKK, ki ni več priznavala Öcalana za voditelja, uradno izjavila, da prekinja vojno s Turčijo in da se bo za kurdske pravice borila v okviru miru in demokracije. Aprila 2002 se je stranka preimenovala v *Kongres za svobodo in demokracijo v Kurdistanu - KADEK* (The European World Year Book, 2003, str. 4140-1). Vendar pa so v Turčiji še vedno aktivne določene teroristične skupine, ki so v večini le celice večjih terorističnih organizacij. V zadnjih letih sta bili najbolj dejavni *IBDA-C* (*velika vzhodna islamska fronta napadalcev*) in *DHKP-C* (*strogo leva teroristična organizacija*), ki jih je maja 2002 EU uvrstila na seznam terorističnih organizacij.

Terorizem ima globalne razsežnosti in nobena evropska država ni varna pred njim. Podobno se z njim bojuje tudi Španija, ki je že 18 let članica EU. Sam se ne strinjam s trditvijo, da bo vključitev Turčije prinesla uvoz terorizma, kajti ta je v Evropi že prisoten. Nasprotno sem mnenja, da bi Turčija v tej »vojni med Zahodom in Islamom« lahko igrala pomembno

²⁰ Afganistan je bila prva država, ki je priznala Turčijo leta 1923 kot rezultat prijateljske vezi med Atatürkom in Amanullah Khanom.

pogajalsko vlogo. Terorizem namreč nima svoje domovine in proti njemu se ni moč boriti s kovencionalnim orožjem. Poleg izobraževanja je najmočnejše orožje proti terorizmu politični dialog. Tako je 12. in 13. februarja 2002 Turčija že gostila forum med Organizacijo islamske konference (OIC) in EU, ki je želel pozvati k živahnemu dialogu med Zahodom in islamskim svetom ter skupnemu premagovanju razlik med kulturami in verami. To vlogo bi Turčija v okviru EU morala imeti še naprej. ZDA nasilja ne morejo ustaviti, saj ga hkrati ustvarjajo. Evropa je v luči islamskega vzhoda bolj nevtralna in bo združena s Turčijo pokazala, da je sožitje med religijami možno. Poleg tega pa bi turški uspešni model islamske demokracije lahko vzpodbudil druge islamske države, ki se vrtijo v začaranem krogu diktatur, ki podpirajo terorizem, da se odpravijo na podobno pot razvoja (takšno vlogo ima Turčija, kot že omenjeno, tudi v Afganistanu).

5.3 ODNOSI Z GRČIJO IN PROBLEM CIPRA

Eden izmed pomembnejših pogojev za začetek pogajanj z EU je, da Turčija do konca leta 2004 reši vse teritorialne spore s članicami Unije – še posebno z Grčijo. Grčijo in Turčijo ločuje več problemov, kot na primer problem razdelitve egejskega teritorija, nadzor zračnega prostora nad njim in problem turške manjšine v zahodni Trakiji. Vse te probleme državi počasi rešujeta; še vedno pa ju ločuje največji, ciprski problem, ki že pol stoletja povečuje napetost v vzhodnem Sredozemlju.

Zaradi strateške lege med vzhodom in zahodom je Ciper skozi stoletja služil kot baza dominantnim silam v regiji: nazadnje Osmanskemu cesarstvu (1571-1878) in Veliki Britaniji (1878-1960). Na otoku živijo skoraj izključno pripadniki grške in turške narodnosti in torej pravega, avtohtonega ciprskega naroda sploh ni. Ciprski Turki so potomci emigrantov iz Anatolije, ki so se tu naselili po osmanskem zavzetju otoka leta 1571. Od takrat pa vse do leta 1974 so pripadniki obeh narodov živeli raztreseni po otoku, nekateri tudi v mešanih vaseh. Leta 1950 je Grčija začela kampanjo za priključitev Cipra Grčiji (*Enosis*). A Britanci Cipru niso bili pripravljeni pustiti polne osamosvojitve. Ciper je bil namreč strateškega pomena za nadzor nad Sueškim prekopom, ki je bil z vstajo Nasserja v Egiptu ogrožen. Leta 1955 je *Nacionalna organizacija ciprskih borcev* (EOKA) začela vojaški boj za *Enosis*, dve leti kasneje pa se je rodila paralelna gverilska organizacija med ciprskimi Turki: *Turška odporniška organizacija* (TMT), ki je propagirala razdelitev otoka (*Taksim*). V tem času so se začela petletna burna pogajanja v okviru ZN, ki so potekala tudi med Grčijo in Turčijo. Rezultat teh je bil mednarodni sporazum, podpisan v Zürichu in Londonu leta 1959-60 med voditelji ciprskih Grkov in Turkov ter med vladami Turčije, Grčije in Velike Britanije. Posledično je Ciper 16. avgusta 1960 postal samostojna republika - partnerska država obeh skupnosti. V ustavi sprejeti istega leta je bilo vrsto zapletenih pravil, namenjenih spravi med skupnostma in ureditvi razdelitve vodenja otoka med obe skupnosti. Britanci pa so še vedno obdržali določen vpliv na otoku. (Souter, 1984, str. 657-60).

Toga ustava je povzročala mnoge konflikte med skupnostma. Tako je že leta 1963 prišlo do zloma ustavne ureditve, ciprski Turki pa so bili s silo odstranjeni iz vseh organov. Konec leta so se v Nikoziji in drugih delih otoka začeli spopadi. Do leta 1974 so grške paravojaške skupine pobile na stotine Turkov, četrtnina turških prebivalcev pa je ostala brez doma. Kriza je dosegla vrh julija 1974, ko je vojaška vlada v Atenah želela narediti na Cipru državni prevrat in priključiti otok. Turčija je pod vodstvom novega premiera Bülent Ecevit na Ciper takoj poslala vojsko, da bi zavarovala ciprske Turke. Po prekinitvi ognja so sledila pogajanja, na katerih so Turki zahtevali uvedbo federacije z dvema conama, ločenima s fizično mejo. Pogajanja so propadla, turške čete so začele okupirati celoten severni del otoka in v enem tednu zasedale 37% otoka. Še vedno so sledila mnoga pogajanja v okviru ZN, a vsa brez uspeha. Dejansko sta se ustvarila dva režima: vlada ciprskih Grkov pod vodstvom *Spyrosa Kyprianouja* in vlada ciprskih Turkov pod vodstvom *Raufa Denktasha*. Slednji je 15. novembra 1983 enostransko razglasil samostojnost severnega dela otoka (*Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti – KKTC*), a ta s strani mednarodne skupnosti nikoli ni bila priznana. Po drugi strani pa je bila Kyprianouva vlada mednarodna priznana (glej prilogo 14). Ta režim je zato lahko uvedel ekonomski embargo na sever in s tem ohromil razvoj turškega dela otoka. Danes je tako severni del občutno manj razvit od grškega. Od leta 1974 mejo med skupnostma nadzirajo modre čelade OZN, ki skrbijo za relativni mir tako, da preprečujejo kakršne koli stike med narodoma (Souter, 1984, str. 661-4).

Tudi osemdeseta in devetdeseta so zaznamovala več ali manj neuspešna pogajanja pod okriljem ZN. Ta so se osredotočila na možnost dvoconske, dvoskupnostne, federalne rešitve. Predvsem ciprski Grki so zavrnili številne ponudbe ZN (1985-86, 1992, 1994) za poravnavo spora in leta 1990 enostransko zaprosili za članstvo v EU in s tem še dodatno pokazali, da ne želijo rešiti krize. Evropska unija je na zasedanju v Luxemburgu decembra 1997 odločila, da se začnejo pogajanja o vključitvi grškega (južnega) dela otoka Uniji. Turčija se je v svojem ugovoru sklicevala na sporazum 1959-60, ki prepoveduje Cipru (tako delu kot celoti) vključitev v katerokoli mednarodno integracijo, če nista obe matični državi članici te integracije in objavila, da bo v tem primeru izvedla delno integracijo med Turčijo in KKTC. Nastala situacija je tako še bolj otežila pogajanja v okviru ZN (Turkey and the EU, 2001, str. 50-2).

V letu 2000 so se odnosi med Grčijo in Turčijo vseeno otoplili in po nekaj desetletjih sta državi izmenjali obiska zunanjih ministrov in začeli pogovore o zmanjšanju napetosti. Državi sta podpisali vrsto sporazumov na področju turizma, okolja, ekonomskega in kulturnega sodelovanja ter boja proti terorizmu. A Ciper je ostal problematičen. Ecevit je zatrdil, da če bo Ciper sprejet v Unijo, bo Turčija imela vso pravico priključiti severni del otoka. Od januarja do septembra 2002 so trajala dvostranska pogajanja. Posebni odposlanec ZN De Soto je decembra 2002 predložil predloge ZN skupaj s povabilom na pogovore v Kopenhagen v okviru Evropskega vrha. Strani sta si bili bolj skupaj kot kdajkoli, a vseeno ti pogovori niso uspeli najti dokončne rešitve. Kljub temu je ta vrh grškemu delu Cipra dal zeleno luč za sprejem v EU. Z vzponom Erdoğan na politično sceno pa se je spremenil tudi turški odnos do Cipra, saj si je zadal cilj, da se problem reši pred ciprskim sprejemom v Unijo. Zato je Erdoğan takoj po zmagi na volitvah novembra 2002 obiskal Grčijo, s čimer je nakazal, da hoče dokončno urediti razmerja med državama. Leta

2002 in v začetku 2003 sta si bili strani bolj blizu kot kdajkoli v zgodovini in obstajala je velika možnost, da bi otok združen vstopil v Unijo (The Europa World Year Book, 2003, str. 4143).

Februarja 2003 je na otok prispel Kofi Anan, ki je želel, da bi voditelja, *Tasos Papadopoulos* in *Rauf Denktaş*, sprejela predlog OZN za ponovno združitev otoka. Po Ananovem predlogu bi bil Ciper Švici podobna konfederacija, ki bi jo sestavljali dve samostojni enoti, povezani s šibko osrednjo vlado. Turški del bi se zmanjšal s sedanjih 34 na 28,2% ozemlja, na sever pa bi se lahko vrnilo približno 90.000 od 200.000 ljudi, ki so pobegnili pred turško invazijo (Utenkar, 2003). Nova turška vlada vsaj uradno ni nasprotovala zadnjemu predlogu generalnega sekretarja OZN za rešitev ciprskega problema, vseeno pa je vlada Denktaša predlog zavrnila, čeprav so bili predvsem mlajši prebivalci turškega dela otoka za sprejem Ananovega predloga. S tem in s preusmeritvijo svetovne javnosti v Irak se je pogajalski proces zopet zaustavil. V Unijo naj bi tako vstopil le južni – grški del otoka, kar bi lahko Ciper ločilo za vedno.

Zelo pomemben mejnik so bile decembrske volitve na turškem delu otoka. Zmagala je opozicija, ki vsaj načeloma podpira Ananov predlog (proevropski blok Turške republikanske stranke in Gibanja za mir in demokracijo), a zmaga nad nacionalističnim blokom (Stranka narodne enotnosti in Demokratska stranka) Raufa Denktaša, ki nasprotuje združitvi otoka, je bila pičla (obe strani imata po 25 sedežev v parlamentu). Nova vlada *Mehmet Ali Talata*, ki jo sestavljata Turška republikanska stranka in Demokratska stranka Serdar Denktaša (sina Raufa Denktaša) je naklonjena združitvi otoka, zato lahko pričakujemo hitra pogajanja in sprejetje načrta za združitev, ki ga je pripravil generalni sekretar OZN Kofi Anan.

Nova turška vlada si intenzivno prizadeva za rešitev spora. Erdoğanovi pritiski na vodstvo ciprskih Turkov v preteklem letu in v začetku tega leta kažejo, da se Turčija čedalje bolj zaveda, da je problem Cipra še en izgovor EU za nesprejetje in se bo zato v tem letu še bolj aktivno vključila v reševanje problema s tem, da bo pritiskala na voditelje severnega Cipra, da sprejmejo mirovni načrt. Tako je na primer njegova vlada pritislila na Denktaša, da je privolil v odprtje zelene meje, kar je prvič po letu 1974 omogočilo prosto gibanje obeh skupnosti med obema deloma otoka. Zato lahko pričakujemo, da bo komisija v svojem odločilnem poročilu konec leta 2004 ugotovila, da je Turčija storila pomemben korak k reševanju ciprskega problema in se bodo vsaj s tega vidika pogajanja lahko pričela. Brez dvoma pa se bo problem moral dokončno rešiti pred sprejemom Turčije v Unijo, saj bi nestabilnost na otoku in trenja med državama članicama negativno vplivala na celotno Unijo. Poleg tega pa je pričakovati, da bo Grčija vložila veto na sprejem Turčije v EU, če problemi med državama ne bodo rešeni – to moč kot članica pač ima.

5.4 PROBLEM MANJŠIN IN SPOŠTOVANJA ČLOVEKOVIH PRAVIC

5.4.1 PROBLEM MANJŠIN

Komisija v vseh svojih poročilih največ kritik namenja neizpolnjevanju političnih kopenhagenskih kriterijev. Omenja predvsem neizpolnjevanje cele vrste t.i. civilizacijskih standardov: nezadosten politični pluralizem, kršitve človekovih pravic in problemi glede pravic manjšin. Medetnični odnosi bistveno določajo podobo današnjega mednarodnega sistema. Tako pravice etičnih manjšin postajajo vse pomembnejša mednarodna vrednota. Manjšinam je potrebno zagotoviti možnost razvoja njihove kulturne identitete kot tudi možnost družbeno-gospodarskega razvoja. Če jim to odrečemo lahko v državi prihaja do nenehnih napetosti med večino in manjšino, kar ogroža nacionalno varnost, takšna ogroženost pa lahko privede do internacionalizacije napetosti in s tem do zmanjšanja mednarodne varnosti. V tovrstnih konfliktih pa so pogosto kršene temeljne človekove pravice etnične manjšine (Grizold, 1999 v Mihajlovič, 2000, str. 44). Medenično sožitje ima torej izjemno vlogo pri stabilnosti. Zaradi tega dejstva komisija v svojih rednih letnih poročili o napredku Turčije največ očitkov namenja ravno področju spoštovanja manjšin in človekovih pravic. Medenični konflikti in s tem nestabilnost bi se namreč lahko iz Turčije razširili na celotno Unijo. Zato do sedaj Turčija po mnenju EU ne izpolnjuje političnih kriterijev za članstvo.

Sicer v Turčiji mnoge manjše manjšine živijo v sožitju (na primer židovske²¹), na drugi strani pa so Kurdi kot največja manjšina že tradicionalno zatirani. Domovina Kurdov je Kurdistan, ki leži na obmejnem območju Irana, Iraka, Turčije, Armenije in Sirije, kjer živi približno 20 milijonov Kurdov. V Turčiji Kurdi predstavljajo 19% prebivalstva²² (blizu 15 milijonov) in so večinsko prebivalstvo v osmih mejnih provincah na jugovzhodu Turčije. A čeprav se Kurdi na splošno zadnjih nekaj stoletij zavedajo svoje različnosti od ostalih ljudstev, jih po drugi strani ločujejo številni elementi; tako vsi Kurdi ne pripadajo eni religiji niti ne govorijo istega jezika. Tudi zaradi tega dejstva skozi zgodovino niso premogli dovolj enotnosti, da bi ustanovili trdno skupno državo, saj so se tudi kurdski voditelji med seboj bojevali za nadvlado.

Pravice kurdske manjšine naj bi zagotavljala člena 38 in 39 Lausanske pogodbe²³, toda nacionalistično gibanje kemalistov je bilo za Kurde usodno. Že nekaj mesecev po podpisu te pogodbe je namreč vlada v Ankari sprejela zakon o prepovedi uporabe kurdskega jezika v uradih, ob tem pa so poturčili 90% imen kurdskih vasi. Od leta 1924 do 1990 je turška vlada zanikala obstoj Kurdov, ki so jih uradno poimenovali »gorski Turki«. Kurdi niso smeli poučevati, pisati in izdajati glasil v kurdskega jeziku. Celo javni govori in združevanja so bili

²¹ Osmansko cesarstvo je bilo znano po multi-kulturni toleranci. Tako so v 15. stoletju sprejeli Žide, ki so bežali pred špansko inkvizicijo. Podobno je republika sprejela Žide, ki so bežali pred nacističnim preganjanjem.

²² V Iranu predstavljajo 10% populacije, v Iraku 23%, v Siriji 8%, v državah bivše SZ 1,5% in v Libanonu 2% prebivalstva (Prošek, 2000, str. 29).

²³ Člen 38 določa: »Turška vlada zagotavlja vsem prebivalcem Turčije varno življenje in svobodo, ne glede na razlike po rojstvu, narodnosti, jeziku, rasi ali veri.« Člen 39 pa določa, da »ne bo nobene omejitve pri uporabi kateregakoli jezika, bodisi v zadevi vere, v tisku ali drugih publikacijah ali pri javnih zborovanjih itd.« (Prošek, 2000, str. 39).

prepovedani. Posledično so bila področja v Anatoliji poseljena s Kurdi center številnih uporov, ki so bili vsi po vrsti krvavo zatrti, mnogo Kurdov pa je bilo deportiranih. Turška politika je do osemdesetih celo namerno zapostavljala razvoj vzhodnega dela države, oziroma je denar raje porabila v boju zoper kurdske separatiste. Tako so se mnogi Kurdi skozi 20. stoletje z željo priti do boljšega zaslužka in življenjskih pogojev preseljevali v zahodni del države in se tako počasi asimilirali s Turki (Prošek, 2000, str. 41-43).

Po letu 1950, ko so bile v Turčiji prve demokratične volitve, so se Kurdi lahko bolj udeleževali v politiki. Postali so člani političnih strank in parlamenta ter se zavzemali za razvoj vzhodnega dela države. Sredi sedemdesetih so Kurdi ustanovili vrsto legalnih kulturnih združenj, ki pa jih je vlada preganjala. Po poročilih Amnesty International je bilo več tisoč članov kurdskih organizacij zaprto. Od njih jih je bilo veliko obsojenih na smrt ali dolgaletne zaporne kazni (Amnesty International, 1989, str. 11). Konec sedemdesetih let so na površje prišle bolj radikalne organizacije. Najpomembnejša in najbolj dejavna izmed njih je bila *Kurdska delavska stranka* (PKK), ki je nastala leta 1977 v Diyarbakırju, pod vodstvom *Abdullaha Öcalana*, ki si je zadal cilj ustanoviti državo Kurdistan na jugovzhodu Turčije. Vendar pa je kar polovico kurdske populacije ostalo nevtralnih ali celo sovražnih do aktivnosti PKK. Ustava iz leta 1982 je vnesla določene omejitve na področju svoboščin oziroma dopolnila, ki naj bi pokopala kurdske nacionalizem²⁴. Özalova vlada je na val nasilja ter gverilske in teroristične napade PKK od leta 1984 odgovorila z množičnimi aretacijami, psihičnimi in fizičnimi mučenji ter pretepanjem Kurdov v vzhodni Turčiji. Po drugi strani pa se je usmerila v razvoj te zapostavljene regije, da bi se Kurdi ekonomsko in socialno integrirali v turško družbo. V začetku devetdesetih je PKK začela tudi z napadi na vladne sile v kurdskih provincih in s tem izzvala napade vojske in policije na tiste Kurde, ki so se ukvarjali z legalnimi političnimi aktivnostmi.

V osemdesetih in devetdesetih letih je postajal pritisk na turško vlado za uradno priznanje kurdskega naroda vedno večji, in sicer s strani mednarodne skupnosti, politikov, novinarjev in turških državljanov. Aprila leta 1991 so ukinili prepoved uporabe kurdskega jezika, marca leta 1992 pa je predsednik vlade Süleyman Demirel javno sporočil, da priznava realnost kurdske identitete v Turčiji. Turški predsednik Turgut Özal je zaradi mednarodnega pritiska in skrbi, da bi se kurdske upori v Iraku razširili tudi v Turčijo, predstavil zakonodajo, ki je legalizirala javno uporabo kurdskega jezika, ne pa tudi izdajanja publikacij v kurdščini. Kljub vsemu Kurdi še vedno nimajo priznanega statusa manjšine. Edine manjšine, ki jih Turčija priznava, so nemuslimanske, ki so omenjene v sporazumu iz Lausanne leta 1923 (Prošek, 2000, str. 45).

Tudi v prvih letih novega tisočletja so Kurdi deležni zatiranja. Septembra 2001 je bilo na stotine Kurdov aretiranih, da se ne bi mogli udeležiti novembrskega množičnega shoda v Ankari. Kurdi so dobili pravico do objavljanja v časopisih, toda hkrati so se zvrstile aretacije zaradi domnevno separatističnih člankov. Medtem je leta 2001 parlament z veliko večino sprejel amandmaje k ustavi potrebne za turško sprejetje v EU. Spremembe so se nanašale predvsem na politične in

²⁴ Tako na primer: »Jezik, ki je z zakonom prepovedan, ne sme biti uporabljen za izražanje ali izdajanje misli..., ne sme biti uporabljen v nobeni izdaji, mednarodnem sporazumu in noben drug jezik razen turščine se ne sme učiti kot materin jezik v šolah.« (Mango, 1983, str. 36).

osebne svoboščine skupaj s pravicami manjšin. Februarja 2002 je parlament sprejel dodatne svobode mnenja in izražanja, 3. avgusta pa izglasoval reformne zakone za kurdsko manjšino (pravica do uporabe kurdskega jezika v osnovnih šolah in v radijskih oddajah). Novembra 2002 je vladajoča AK Partisi dovolila največ 30 minut kurdskega jezika na državni televiziji in največ 45 minut na državnem radiju (The Europa World Year Book, 2003, str. 4137-9 in Pudgar, 2002a).

Problem kurdske manjšine zagotovo ni rešen in ima širše razsežnosti, saj obsega več držav. To se je pokazalo tudi pri vojaškem napadu na Irak²⁵. V Turčiji še vedno obstaja velik strah pred separatističnimi težnjami Kurdov. Če bo turška vlada želela izboljšati odnose s Kurdi, bo morala priznati kurdsko kulturno avtonomijo oziroma status manjšine. Tako bi morala dati neomejeno pravico do poučevanja, govora, pisanja in medijev v kurdskem jeziku. Dovoliti bi morala ustanavljanje političnih strank in drugih organizacij, ki bi skrbele za kurdska vprašanja ter na splošno končati prizadevanja, da bi s silo asimilirala kurdsko manjšino. Nedvomno so v zadnjih nekaj letih Kurdi dobili večji del omenjenih pravic, kar pomeni, da jih Turčija posredno že priznava kot manjšino, zato je pričakovati, da komisija v odločilnem poročilu novembra 2004 tega problema ne bo več posebej izpostavljala. Sam sem mnenja, da bodo sprejete reforme v korist Kurdov celo zmanjšale separatistične želje, saj se bodo v Turčiji počutili kot spoštovani in želeni. Poleg tega bo integracija z Unijo in z njo denar iz strukturnih skladov precej izboljšala tudi ekonomski položaj vzhodne Turčije. Še vedno pa bodo ostali določeni posamezniki, ki bodo želeli obuditi separatistične težnje. Tu pa bo Turčiji na pomoč morala priskočiti tudi EU v okviru skupne varnostne politike.

5.4.2 SPOŠTOVANJE ČLOVEKOVIH PRAVIC

S problemom manjšin v Turčiji je močno povezan tudi problem spoštovanja človekovih pravic. Čeprav so turške civilne in vojaške oblasti formalno privržene vladavini prava in spoštovanju človekovih pravic, pa člani varnostnih sil, še posebno pripadniki specialne policije, žandarmarije in turške narodne policije ter člani t.i. vaških straž, neprestano kršijo človekove pravice, saj prihaja do izvensodnih ubojev, smrti v priporih zaradi uporabe sile, izginotij in mučenj na zasliševanjih, ipd. Kljub obsodbam večih visokih vladnih uradnikov, je mučenje in protipravno pridrževanje še vedno široko razširjeno, storilci pa ostajajo nekaznovani (Mihajlovič, 2000, str. 45).

Ustava iz leta 1982 izrecno prepoveduje mučenje in trpinčenje. Poleg tega je Turčija že od leta 1954 članica *Evropske konvencije o človekovih pravicah*, ki tudi prepoveduje mučenje; februarja leta 1988 pa je ratificirala *Evropsko konvencijo proti mučenju* ter avgusta istega leta *Konvencijo Združenih narodov za preprečevanje mučenja in drugih krutih, nehumanih in poniževalnih dejanj*. Toda v praksi se ni nič spremenilo. Tako Amnesty International že dolga leta opozarja na

²⁵Interes Turčije je bil preprečiti kurdskim skupinam v severnem Iraku, da bi poskušale ustanoviti samostojno ali pa močno avtonomno entiteto oziroma da bi Irak razpadel. To bi namreč lahko zopet podžgalo separatizem kurdske manjšine na vzhodu Turčije. Prav tako se je bala novih beguncev kurdske narodnosti, saj bi tudi ti lahko obudili separatistične težnje, ki so se v zadnjem obdobju precej polegale.

kršitev človekovih pravic v Turčiji. Ta organizacija v svojih poročilih izpostavlja predvsem nepoštena sojenja, smrtno kazen, mučenja, posilstva v priporih in druga izrazito nehumana dejanja. Samo v osemdesetih letih naj bi bilo zajetih 250.000 političnih zapornikov in skoraj vsi naj bi bili mučeni, preko 60.000 političnih zapornikov je bilo obsojenih v nepoštenih sojenjih, izrečenih je bilo preko 700 smrtnih kazni, več kot 200 je bilo primerov smrti med priporom, ipd. Poročila so najštevilčnejša iz vzhodnega dela države z večinskim kurdskim prebivalstvom. Mučenja so se izvajala tudi ob prijemu domnevnih članov prepovedanih strank in sindikatov (npr. turška komunistične stranke/sindikata – TKP/B) (Amnesty International, 1989, str. 1, 20-34).

Od osemdesetih dalje so se različne vlade trudile zmanjšati politično nasilje, toda po drugi strani so želele ustvariti red v državi. To jim je uspelo v škodo spoštovanja človekovih pravic, kar je sprožilo kritike v zahodnih državah: zveza NATO in evropske države so ostro obsojale domnevno kršenje človekovih pravic in politične prepovedi nezavedajoč se moči problema, s katerim se je Turčija ubadala konec sedemdesetih in v začetku osemdesetih let. Terorizem, ki ga je ustavil šele vojaški udar, je namreč grozil preživetju države in le tako kruti ukrepi so uspeli rešiti državo pred propadom (Noyon, 1984, str. 79).

Turčija si zadnja leta intenzivno prizadeva urediti področje spoštovanja človekovih pravic s ciljem zadostiti političnim kopenhagenskim kriterijem. Poleg zgoraj omenjenih konvencij je podpisala tudi *Evropsko socialno listino* (European Social Charter). Januarja 1987 je priznala pravico posameznika do priziva pri *Evropski komisiji za človekove pravice*, januarja 1990 pa priznala obvezno jurisdikcijo *Evropskega sodišča za človekove pravice*: tako lahko danes vsaka oseba svoj primer prenese na Evropsko sodišče, če meni, da so bile njegove pravice v sklopu Konvencije kršene. Od leta 1999 državna varnostna sodišča, katera se ukvarjajo z zunanjo in notranjo varnostjo države, nimajo več vojaških sodnikov. Turčija se trudi odpraviti še zadnje sledi mučenja, ki je bilo tako dolgo prisotno v državi. Mučenje je zločin in kakršenkoli znak o njem se mora prijaviti. Vlade so od osemdesetih dalje krajšale čas pripora brez odvetnika in olajševale postopke za toženje državnega uradnika. Novi zakoni občutno povečujejo svobodo izražanja v Turčiji. Tisk je prost z izjemo manjših omejitev potrebnih za notranjo in zunanjo varnost države ter njeno teritorialno in nacionalno integriteto (Turkey and the EU, 2001, str. 68-9). Kljub temu je evropsko sodišče za človekove pravice leta 1999 spoznalo Turčijo za krivo 13 primerov kršenja pravice izražanja. Podobno je turški sklad za človekove pravice objavil, da so se mučenja nadaljevala tudi v devetdesetih letih in da izvajalci teh nikoli niso videli sodišč.

Do nedavnega je bila problematična tudi možnost smrtne kazni. Med leti 1937 in 1987 naj bi bilo v Turčiji usmrčenih 415 ljudi za prestopke, kot so umor, preprodaja drog in nasilni poskus strmoglavljenja ustavnega reda (Amnesty International, 1989, str. 70). Država od leta 1984 ni izvedla nobene usmrtitve, avgusta 2002 pa je parlament tudi uradno ukinil smrtno kazen v obdobju miru in s tem izpolnil eno izmed zahtev komisije (The Europa World Year Book, 2003, str. 4139). Od devetdesetih so v Turčiji dejavne tudi nevladne organizacije, ki se še posebno zavedajo pomena izpolnjevanja političnih kriterijev za članstvo v Uniji in v tej smeri tudi delujejo. Na splošno pokrivajo področja, kot so: potresi, človekove pravice, pospeševanje

vklučevanja žensk v politiko²⁶, varovanje okolja in ne-strankarski politični nadzor (Turkey and the EU, 2001, str. 78-9).

Reforma avgusta 2002 je določila, da mora biti sojenje ponovljeno, če je Evropsko sodišče za človekove pravice odločilo, da je šlo za kršitev teh pravic v času sojenja. Tako je Turčija morala upoštevati sodbo Evropskega sodišča za človekove pravice v zadevi »Öcalan proti Turčiji«, objavljeni 12. marca 2003. Evropsko sodišče za človekove pravice je pregledalo vse okoliščine aretacije, zapore in sojenja in ugotovilo, da je Turčija večkrat kršila konvencijo o človekovih pravicah. Öcalan med zaslišanjem (od 16. do 23. februarja 1999) namreč ni imel odvetnika in je dal več samoobtožujočih izjav. Tudi kasneje je odvetnika lahko videl le enkrat na teden, slednji pa ni imel pravice do vpogleda v vse sodne spise. Obsojen je bil na smrt, pritožbeno sodišče pa je sodbo potrdilo. Öcalan se je pritožil na strasbourško sodišče, ki je zaustavilo izvajanje kazni. Medtem je parlament v Ankari smrtno kazen ukinil in Öcalanova kazen se je spremenila v dosmrtno ječo. Turčija se bo pritožila, a če bo sodba senata Evropskega sodišča za človekove pravice potrjena, bo lahko Abdulah Öcalan v Turčiji zahteval obnovo kazenskega postopka (Drčar-Murko, 2003). Ta odločitev sodišča za človekove pravice Turčije vsekakor ne kaže v dobri luči.

Kljub zakonom, ki izrecno prepovedujejo mučenje, Amnesty International tudi v novem tisočletju še vedno poroča o mučenjih v Turčiji. Podobno poroča tudi poročilo ameriškega State Department. Ta v zadnjem poročilu marca 2003 ugotavlja, da še vedno obstajajo poročila o posameznih primerih mučenja, trpinčenja in pretirane sile, ki jo uporabljajo varnostne sile – predvsem žandarmarija na podežlju. Na drugi strani pa to poročilo ugotavlja, da se je število teh primerov v zadnjem času močno zmanjšalo in da se je spoštovanje človekovih pravic v Turčiji močno izboljšalo, kar ugotavlja tudi komisija v zadnjem poročilu. Obe poročili pozdravljata odpravo vojaškega stanja v še preostalih provincah v jugovzhodni regiji države, saj so predvsem iz teh provinc prihajala najštevilčnejša poročila o kršitvah človekovih pravicah (Regular Report, 2003 in Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor, 2003).

Junija 2003 je parlament sprejel nov paket reform na tem tako občutljivem področju. V prihodnosti pa Erdoğanova vlada namerava reformirati tudi vojaško-dominiran *Nacionalni varnostni svet*. Sklenemo torej lahko, da se področje spoštovanja človekovih pravic v Turčiji hitro izboljšuje, saj si nova vlada želi dokončno končati s tradicijo kršenja človekovih pravic tudi v praksi. Na podlagi tega je realno pričakovati, da bo komisija v svojem odločilnem poročilu konec tega leta prvič sklenila, da Turčija izpolnjuje politične kopenhagenske kriterije in bo s tem dala zeleno luč za začetek pogajanj.

²⁶ Spoštovanje žensk v družbi se je izboljšalo že z Atatürkom. Ta je takoj ukinil tradicionalna pravila oblačenja in veliko žensk je začelo živeti na enak način kot na Zahodu. Ženske so že leta 1934 dobile volilno pravico in pravico biti izvoljene, kar je bolj zgodaj kot v nekaterih drugih evropskih državah. Leta 1993 je bila imenovana tudi prva ministrska predsednica. Pokrivala zaenkrat niso dovoljena na univerzi in v drugih izobraževalnih ustanovah, vendar pa v državi razmišljajo o ukinitvi te prepovedi, ki krši osebno svobodo (Turkey and the EU, 2001, str. 70).

6. SKLEP

Na zasedanju nacionalne skupščine 6. decembra 1922 je Atatürk izjavil: »Hvala bogu, po triinpolletnem herojskem boju je nacija premagala tiste, ki bi jo zaslužnile in dosegla neodvisnost. Z božjo pomočjo bodo dnevi miru kmalu tu, ko bo naša nacija, svobodna in neodvisna, prevzela njeno mesto med drugimi narodi!« (Schick, 1987, str. 67). Podobno je predsednik Turgut Özal nekoč izjavil: "Ko bo Turčija postala ekonomski most med arabskim in zahodnim svetom, ne bo nihče več mogel ignorirati njenega pomena." (Noyon, 1984, str. 85). Turčija si želi postati uspešna, celo ključna država v centru geografske prostranosti Evrazije. Njen geopolitični položaj Evropo povezuje z razvijajočimi se trgi Azije, ki so za Evropo hkrati izjemno pomembni dobavitelji energetskih virov. Ob tem se Turčija šteje za evropsko državo, saj je vedno gravitirala k Evropi in prevzemala njene vrednote. Kljub temu Turčija že zelo dolgo čaka na sprejem v EU. Najpomembnejši vzrok temu je, da država do danes ni pokazala dovolj notranje stabilnosti in demokratičnosti, kar kaže že pregled političnega in ekonomskega razvoja republike. Poleg tega Turčija v mnogočem močno izstopa od ostalih kandidatk za članstvo, še posebno po velikosti. 1. maja 2004 se bo EU z desetimi novimi članicami povečala za 75 milijonov državljanov, Turčija pa jih ima sama 70 milijonov. Do leta 2015 naj bi po projekcijah dosegla celo velikost Nemčije in s tem postala največja država EU. Zato je strah pred sprejemom tako velike države v integracijo upravičen.

Poleg tega se Turčija še danes sooča z mnogimi gospodarskimi problemi – predvsem z makroekonomsko nestabilnostjo. Vseeno Turčija v principu izpolnjuje gospodarski del kriterijev za članstvo, saj ima dobro delujoče tržno gospodarstvo in kot kaže primer carinske unije z EU, se je sposobna spopasti s tujo konkurenco. Na drugi strani je zaradi specifičnega razvoja po drugi svetovni vojni še vedno kmetijska država s precej nizko razvitostjo in mladim prebivalstvom. Sedanje članice se zato bojijo, da bi jih preplavila mlada turška delovna in kradla dela njihovim prebivalcem ter s tem povzročala socialne nemire. Širitev EU tudi veliko stane (širitev na vzhod bo v prvih desetih letih stala kar 220 milijard evrov). EU bo največ stala ravno majhna turška razvitost, ki bo že tako velik problem ekonomske kohezije med članicami še povečala. Ne le da bo Turčija upravičena do visokih sredstev strukturnih in kmetijskih politik, temveč bo več regij sedanje EU kar naenkrat preseglo 75% povprečja razvitosti in ne bodo več upravičene do tovrstne finančne pomoči. Sedanje članice bodo tako sofinancirale nadaljnji razvoj Turčije, a na te izdatke bi morale gledati kot na dolgoročno investicijo. Podpora kmetijstvu, razvoju regij in splošnemu razvoju države bo razvila velik trg za evropske izdelke. Prav tako je Turčija država s hitrim razvojem, zato obstaja tudi možnost donosnih investicij, ki jih ne bi smeli zamuditi.

Sekularizem v Turčiji temelji na togi ideologiji, nad katero v ozadju bedi vojska, na zatiranju vere in kurdskega ljudstva. Tako nespoštovanje manjšin in kršenje človekovih pravic poleg ekonomske nerazvitosti in nerešenega ciprskega problema ostaja glavni argument za odložitev turškega članstva v Uniji. Zaradi velikega števila turških in kurdskih emigrantov v državah EU se bi intenzificiran konflikt lahko razširil na celotno Unijo. Vendar pa očitno sodobne vlade tej tradiciji želijo narediti konec, saj najnovejše reforme urejajo tudi tako občutljiva področja, kot so

človekove pravice in pravice manjšin. Zato vse več evropskih držav (tudi Slovenija) podpira turško članstvo v Uniji in hkrati dodaja, da bi Turčiji pri njenem razvoju demokracije najbolj pomagal ravno čim hitrejši vstop v EU. Na drugi strani bi ob neutemeljenem odlašanju sprejetja Turčije v Unijo na površje lahko prišli fundamentalisti, ki bi državo obrnili v protizahodni zasuk in s tem ustvarili območje nestabilnosti na jugovzhodni evropski meji.

Celo nasprotniki vstopa Turčije v EU soglašajo, da je država v minulih letih naredila gigantske korake k stabilnosti (tako ekonomski kot politični) in izpolnjevanju kriterijev za članstvo v tej integraciji. K temu napredku so močno prispevali že sami pogoji EU za članstvo, še posebno pa vsaka pohvala iz Bruslja, ki je državo še toliko bolj spodbudila k reformam. Najnovejše poročilo komisije vsaj posredno Turčiji že priznava izpolnjevanje tudi političnih kriterijev za članstvo. Zato lahko pričakujemo, da bo konec tega leta pripravila ugodno poročilo in da se bodo pogajanja s to večno kandidatko končno začela. Lahko pa pričakujemo, da bodo pogajanja s Turčijo zaradi njene specifičnosti dolga in zahtevna. Pogajanja s Španijo in Portugalsko so trajala 8 let. Podobno situacijo lahko pričakujemo tudi v primeru Turčije, saj se ta še vedno srečuje z obilico problemov, ki jih bo morala rešiti pred morebitnim vstopom v EU. Te probleme bo Erdoğanova vlada zagotovo rešila precej hitreje, če bo iz Bruslja dobila jasno obljubo, da bo ob rešitvi teh problemov postala polnopravna članica. Na podlagi vsega tega sam sklepam, da bo Turčija najpozneje do leta 2015 postala članica Unije. Pričakovati pa je tudi, da bodo ob sprejemu Turčije v Unijo na mnogih področjih uvedena prehodna obdobja, še posebno pa pri odpiranju meja, ki bi bilo lahko odloženo tudi za kakšno desetletje ali več.

Nadaljevanje tega dela se ponuja samo po sebi. Neizbežno se namreč poraja vprašanje, ali je tudi EU dovolj pripravljena na to širitev. Odgovor je verjetno negativen, zato bo v naslednjih letih tudi Evropa morala zavihati rokave in se pripraviti na sprejem te večne kandidatke. Poleg prilagajanja institucij bo morala popraviti javno mnenje, saj je propadlo Osmansko cesarstvo v Evropi pustilo odpor do republike, rojene na njegovih ruševinah. V tem kontekstu bo EU morala sprejeti dejstvo, da je odprta tudi za države z drugačno religijo. Sam sem zato skeptičen do omenjanja judovsko-krščanskih korenin v preambuli evropske ustave, saj se s tem izključuje ljudi drugih religij. Dovolj je, da se v ustavi omenijo vrednote, kot so: solidarnost, socialna pravičnost in človekove pravice, ki so jih sooblikovali tudi pripadniki drugih verstev in neverujoči. Seveda pa bo zelo pomembno tudi, kako dobro bo EU delovala z novimi članicami. Kriza se kaže že danes pri težavah s sistemom odločanja in razdeljevanja strukturnih skladov. Večja kriza bi zagotovo odložila nadaljnje širitve in s tem tudi sprejem Turčije, čeprav bi ta že povsem izpolnjevala vse kriterije.

Na koncu lahko rečemo, da je Turčija danes svobodna in demokratična država, ki se vse bolj vključuje v izgradnjo novega sveta. Tako je igrala pomembno vlogo pri politični in ekonomski obnovi Balkana, Kavkaza in Bližnjega vzhoda, zato jo države teh regij čedalje bolj spoštujejo kot vzor muslimanske države s sekularno demokracijo. Ima številno in učinkovito vojsko in je kot južno krilo zveze NATO izjemno pomemben člen pri zagotavljanju varnosti zahodnemu svetu. Z vključitvijo Turčije bi se občutno povečal tudi vpliv Evrope na bližnjevzhodni mirovni proces, ki je izjemnega pomena za svetovno varnost. Sam se pridružujem mnenju Murat Mercana

(podpredsednika vladajoče stranke in vodjo turške delegacije v parlamentarni skupščini Sveta Evrope), ki pravi, da Evropa potrebuje Turčijo toliko kot Turčija potrebuje Evropo. Turčija je pravzaprav svojevrsten test za Evropo. Od tega, ali bo Ankaro sprejela medse, bo odvisno, za kakšno prihodnost se bo odločila: ali bo to globalna Evropa ali Evropa, ki ne vidi čez meje svoje celine. Če se Evropa zapre v svoj kontinent, bo njena vloga v svetu zelo omejena. Postala bo nepomemben igralec v globalni svetovni areni. In glavno vlogo bo prepustila enemu samemu igralcu – ZDA. Evropa se mora razširiti čez svoje meje in postati globalni igralec. Hkrati bi uspešna širitev dokazala, da pripadniki krščanske, židovske in muslimanske veroizpovedi in drugi verujoči in neverujoči lahko ustvarijo skupni »evropski projekt«, da more biti tudi družba z visokim odstotkom muslimanov posvetna in demokratična in da lahko Turki in Grki dosežejo to, kar je uspelo že Nemcem in Francozom: presežejo stoletja trajajoče razprtije in ustvarijo dobre sosedske odnose. Širitev EU s Turčijo bo tako nek vzor prihodnjemu svetu, saj bo zagotovila mir in varnost, demokracijo in vladanje prava po celi Evropi in vodila v ekonomsko rast in večjo prosperiteto za vse.

7. LITERATURA IN VIRI

1. Bambič Matevž: Turčija – velikost in dinamika. Podjetnik, Ljubljana, 15 (1999), 5, str. 28-31.
2. Brosnahan Tom, Yale Pat: Turkey. Melbourne: Lonely Planet Publications, 1999. 816 str.
3. Brown James: The Political of Transition in Turkey. Current History, Philadelphia (ZDA), 87 (1988), 526, str. 69-74.
4. Burrows Bernard: Turkey in Europe? World Today, London, 36 (1980), 7, str. 266-271.
5. Drčar-Murko Mojca: Odmevno o vroči pravno-politični zadevi. Delo, Ljubljana, 14. marec 2003, 60, str. 6.
6. Engels Friedrich: Što će postati od Turske u Evropi. Gledišta, Zagreb, 19 (1978), 9, str. 827-833.
7. Gruden Josip: Zgodovina slovenskega naroda. Celje: Mohorjeva družba, 1992. 1137 str.
8. Kenk Mojca: Ekonomska politika Turčije. Diplomsko delo. Ljubljana: Ekonomska fakulteta, 1996. 58 str.
9. Kovač Bogomir: Za kulisami davčne reforme. Delo, Sobotna Priloga, Ljubljana, 13. december 2003, 290, str. 8.
10. Kramžar Barbara: Ankara prosi Berlin, naj ji pomaga v EU. Delo, Ljubljana, 20. november 2002, 270, str. 4.
11. Mango Andrew: Managing the Turkish Crisis. World Today, London, 36 (1980), 7, str. 259-265.
12. Mango Andrew: The Third Turkish Republic. World Today, London, 39 (1983), 1, str. 30-38.
13. Mihajlovič Stela: Pomen Turčije za evropsko varnost po koncu hladne vojne. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2000. 58 str.
14. Noyon Jennifer: Bridge Over Troubled Regions. The Washington Quarterly, Georgetown University, Washington (ZDA), 7 (1984), 3, str. 77-85.
15. Prošek Mateja: Pravica do obstoja: Kurdi. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2000. 74 str.
16. Pudgar Avgust: Ecevit še šibkejši. Delo, Ljubljana, 14. Avgust 2002, 189, str. 4.
17. Pudgar Avgust: Paradoski in zaton političnih elit. Delo, Ljubljana, 4. november 2002, 256, str. 4.
18. Pudgar Avgust: Premier v senci sive eminence. Delo, Ljubljana, 20. november 2002, 270, str. 4.
19. Schick Irvin Cemil: Turkey in Transition: New Perspectives. Oxford: Oxford University Press, 1987. 405 str.
20. Senjur Marjan: Mednarodne izkušnje s protiinflacijskimi programi: Primer Avstrija 1922 in Turčija 1980-87. Raziskovalna naloga. Ljubljana: Ekonomska fakulteta, 1988. 27 str.
21. Souter David: An Island Apart: a review of the Cyprus problem. Third World Quarterly, Egham, Surrey (VB), 6 (1984), 3, str. 657-674.
22. Utenkar Gorazd: Nelagodje na otoku. Delo, Ljubljana, 27. februar 2003, 47, str. 8.

VIRI

1. Agriculture in the European Union: Statistical and Economic Information 2002:
[URL: <http://europa.eu.int/comm/agriculture/agrista/2002>]
2. Amnesty International: Turkey: Brutal and Systematic Abuse of Human Rights. London: Amnesty International Publications, 1989. 73 str.
3. Države kandidatke: Turčija, 27. april 2003:
[URL: http://www.evropska-unija.si/Evropska_unija/Kandidatke/turcija.htm]
4. EU Institutions Press Releases: Presidency Conclusion Helsinki European Council, 10 and 11 December 1999, 13.1.2000: [URL: http://europa.eu.int/rapid/start/cgi/guesten.ksh?p_action.gettxt=gt&doc=PRES/99/999|0|R APID&lg=EN]
5. Highlights of the Turkish Economy. Turkey-EU Trade and Investment Relations. Ankara: Ministry of Foreign Affairs, 2000. 13 str.
6. Regular Report From The Commission on Turkey's Progress Towards Accession 1998-2003.
7. Special Report: Turkey. Financial Times, London, 34 (July 13, 2001), 577. 4 str.
8. Special Report: Turkey. Financial Times, London, 35 (July 2, 2003), 185. 4 str.
9. State Institute of Statistics Turkey (Devlet İstatistik Enstitüsü):
[URL: <http://www.die.gov.tr/>]
10. The Europa World Year Book: Volume II. London, New York: Europa Publications, 2003. 4663 str.
11. The Republic of Turkey – Ministry of Foreign Affairs: All About Turkey, 15.1.2003:
[URL: <http://www.mfa.gov.tr/grupc/ca/cai/2.htm>]
12. The Republic of Turkey - Ministry of Foreign Affairs: Turkish Foreign Policy, 15.1.2003:
[URL: <http://www.mfa.gov.tr/grupg/gb/default.htm#13>]
13. The Republic of Turkey: Undersecretariat of Foreign Trade:
[URL: <http://www.foreigntrade.gov.tr>]
14. Turkey and the European Union - An Overview. Ankara: The Ministry of Foreign Affairs of The Republic of Turkey, 2001. 156 str.
15. Turkey: Country Reports on Human Rights Practices – 2002. Released by the Bureau of Democracy, Human Rights, and Labour, March 31, 2003:
[URL: <http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2002/18396.htm>]
16. Turkey: Crossroads of Civilization. Istanbul: Ministry of Foreign Affairs, 1998. 32 str.
17. Turkey's Pre-accession Strategy:
[URL: <http://europa.eu.int/scadplus/leg/en/lvb/e40113.htm>]

PRILOGE

Priloga 1: Geografska lega Turčije med Evropo, Bližnjim vzhodom in Rusijo.....	1
Priloga 2: Turčija, njene province in večja mesta	1
Priloga 3: Osmansko cesarstvo v času ekspanzije	2
Priloga 4: Prispevki posameznih sektorjev k BNP Turčije, 1950-2002.....	3
Priloga 5: Realna rast BNP Turčije v obdobju 1952-2003	3
Priloga 6: BDP p.c. Turčije po pariteti kupne moči v evrih, 1993-2002.....	4
Priloga 7: Delež zaposlenih v kmetijskem sektorju v Turčiji in Evropski uniji leta 2001.....	4
Priloga 8: Razdelitev Turčije na regije in province.....	4
Priloga 9: Gibanje inflacije v Turčiji v zadnjem desetletju, merjeno z indeksom cen potrošnih dobrin (CPI).....	5
Priloga 10: Javni deficit in javni dolg Turčije kot deleža BDP, 1993-2002.....	5
Priloga 11: Mednarodna dimenzija Turčije.....	6
Priloga 12: Brezposelnost v Turčiji, 1990-2002.....	10
Priloga 13: Energetski transportni koridorji skozi Turčijo.....	11
Priloga 14: Razdeljeni Ciper.....	12

Priloga 1: Slika 1: Geografska lega Turčije med Evropo, Bližnjim vzhodom in Rusijo

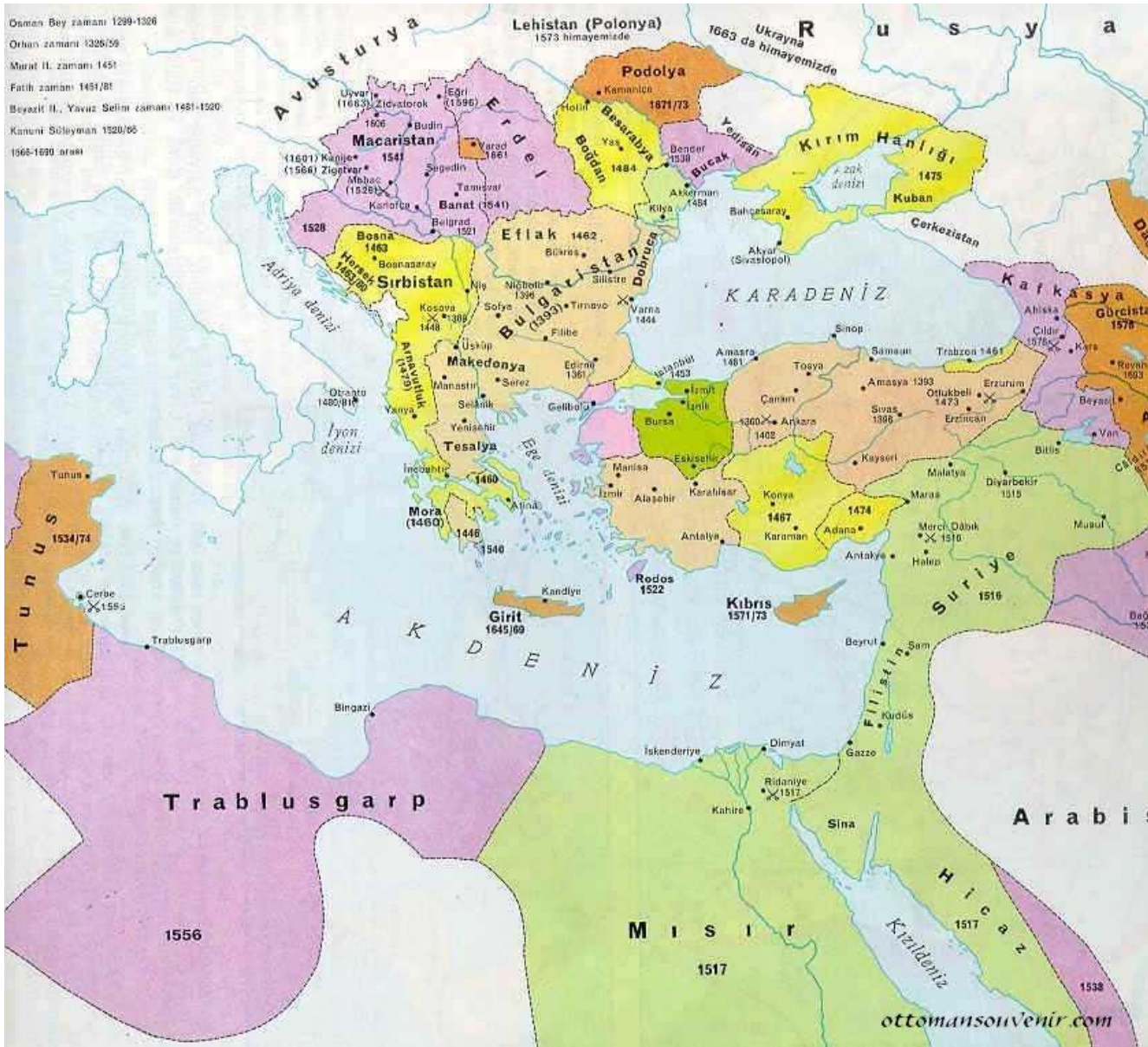
Vir: Turkey: Crossroads of Civilization, 1998, str. 16.

Priloga 2: Slika 2: Turčija, njene province in večja mesta

Vir: [URL:<http://www.dreamturkishvilla.com/images/Turkey%20Map%201.jpg>].

Priloga 3: Slika 3: Osmansko cesarstvo v času ekspanzije, 1299-1690

Vir: [URL:http://www.ottomansouvenir.com/img/Maps/Ottoman_Empire_Map_Largest_Borders.JPG].

Priloga 4: Tabela 1: Prispevki posameznih sektorjev (v %) k BNP Turčije, 1950-2002

Leto	kmetijstvo	industrija	storitve
1950	41,2	13,1	40,9
1960	37,9	15,9	42,7
1970	26,2	22,3	46,8
1980	22	19,8	49,2
1993	14,8	31	54,2
2002	11,5	29,5	60

Vir: Schick, 1987, str. 295, Regular Report 1998, str. 55 in Regular Report, 2003, Annex II, str.1.

Priloga 5: Tabela 2: Realna rast BNP Turčije v obdobju 1952-2003

Leto	Realna letna rast BNP (%)
1952	11,9
1954	-3
1957	7,8
1960	3,4
1965	3,1
1970	5,8
1975	8
1980	-1,1
1981	4,2
1982	4,6
1983	3,3
1984	5,9
1985	5,1
1986	8,1
1987	9,8
1988	1,5
1989	1,6
1990	9,4
1991	0,3
1992	6,4
1993	8,1
1994	-6,1
1995	8,0
1996	7,1
1997	8,3
1998	3,9
1999	-6,4
2000	6,1
2001	-9,4
2002	7,8
*2003	5,2

* rast v prvih devetih mesecih

Vir: [URL: <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/english/Ekolar/Eko12-ing.xls>].

Priloga 6: Tabela 3: BDP p.c. Turčije po pariteti kupne moči v evrih, 1993-2002

Leto	BDP p.c. po kupni moči (€)	% povprečja EU (15)
1993	5562	
1994	5276	
1995	5682	28
1996	6114	29
1997	6712	30
1998	6100	30
1999	5600	26
2000	5700	25
2001	5200	22
2002	5500	23

Vir: : Regular Report 1998 str. 55 in Regular Report 2003, Annex II, str. 1.

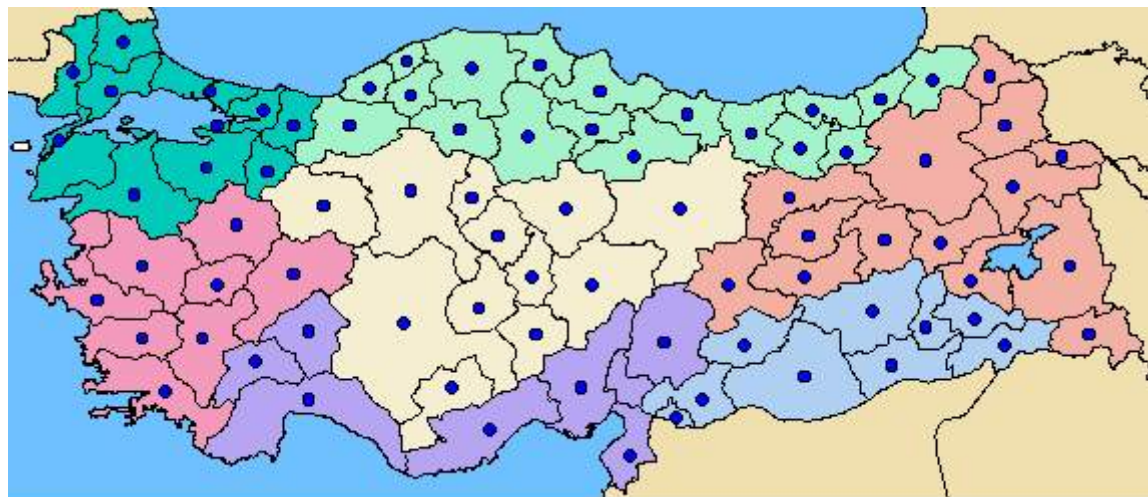
Priloga 7: Tabela 4: Delež zaposlenih v kmetijskem sektorju v Turčiji in Evropski uniji leta 2001

ZAPOSLENOST (%)		
	Turčija	EU (15)
KMETIJSTVO	35,4	4,2
INDUSTRIJA	18,3	28,7
STORITVE	45,3	67,2

Vir: Agriculture in the European Union; Statistical and economic information 2002:

[URL:http://europa.eu.int/comm/agriculture/agrista/2002/table_en/3513full.pdf].

Priloga 8: Slika 4: Razdelitev Turčije na regije in province

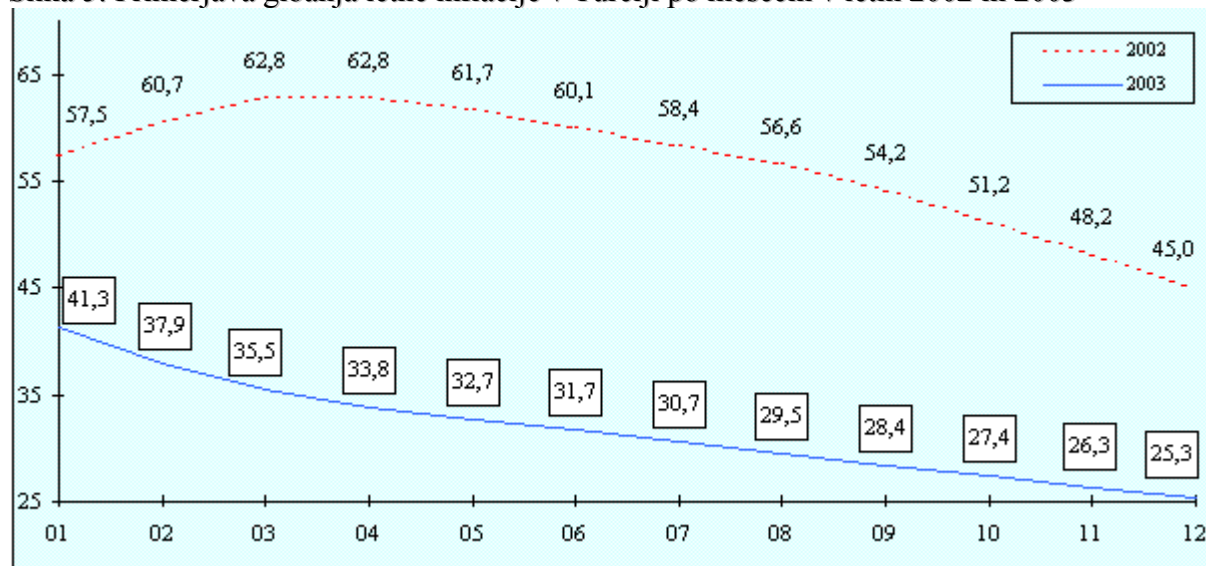
Vir: [URL:<http://www.die.gov.tr/english/ISTATIS/ESG2/f.htm>].

Priloga 9: Tabela 5: Gibanje inflacije v Turčiji v zadnjem desetletju, merjeno z indeksom cen potrošnih dobrin (CPI)

Leto	CPI (%)
1993	66,1
1994	106,3
1995	93,6
1996	80,4
1997	85,7
1998	84,6
1999	64,9
2000	54,9
2001	54,4
2002	45,0
2003	25,3

Vir: Regular Report 1998, str. 55 in Regular Report 2003, Annex II, str. 2.

Slika 5: Primerjava gibanja letne inflacije v Turčiji po mesecih v letih 2002 in 2003

Vir: [URL: <http://www.die.gov.tr/ENGLISH/SONIST/TUKETICI/cpi0104.htm>].

Priloga 10: Tabela 6: Javni deficit in javni dolg Turčije kot deleža BDP, 1993-2002

Leto	Javni deficit (% BDP)	Javni dolg (%BDP)
1993	-6,8	27
1994	-3,8	32,8
1995	-4,1	35,6
1996	-8,2	39,7
1997	-7,6	44,8
1998	-12	50
1999	-19	67
2000	-6	58
2001	-28	105
2002	-10	95

Vir: Regular Report 1998, str. 56 in Regular Report 2003, Annex II, str. 2.

Priloga 11: Mednarodna dimenzija Turčije

Tabela 7: Zunanja trgovina Turčije, 1950-2003 v milijonih dolarjev

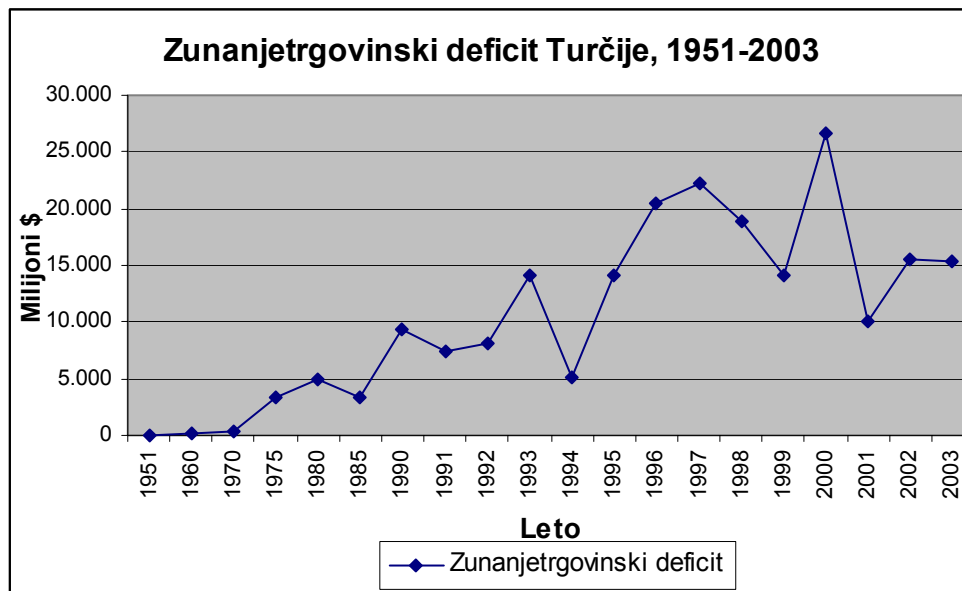
Leto	Izvoz	Uvoz	Zunanjetrgovinska bilanca
1950	262	252	11
1951	314	354	-40
1952	363	489	-126
1953	396	468	-72
1954	335	421	-86
1955	313	438	-125
1956	305	358	-53
1957	331	346	-15
1958	247	284	-37
1959	363	433	-70
1960	321	468	-147
1961	347	509	-162
1962	381	622	-241
1963	368	688	-320
1964	411	537	-126
1965	464	572	-108
1966	491	719	-228
1967	523	685	-162
1968	496	764	-268
1969	537	801	-264
1970	588	948	-360
1971	677	1.171	-494
1972	885	1.563	-678
1973	1.317	2.086	-769
1974	1.532	3.777	-2.245
1975	1.401	4.738	-3.337
1976	1.960	5.129	-3.169
1977	1.753	5.797	-4.044
1978	2.288	4.599	-2.311
1979	2.261	5.069	-2.808
1980	2.910	7.909	-4.999
1981	4.703	8.933	-4.230
1982	5.746	8.843	-3.097
1983	5.728	9.235	-3.507
1984	7.134	10.757	-3.623
1985	7.958	11.343	-3.385
1986	7.457	11.105	-3.648
1987	10.190	14.158	-3.968
1988	11.662	14.335	-2.673
1989	11.625	15.792	-4.167
1990	12.959	22.302	-9.343
1991	13.593	21.047	-7.454
1992	14.715	22.871	-8.156
1993	15.345	29.428	-14.083
1994	18.106	23.270	-5.164
1995	21.637	35.709	-14.072
1996	23.224	43.627	-20.402
1997	26.261	48.559	-22.298
1998	26.974	45.921	-18.947
1999	26.587	40.671	-14.084
2000	27.775	54.503	-26.728

2001	31.334	41.399	-10.065
2002	35.966	51.565	-15.599
2003	33.555	48.963	-15.408

Vir: Schick, 1987, str. 343 (1950-1980) in

[URL:<http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/english/indicators/indc.htm>] (1980-2003).

Slika 6: Zunanjetrgovinski deficit Turčije merjen v milijonih dolarjev, 1951-2003

Vir: Zgornaj tabela.

Tabela 8: Zunanji dolg Turčije kot delež družbenega proizvoda, 1993-2000

Leto	Tekoči račun (% BDP)	Zunanji dolg (% BDP)
1993	-3,6	27
1994	-2,0	32,8
1995	-1,4	35,6
1996	-1,3	39,7
1997	-1,4	44,8
1998	1,0	39,4
1999	-0,7	47,5
2000	-4,8	48,3
2001	2,3	68,9
2002	-0,1	

Vir: Regular Report 1998, str. 56 in Regular Report 2003, Annex II, str. 2.

Tabela 9: Plačilna bilanca Turčije, 1980-2002

	(Milijoni dolarjev)	1980	1985	1990	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
A-	TEKOČI RAČUN	-3408	-1013	-2625	-974	-6433	2631	-2339	-2437	-2638	1984	-1344	-9819	3390	-1521
1.	Izvoz blaga f.o.b.	2910	7959	12959	14715	15345	18106	21636	32067	32110	30662	28842	30721	34373	40124
2.	Uvoz blaga f.o.b.	-7513	-11003	-22535	-22930	-29542	-22355	-34886	-42681	-47513	-44926	-39311	-53131	-38916	-48461
	Saldo blaga	-4603	-3044	-9576	-8215	-14197	-4249	-13250	-10614	-15403	-14264	-10469	-22410	-4543	-8337
3.	Storitve: izvoz	762	3160	8083	9564	10919	11076	14939	13404	19740	23686	16800	20364	16030	14785
4.	Storitve: uvoz	-600	-1560	-3117	-3757	-4179	-4024	-5319	-6747	-8828	-10180	-9313	-8996	-6900	-6905
	Saldo blaga in storitev	-4441	-1444	-4610	-2408	-7457	2803	-3630	-3957	-4491	-758	-2982	-11042	4587	-457
5.	Dohodki: prejemki	0	298	917	1012	1135	890	1488	1577	1900	2481	2350	2836	2753	2486
6.	Dohodki: izdatki	-1138	-1851	-3425	-3637	-3879	-4154	-4693	-4504	-4913	-5466	-5887	-6838	-7753	-7040
	Saldo blaga, storitev in dohodka	-5579	-2997	-7118	-5033	-10201	-461	-6835	-6884	-7504	-3743	-6519	-15044	-413	-5011
7.	Tekoči transferi	2171	1984	4493	4059	3768	3092	4496	4447	4866	5727	5175	5225	3803	3490
B.	KAPITALSKI RAČUN														
C.	FINANČNI RAČUN	672	1065	4037	3648	8903	-4257	4565	5483	6969	-840	4829	9584	-14643	1375
8.	Neposredne naložbe v tujini	0	0	16	-65	-14	-49	-113	-110	-251	-367	-645	-870	-497	-175
9.	Neposredne naložbe v Turčiji	18	99	684	844	636	608	885	722	805	940	783	982	3266	1038
10.	Naložbe v vredn. papirje-aktiva	0	0	-134	-754	-563	35	-466	-1380	-710	-1622	-759	-593	-788	-2096
11.	Naložbe v vredn. papirje-pasiva	0	0	681	3165	4480	1123	703	1950	2344	-5089	4188	1615	-3727	1503
11.1.	Terjatve iz VP		0	89	350	570	989	195	191	8	-518	428	489	-79	-16
11.2.	Obveznosti iz VP		0	592	2815	3910	134	508	1759	2336	-4571	3760	1126	-3648	1519
12.	Druge naložbe - terjatve	85	127	-409	-2438	-3291	2423	-383	331	-1750	-1464	-2304	-1939	-601	-777
12.1.	Centralna banka		-255	361	36	-60	-18	-102	-117	-98	-95	-98	1	-39	-30
12.2.	Vlada										0		0	0	0
12.3.	Banke		382	-769	-2474	-3231	2441	-281	1448	-976	-942	-1839	-1574	233	643
12.4.	Drugi sektorji		0	-1	0	0	0	0	-1000	-676	-427	-367	-366	-795	-1390
13.	Druge naložbe - obveznosti	569	839	3199	2896	7655	-8397	3939	3970	6531	6762	3566	10389	-12296	1882
13.1.	Centralna banka		-36	-535	255	1036	1362	1556	1255	1026	571	-231	619	735	1336
13.2.	Vlada		-874	-393	-1645	-2177	-2962	-2131	-2108	-1456	-1655	-1932	117	-1977	-669
13.3.	Banke		326	2279	2100	4495	-7053	1973	3046	2232	3195	2655	3736	-9644	-2016
13.4.	Drugi sektorji		1423	1848	2186	4301	256	2541	1777	4729	4651	3074	5917	-1410	3231
	Tekoči, kapitalski in finančni račun	-2736	52	1412	2674	2470	-1626	2226	3046	4331	1144	3485	-235	-11253	-146

D.	NETO NAPAKE IN IZPUSTITVE	1434	-837	-468	-1190	-2162	1832	2432	1499	-987	-697	1721	-2762	-1671	-66
	SKUPNI SLADO	-1302	-785	944	1484	308	206	4658	4545	3344	447	5206	-2997	-12924	-212
E.	MEDNARODNE DENARNE REZERVE	1302	785	-944	-1484	-308	-206	-4658	-4545	-3344	-447	-5206	2997	12924	212
14.	Uradne rezerve	-494	360	-896	-1484	-308	-546	-5005	-4545	-3316	-216	-5726	-354	2694	-6153
15.	Uporaba kreditov in posojil	423	-251	-48	0	0	340	347	0	-28	-231	520	3351	10230	6365
16.	Izjemno financiranje	1373	676												

Vir: [URL: tcmb.gov.tr/odemedenge/bob.xls].

Priloga 12: Tabela 10: Brezposelnost v Turčiji, 1990-2002

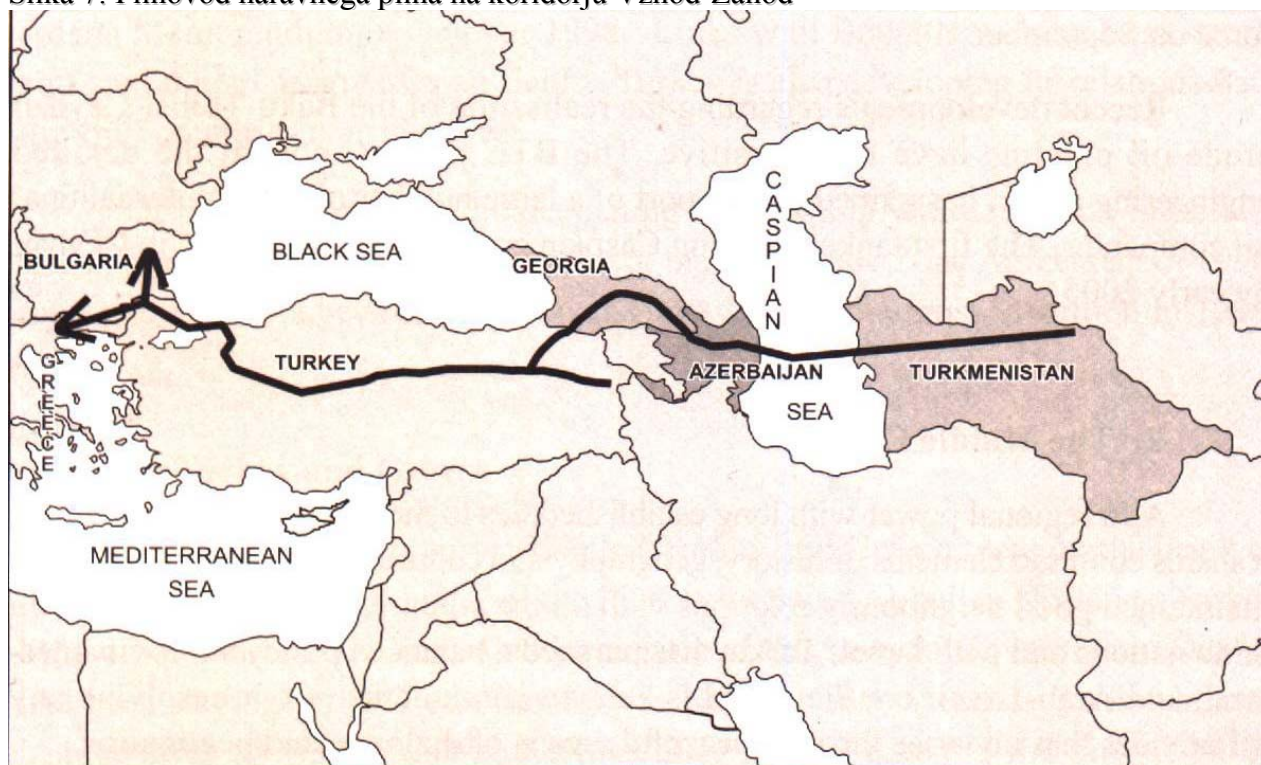
Leto	Brezposelnost (%)
1990	8,0
1991	8,1
1992	8,3
1993	8,8
1994	8,4
1995	7,5
1996	6,5
1997	6,7
1998	6,8
1999	7,7
2000	6,6
2001	8,5
2002	10,6
2003*	10

*ocena

Vir: [URL: <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/english/indicators/indc.htm>].

Priloga 13: Energetski transportni koridorji skozi Turčijo

Slika 7: Plinovod naravnega plina na koridorju Vzhod-Zahod

Vir: Turkey and the EU, 2001, str. 41.

Slika 8: BTC in drugi naftovodi skozi Turčijo

Vir: [URL: http://www.caspiandevlopmentandexport.com/ASP/map_large.html].

Priloga 14: Slika 9: Razdeljeni Ciper

Vir: [URL:http://www.aigonline.com/country_view/0,4605,1321,00.html].